

Remélem, tragikomédiát rendeztem

D. Rácz István beszélgetése Szabó K. István rendezővel a *Godot-t várva* bemutatójáról és egyéb rendezéseiről

D. Rácz István *Beckett Godot-ra várva (a mostani fordításban: Godot-t várva) című darabjához nem először nyúltál hozzá. Korábban azt nyilatkoztad, hogy tíz évente kell ebből rendezned egy előadást. Ezt valóban meg is teszed: 2005-ben Segesváron, 2014-ben a nagyváradi színházban volt Godot-rendezésed. Miért ilyen fontos számodra, még más fontos darabokhoz képest is?*

Szabó K. István A *Godot-ra várva* (vagy *Godot-t várva*) egyfajta élet- és szakmai pályámra reflektáló stáció-játék. Egy évtized alatt, azt hiszem, elég tapasztalat halmozódik fel, hogy abból valamiféle tanulságot levonhassunk, így minden egyes visszatérés Beckett remekművéhez a saját várakozástörténetemmel való szembesülést jelenti. Ez a színdarab nyitott mű, még akkor is, ha gondos szabályossággal szerkesztett, megadja azt a lehetőséget, hogy más-más irányból közelítsek a fához, a drámabeli origóhoz, és egy újabb próbaidőszakot eltöltve ott Estragonnal és Vladimírral, rákérdezzek arra, hogy mire, vagy kire várok, mi történt tegnap, mit remélek ma, látom-e értelmét a holnapi ébredésnek.

D. Rácz A darabot először franciául írta meg Beckett, majd ő maga fordította angolra, de nem mechanikusan, hanem sokat változtatva az eredetin. Magyarul hozzáférhető fordítások mindkét nyelvből; angolból például lefordította Pinczés István, franciából pedig kilenc évvel ezelőtt egy fordítócsapat. Melyik fordítást használtad, és miért?

Szabó K. Dolgoztam mindkét dráma-változattal (francia és angol), a debreceni előadásom alapjául a legújabb tanulmány-fordítást választottam, mely az első, francia változat tolmácsolása, az ELTE francia szakos hallgatóinak munkája Horváth Ágnes irányításával. Bár bevallom, magam is jobban szeretem a kibővített angol változatot, most az első verzióhoz mentem vissza, már csak azon okból is, mert ez a munka a doktori kutatásom tárgyát képezi, és a korai motívumok még „nyers” gondolatisága foglalkoztatott.

D. Rácz Az eredeti francia cím *En attendant Godot*, szó szerinti fordításban 'Godot várása közben', az angol pedig *Waiting for Godot*, amely így rögzült

magyarul: Godot-ra várva. Most viszont így látjuk a címet: Godot-t várva. Miért? Fontos a különbség?

Szabó K. A különbség Godot természetében, identitásában keresendő. Míg a *Godot-ra várva* cím egyszerre fogalmazza meg valakinek vagy valaminek a lehetőségét, a *Godot-t várva* csak a személyre vonatkozik. Ha az előbbi két előadásomban hőseim valamiféle felmentésre vártak, az utóbbi koncepcióban a Megváltó második eljövetele, a parúzia ígérete képezi a várakozás tárgyát.

D. Rác *A 2005-ös előadás után sokáig érlelődött benned a darab a kilenc évvel későbbi nagyváradi bemutatóig. Itt Vladimírból és Estragonból öreg házaspár lett, és a Pozzo-Lucky viszonyban is a férfi-nő kapcsolatot jelenítetted meg. Debrecenben viszont újabb tíz évvel később már ismét csak férfiak játsszák a művet. Miért? Most hogyan látod a szereplők közötti viszonyt?*

Szabó K. Beckett két szürke clownról beszél, kiöregedett csavargókról (barátságuk ötven éves), akik valamiféle kényszerű egymásrautaltsági viszonyban vannak, s bár minden nap végén elválnak, másnap újra együtt várakoznak. Mindegyik feldolgozásom során izgatott a szereplők identitásának kérdése, hiszen karakterük konkrétabb megfogalmazásával „történetük” is hitelesebbé válik. Bár ez az eljárás nem feltétlenül tükrözi a szerző szándékát, hiszen ő megfosztotta őket életrajzuktól, csupán néhány emléktöredéket hagyva meg számukra, ezáltal is fokozva a hovatarozás kétségeit. A segesvári előadásom egy nyitott alkotó műhely formájában valósult meg, a középkori városrész százhetvenöt fedett lépcsőfokán, akár egy lövészárokból, két katonaszerű, valamikor az Ardenneket megjárt alak várja a háború végét. Ez a feldolgozás egy tágabb, historizáló értelmezése volt a beckett-i műnek. Nagyváradi előadásom sokkal személyesebb hangvételű, két nagyszerű, sajnos azóta már eltávozott színész Csíky Ibolya és Dobos Imre jutalomjátékára épített (éppen ötven évet játszottak együtt), és a férfi-női társas lét aspektusait boncolgatta egy olyan helyzetben, amikor az egyik mozdulatlanságra, halálra van ítélve. Klasszikus kitevés-helyzet, és a játék helyszíne is a görög Apothetai-t (a kitevés helye) idézte. Debreceni előadásomban visszatértem a szigorú szerzői instrukciókhoz, már ami a két csavargó karakterrajzát illeti, de a térszervezés kulcsa a platóni barlang-allegóriában keresendő, az előadás a figyelés és fényforrás iránya által kap új értelmezést.

D. Rác *Vagyis hasonló a szereplőket megvilágító fény szerepe, mint a Play (Játék) című Beckett-darabban? Isten mint vallató? Helyzete által: a néző mint vallató?*

Szabó K. A *Játék* szereplői, a három urnából kibeszélő fej (formailag) már sokkal

radikálisabb kihallgatásnak az elszenvedői, s bár a fény irányítja a néző figyelmét egyik vagy másik fejre, a vallomás kényszere két irányból is táplálkozik: kívülről és belülről. De akár a *Játék* karaktereinek, akár *A játszma vége* Hamm-jének, *Az utolsó tekercs* Krapp-jának, vagy az *Ó, azok a szép napok* Winnie-jének nem marad más, mint elmondani, rögzíteni a lebomló élet maradványait, emlékfoszlányait, reménykedve valamiféle abszolválásra, jelenlétük igazolására, akár Isten, akár a néző által. Jól példázza ezt Vladimir válasza is a Fiú kérdésére, hogy az mit mondjon Godot-nak: „Azt, hogy találkoztunk, és hogy ... találkoztunk.”

D. Rác *Bár változott a szereplők neve a nagyváradi és a debreceni előadás között, de a becenevük nem: Didi és Gogo. Miért? Hogyan látod a nevek jelentőségét Beckett-nél, és hogyan gondoltad tovább?*

Szabó K. A négy szereplő keresztnévének hangzása különböző nyelvi, nemzeti eredetre utal (Vladimir orosz, Estragon spanyol, Pozzo olasz és Lucky angol), de a dráma nem fejti ki e sokszínűség okát. Valószínűnek tartom, hogy a fához, a találkozóhelyre, az univerzalitás jegyében vezeti a várakozókat, ezzel is kerülve a földrajzi lokalizálást, bár Vladimir és Estragon emlékezet-vitájából felsejlik néhány francia stáció. A nagyváradi előadásomra készülve feltűnt a darabban egy párbeszéd-részlet, mely, úgy éreztem, nem hangozhat el két férfi között. Elkezdttem kutatni a dolog után, és Beckett saját bevallásából (rádióinterjú) kiderült, hogy az a részlet valójában egy közte és felesége között lezajló beszélgetés átirata. Részben ez is hozzájárult ahhoz, hogy megpróbáljam új kontextusba helyezni a Didi-Gogo párost, a becenevek használata meg abban segített, hogy feloldódjanak a nemi korlátok. Ami a korlátozást illeti, tudvalevő, hogy a szerzői végrendelet tiltja a nemek megváltoztatását. Ha az előbbi előadásaimban a nevek értelmezésével kevésbé foglalkoztam, a Csokonai teátrumban rendezett változatban a nevek egy rejtvény tárgyát képezik, felerősítve ezáltal is az identitáskeresést mint főcsapást. A falon megjelenő (üzenőfal, siratófal) akasztófa játék éppen ezt a szándékot szemlélteti.

D. Rác *Sok elemző egyetért abban, hogy a címben a hangsúly nem a Godot szón van, hanem a várakozáson. A rólad szóló könyvben azt mondd, hogy inkább a hiány szót használnád. Továbbra is így véled, ez a mostani előadás kiindulópontja is?*

Szabó K. A rituális (teremtő) élet egyre inkább a múlté, helyette egy folyamatos kompenzációs cselekvésekre épülő, önigazolásra irányuló, gyors életformára álltunk át, melynek meghatározó ingerfokozója a hiányérzet. A fogyasztói társadalom nem épít, hanem üregeket váj a tudatunkba, üres tároló kamrákat

képez, hogy azokat feltölthessük olyan rövid szavatosságú termékekkel, melyek átmeneti teltségérzetet adnak, miközben egyre mélyül az úr bennünk. A mostani előadás is a teremtő én hiányáról szól, az egyéni és közösségi emlékezet kiüresedéséről, a magába forduló, rezignált ember meddőségéről, egy inspiráló Isten távollétéről. A várakozás lehet aktív vagy passzív, kétségekkel terhelt vagy reménnyel telített, ezek határozzák meg a jelenlétünk minőségét is, egy este úgyis eljön, és hogy milyen arcát mutatja, azt hiszem, nagyon sok múlik rajtunk is.

D. Rác *Gyakran szokták a darabot tragikomédiaként besorolni. Amikor megnéztem az előadást, figyeltem a közönséget a Kóti Teremben. Hangos nevetés talán egyszer sem volt, viszont kuncogás annál gyakrabban. Erre számítottál? Szándékod szerint tragikomédiát rendeztél?*

Szabó K. Remélem, tragikomédiát rendeztem, hiszen ahogyan azt találóan fogalmazza meg Beckett: „A könnyek mennyisége a földön változatlan. Mihelyt valaki abbahagyja a sírást, másvalaki máshol sírva fakad. Ugyanez a törvény vonatkozik a nevetésre is.” Általában a sírás és a nevetés együtt jár, így leszünk mi egyensúlyban saját ellentmondásos természetünkkel, miként Didi és Gogo, akik bohóctréfákon keresztül is képesek megjeleníteni iszonyatos emberi drámákat.

D. Rác *Egy korábbi interjúban (Debreceni Szemle 2023/3) azt nyilatkoztad, hogy erősen vizuális alkat vagy, ezért egy leendő előadásból a gondolati fogantatás nyomán mindig először a kép születik meg benned. Ez most is így volt? Mi volt a kiinduló kép? A hatalmas tábla a betűkkel és ábrákkal? A zongora? A bonszajfa?*

Szabó K. Annak ellenére, hogy a *Godot-t* várva terét Beckett kinyitja, körszerkezete által szinte végteleníti, az a klausztrófó érzés mely az egész beckett színházat meghatározza, itt is tetten érhető. A szereplőkre jellemző testredukció különböző formái összefüggenek a térredukcióval, így ez a „tájkép” is inkább a beszűkülés, mint a tágulás irányába mutat. A két clown öazonosítási kísérletei, a történelmi memória lenyomatai a háttérben, akár egy üzenőfal, az emberiség kéznymai az atommaghasadás képletétől a töredékes bibliai idézetekig. A zongora tetején a tér makettformája található, mely a földrengés jelenetében kel életre, azt sugallva, hogy alattunk létezik egy másik erő is, mely képes leseperni, pillanatokon belül megsemmisíteni teljes felszíni berendezkedésünket. Maga a hangszer, mint akusztikus doboz, éppen ezt a morajt hívatott felnagyítani, mely egyszerre ijesztő és költői.

D. Rác *Részletekben is érdekelnének ezek a díszletelemek. Tudom, hogy előadásaidra szeretsz magad számára készített ábrákkal készülni: geometriai*

alakzatokkal, kulcsszavakkal, fölvázolt viszonyokkal. A mostani Godot-előadás ábrái a nagy táblán ebből a személyes hagyományból származnak?

Szabó K. A díszlet kettős teret képez, egyszerre vagyunk kint és bent, a makett-terepasztal hűen követi a szerző térleírását. Azzal, hogy a kihalt, sivatagszerű „játék helyszínt” a figurákat szemléltető bábokkal egy nagyobb hangszerfelületre építettem, csak azt akartam sugallni, hogy a világunk kiterjedése több annál, amit mi érzékelünk, és alattunk a föld lelke, mely, Beckett szelleméhez hűen, már alig ad némi életjelet. A nagyobbik akusztikus tér, akár egy Tarkovszkijt világát idéző látomás, a poszt-indusztriális fával és a befele nyíló vasajtóval, amelyen keresztül majd a fiú érkezik. A rajzok és feliratok részben Beckett rajzai, részben olyan képlet- és idézet-reminiszcenciák, melyek az emberiség fejlődésének nagyobb stációit idézik. Ezen az idővonalon próbálják meghatározni hőseink is a helyzetüket több-kevesebb sikerrel. Igen, ezúttal is geometriai ábrákba tömörítettem a koncepcióm, amely a próbafolyamat során szépen elburjánzott, egyre bonyolultabbá vált.

D. Rácz Már volt arról szó, hogy a tíz évvel ezelőtti előadásban a férfi-nő viszony jelent meg, a mostaniban viszont nincsenek nők. Ez azért feltűnő, mert tudatosan építkező életművedben a női sorsok megjelenítése központi jelentőségű. A korábban emlegetett hiány lehet a nők hiánya is? Hozzájárul ez a megjelenített sorsok abszurditásához?

Szabó K. Mint már említettem, a jogutódok, Beckett határozott álláspontjainak képviselőjeként, nem engedélyezik a nemek felcserélését, az előbbi előadásaimban - ennek ellenére - kerestem az újabb interpretációk lehetőségét. Meggyőződésem, hogy ha nem ragaszkodott volna annyira az egyoldalú olvasathoz, ez az anyag számtalan lehetőséget kínál a továbbgondolásra, a szereplők közötti viszonyok, helyzetek árnyalására.

D. Rácz Láthatjuk-e az előadást a tavaly tavasszal bemutatott Trójai nők ellenpontjaként? Ott a nők vannak a középpontban; mintha jelen lenne az a princípium, ami hiányával határozza meg a Godot-t váró csavargók életét.

Szabó K. A Trójai nők egy többszörösen traumatikus helyzetet ír le, melyben a teljes megsemmisülés, de az újrakezdés is lehetséges. A Godot egy kilátástalan helyzetet vázol, melyben élni sem, meghalni sem lehet. Ha ezt ellenpontként fogalmazzuk meg, akár tovább gondolható a párhuzam.

D. Rácz Például így: mindkét előadás a szeretetről és annak hiányáról szól. A Trójai nőkben Hekabe szeretetképessége meghatározó jelentőségű, a Godot-ban

pedig Vladimir és Estragon szeretik egymást, még ha reménytelen is a sorsuk. Te hogyan látod?

Szabó K. Ez összetettebb elemzést kíván, hiszen a *Godot*-ban a jól artikulált társas magány valamiféle szeretetkényszerrel árukkodik, Euripidész-Sartre művében, én úgy érzem, a szeretetnek már vajmi kevés relevanciája van, miután áldozati úton ki is lett merítve minden további hatástörténete, a tragédiában már csak a bosszúvágy és a hiúság és az ezekből fakadó nyílt agresszió alakítják az eseményeket.

D. Rác *Lássuk tehát mindkét előadást az emberi sors reménytelenségének lenyomataként? A Trójai nők végén az istenek szájából elhangzó mondat („Háborúzatok csak, hülye halandók”), és ennek tükörképeként Godot üzenete a fiú által (várakoztatok csak, úgysem jövök) nem ígér sok jót.*

Szabó K. Az istenek szájából elhangzó mondatnak van egy baljóslatú lezárása is: „Megdöglötök mind!”. Ez egy önsors-romboló civilizáció elkerülhetetlen végét jelzi. A trójai nők számára a vég feloldozás, és várakozásuk mentes minden reménytől. A *Godot* egyszerre a remény apológiája és annak megcsúfolása. Ha a keresztény hit felől közelítünk a várakozáshoz, mint ahogy most magam is tettem, láthatjuk, hogy a fiú tanúbizonyságot tesz Godot létezéséről. Az, hogy mégsem jön el, sokféleképpen értelmezhető: lehet, hogy még nem jött el az érkezésének az ideje, de az is lehet, hogy a rá várakozók nincsenek felkészülve a találkozásra. „Hiszek, Uram, segíts hitelenségemben!” – kiáltja az apa Jézusnak, hasonlóan a nagypénteken, húsvét előtt két nappal született Beckett-hez, akit a „néma lélek” megszállt, és nyugtalanította, két nappal a Megváltó születése előtt bekövetkezett haláláig. Az általam rendezett debreceni előadás ennek a várakozásnak a szakrális nyomait kutatja, annak reményében, hogy egyszer csak képesek leszünk olvasni a jelekből, és megértjük azt, hogy a találkozás misztériuma nem a helyben, még csak nem is az időben keresendő, hanem magunkban és általunk valósul meg, és jó, ha minél előbb, még mielőtt a halogatott reménység gyógyíthatatlanul beteggé tenné a szívet.

D. Rác *Végezetül kerekedjünk felül a reménytelenségen, és nézzünk a jövőbe. Mi lesz a következő rendezésed? Folytatja az eddigi sort, bármilyen értelemben?*

Szabó K. Soron következő előadásom a *Liliom*. Molnár Ferenc remekművét, február 28-tól a Latinovits színpadon láthatja a debreceni közönség. Bár a jobb élet reménye ebben is kísért, a külvárosi legenda fókuszában nem királyi sorsok, még csak nem is, képletesen, az egész emberiség vannak, hanem egy kisstílusú csirkefogó, azonban az ő megpróbáltatása is ugyanolyan tanulságos és sokatmondó az emberi lét törékeny voltáról.

A korlátozott időtartamú egzisztálás abszurdításának elviselése

Szabálytalan rendezői közelítés

**Samuel Beckett: *Godot-ra várva* című tragikomédiája
szövegének megértéséhez**

Pinczés István

ny. tanár, rendező, színházelméleti szakember, műfordító
Debreceni Színjátszó Stúdió Független Színház

Absztrakt: Samuel Beckett: *Godot-ra várva* című művének színrevitelére készülő rendező összehasonlítja a hiteles francia és angol szerzői szöveget, elemzi az angol változat kultúrtörténeti motívumait, elkészíti az angol szöveg magyarra fordítását, és kísérletet tesz az összetett Godot-szimbólum értelmezésére

Kulcsszavak: abszurd dráma, rendezői felkészülés, szövegértelmezés, Biblia, szimbólum

1. Bevezető gondolatok

A színházi rendezés nehezen leírható, „belterjes” művészi munka, melynek során az irodalmi alkotófolyamat befejezett végtermékéből újabb végtermék: előadás születik. A színházi próbafolyamat kezdőpontja (a dráma) és végpontja (az előadás): nyilvános – ami a kettő közé esik: zártkörű műhelymunka.

Minden valamirevaló rendező tarsolyában évek-évtizedek óta több tucatnyi színrevitelre váró dráma lapul. Ideális helyzetben a rendező maga választja ki, melyik dédelgetett álmához nyúljon. Más esetekben a színház vezetői kérnek darabjavaslatot a rendezőtől. Gyakran előfordul, hogy a rendező egy konkrét darab megrendezésére kap felkérést.

A rendezői felkészülés folyamata a darab első elolvasásától a premierig három, egymástól nem mereven elkülönülő szakaszra oszlik:

- a) a rendező **egyéni** szövegelemző és darabértelmező felkészülése;
- b) a rendező és **munkatársai** (dramaturg, díszlet- és jelmeztervező, zeneszerző, stb.) közös produkció-előkészítő munkája;
- c) az újratereztetésbe beválasztott **játszó társakkal**, a színészekkel végzett közös színpadi próbafolyamat.

A jelen dolgozat egy szabálytalan – mert évtizedekre elnyúló és ma sem befejezett – rendezői felkészülés első szakaszának műhelytitkaiba, a mű rejtett

jelentésrétegeinek feltárásába, az értelmezést megkönnyítő filológiai kutatómunkába enged rövid bepillantást.

A színházi világ a 2025-2026-os évadban **Beckett (1906 – 1989) születése 120. évfordulóján** darabjainak előadásaival emlékezik az abszurd dráma egyéni hangú alkotójára. Legismertebb és legtöbbször játszott műve a *Godot-ra várva* című ösabszurd, mely a 20. század drámairodalmának talán nem a legnagyobb, de minden bizonnyal a legjelentősebb alkotása.

2. Személyes találkozásaim a *Godot*-val

Művészetén kívüli szempont – nem érdem, nem is hátrány, pusztán adat –, hogy „kortárs” drámáról beszélek: szinte hónapra pontosan azonos korú vagyok a *Godot* párizsi ősbemutatójával¹. A mű magyar szövegének *Nagyvilág*-beli első megjelenéséről² és első magyarországi bemutatójáról³ érthető módon csak szakmai beszámolókból, kritikákból értesülhettem. (Beckett, S., 1965. Ford. Kolozsvári Grandpierre E.)

Első személyes találkozásunkra öt évtizeddel ezelőtt, debreceni magyar–angol szakos egyetemi hallgató koromban került sor: világirodalom előadásokon kaptunk róla izgalmas és szemhatártágító tanári elemzéseket. Ezzel egy időben, a *Waiting for Godot* szövegének szókincsgyarapító feldolgozása közben észleltem először, hogy a szótározás megkönnyítése érdekében használt, **francia eredetiből készült magyar fordítás és az angol textus tartalma nem azonos**: a két szöveganyag nagy terjedelmű és nagyszámú eltérést mutat.

Másodszor 2002-ben – akkor már gyakorló rendezőként – szembesültem ugyanezzel a ténnyel. Lehetőségem nyílt a Csokonai Színházban Beckett klasszikus abszurdját színpadra állítani kétnyelvű – angol és magyar – ikerelőadásban⁴, ugyanazokkal a színészekkel. Az angol szöveg és a franciából fordított magyar szöveg dialógusainak és szerzői instrukcióinak eltérései nem pusztán a térszervezés szintjén okoztak zavart, hanem tartalmi, stílári, szerepértelmezési, szituációelemzési konfliktusokat is szültek. Az ikerelőadások üzembiztos lebonyolítása azt követelte, hogy a szereplők az angollal teljesen ekvivalens magyar szöveget használjanak. Kénytelen voltam új fordítást készíteni az angol szerzői

¹ Samuel Beckett: *En attendant Godot* című művének ősbemutatója 1953. jan. 19-én volt a párizsi *Théâtre de Babylon*-ban. Rendezte és Pozzo szerepét játszotta: Roger Blin.

² Samuel Beckett: *Godot-ra várva*. Színmű két felvonásban. Fordította: Kolozsvári Grandpierre Emil. In: *NAGYVILÁG*, 1965. 8. sz.

³ Samuel Beckett: *Godot-ra várva* című művének magyarországi bemutatója 1965. okt. 14-én volt Budapesten, a Thália Színházban. Fordította: Kolozsvári Grandpierre Emil. Rendezte: Léner Péter és Kazimír Károly.

⁴ Samuel Beckett: *Waiting for Godot – Godot-ra várva* című tragédiájának kétnyelvű bemutatója 2002. okt. 4-én volt Debrecenben a Csokonai Színház Horváth Árpád Stúdiószínházában. Rendezte: Pinczés István.

szöveg alapján. (Beckett, S., 2010. Ford: Pinczés I.) Munka közben olyan szoros viszonyba kerültem az adott szöveg legkisebb jelentéssel bíró egységeivel, a szavakkal, hogy a műfordítói munka egyben a szövegelemző rendezői felkészülés szerves részévé is vált.

Érdeklődéssel kutattam és kutatom ma is: hogyan lehetséges egyazon műnek két eltérő szerzői szövege? Miben más a két eredeti szöveg? Miért ítélem jobbnak, teljesebbnek az angol változatot? (Pinczés I., 2010a)

3. Magyar példák: Egy mű – több formában?

A magyar irodalomban sem példa nélküli, hogy egyazon mű több szövegváltozatban is közkinccsé válik. Nehéz őket egymással mindenben egyenértékű, egyenrangú opuszoknak tekinteni – jobbára az időben később születettet fogadja el a közvélemény és a szakirodalom etalonnak.

Dramák esetében gyakran az ősbemutató tapasztalatai készítetik a szerzőt az átdolgozásra. Páskándi Géza vallomásából tudjuk, hogy *Vendégség* című spiondrámájának másfél évtizeddel későbbi átírását (*Fölkél az Ömlő Búza napja*) részint a színpadi előadások során szerzett tapasztalatai, részint az *Erdélyi triptichon*ba szerkesztés strukturális elvei ösztökélték. Örkény István: *Pisti a vérzivatarban* című tragikomédiájának is két – színházakban játszott és nyomtatásban is megjelent – verziója létezik.⁵ Kultikussá nemesedett első nemzeti drámánknak, Katona József *Bánk bán*jának is két szövegváltozata ismert.⁶

Az idegen nyelven írt művek újabb és újabb stílusú és szókinccsű magyar fordításainak pedig se szeri, se száma – elég Szophoklész *Antigoné*jának nyolc magyar fordítását említeni a Csiky Gergelyétől a Ratkó Józseféig, vagy a *Hamlet* magyar szövegváltozatait az Arany Jánosétól a Nádasdy Ádáméig.

4. Egyazon mű két szerzői változata – két külön nyelven?

A *Godot-ra várva* esetében bizonyított filológiai tény, hogy **két külön nyelven két különböző szerzői változat létezik** – és nem ugyanazon mű fordításáról⁷ van szó. Az *En attendant Godot* című, **műfaji meghatározás nélkül** közreadott színmű 1948. október 9. és 1949. január 29. között **francia** nyelven íródott. Az **angol** változat – a műfaji meghatározás szerint kétfelvonásos **tragikomédia** –

⁵ A későbbi változat elsősorban a megnégyesezett (vagy négybe vágott? négy részre szakadt?) főszereplő, a magyar népet szimbolizáló Pistipistipistipisti figurájának szokatlan, ám sokatmondó és a mára vonatkozóan is „sokat jelentő” dramaturgiai megoldásaival teremtett új minőséget a korábbi szöveghez képest.

⁶ A *Bánk bán* a köztudatba jobban bekerült második verzióját ráadásul nem is a szerző, hanem Illyés Gyula értő – bár nem autorizált – átigazításában játsszák a színházak.

⁷ Az angol szöveg címe alá Beckett maga írta: „Translated from his original French text by the author.”

Waiting for Godot címmel 1954-ben jelent meg először New Yorkban, majd ugyanebben az évben Londonban is.

A világ egy kisebbik hányadán (ahol franciául beszélnek) a korábban keletkezett francia szöveget ismerik. A világ angolul beszélő nagyobbik hányadán a szerző által átdolgozott, újraírt („*re-created*”) angol változatot publikálják a könyvkiadók, és játsszák a színházak. A világ fennmaradó részében pedig lefordítják anyanyelvükre – vagy franciából, vagy angolból, vagy mindkettőből.

Mi magyarok – nem lévén angol alapú magyar fordítás – a 2002-es Csokonai Színház-beli bemutatóig Kolozsvári franciából fordított, lexikálisan is, stílusosan is pontatlan szövegét használtuk. 2015 márciusában megjelent a francia szöveg új magyar fordítása,⁸ ami egy évtizedet várt, hogy 2024-ben – szintén Debrecenben – színre kerülhessen.⁹

5. A heteroglosszia (többsnyelvűség) és a nyelvköziesség (nem egy nyelvhez kötődés) a 20. századi irodalomban

Szegedy-Maszácz Mihály – Bahtyin heteroglosszia fogalmának magyarázásakor – Rilke, Ashbery, Yvan Goll, Tábori György, Julien Green, Vladimir Nabokov idegen nyelven írt műveit hozza fel példaként, miszerint azok **nem mérhető anyanyelvükön írott korábbi műveik színvonalával** (Szegedy-Maszácz M., 2000, 101).

Az *En attendant Godot* angolra fordítását Beckett „kreatív fordítói attitűddel”, a transzlingválás (nyelveken átívelő kommunikáció) elve alapján végzi¹⁰: nem fordít, hanem **új művet ír** (Cronin, A., 1999, 556). Szegedy-Maszácz szerint félrevezető Beckettet kétnyelvű szerzőnek nevezni, helyesebb a „**nyelvköziesség**” megközelítést hangsúlyozni. A franciául és angolul is elérhető ikerművei¹¹ „olyannyira **különböznek egymástól**, hogy talán célszerűbb **egyedi alkotásoknak**, mintsem fordításoknak tekinteni őket” (Szegedy-Maszácz M., 2000, 107, 109 – kiemelés tőlem).

⁸ Beckett: *Godot-t várva*. Színmű két részben. Megjelent a *Színház* című folyóirat 2015. márciusi mellékletében. Fordították: Beke Zsolt, Csímár Péter, Donáti Flóra, Gunyecz Laura, Kállay Eszter, Márkos Éva, Sors Mihály, Szalai Bianka, Szatmári Zsófia, Tordai Vera, Horváth Ágnes.

⁹ Beckett: *Godot-t várva*. Színmű. Bemutató előadás: 2024. szeptember 27. Csokonai Fórum, Kóti Árpád terem. Rendezte: Szabó K. István.

¹⁰ Amikor Richard Seaver följánlotta neki, hogy lefordítja egyik franciául írott regényét angolra, Beckett azzal hárította el, hogy nem lefordítani kell: „új könyvet kell írni”.

¹¹ *Happy Days – Oh les beaux jours; Sans – Lessness; Le Dépeupleur – The Lost Ones; Stirring Still – Soubresaut; Comment dire – What is the Word*

6. Egy „világhírnévre lobbant izé” első magyar visszhangjai

A rendezői felkészülés korai szakaszában hasznos és izgalmas a műről írt ismeretéseket, elemzéseket felkutatni – nekem is időutazás volt a *Godot* magyar be-
robbanásának dokumentumait végigböngészni. Elgondolkodtató, hogy „a hatva-
nas évek szűk levegőjében” milyen taktikus irodalmi-esztétikai-ideológiai pen-
geváltások történtek, kik és hogyan támadták vagy védték a négy évvel később
már irodalmi Nobel-díjasként ünnepelt szerzőt.

Mihályi Gábor véleménye megerősítette az anyaggyűjtő rendező halvány
észlelését, hogy a *Godot* **látszólagos egyszerűsége** és eszköztelensége ellenére
is rafináltan túlsúfolt, és hogy „**jelzésszerű utalásokkal épül rá az évszázados
európai kultúrára**” (Mihályi G., 1965, 1172).

Megütközve szembesültem vele, hogy későbbi színművészeti főiskolai ta-
nárom, Hegedűs Géza milyen szélsőséges kifejezésekkel bírálta e „nagyon-
nagyon gyenge irodalmi művecskét”, ezt a „világhírnévre lobbant izét”: „Ez a
Godot-ra várva című áldráma: irodalmi blöff, (...) oktanul elnyújtott és több
helyütt ízléstelen” (Hegedűs G., 1965, 1715) – pedig Estragon szubsztandard
költői kérdését („Ki fingott?”) Kolozsvári pironkodva „Ki szellentett?”-re eufé-
mizálta. A fordító menségére legyen mondván, hogy az első londoni bemutatón a
Lord Chamberlain cenzúrázta szövegben a beckett-i „Who farted?” helyett az
ártatlan „Who burped?” (Ki böfizett?) hangzott el a színen – és jelent meg
nyomtatásban is.

Szabó György remek önvédelmi taktikával mértékadó kortárs nyugati al-
kotók (Jean Anouilh, Tennessee Williams, Thornton Wilder, William Saroyan)
lelkes, elismerő véleményét hívta segítségül a mű értékeinek védelmében:
„Könnyű és naiv fordulat lenne, ha a teológusatyák mintájára mi is **megpróbál-
nánk 'Godot' fogalmába behelyettesíteni isten helyett mondjuk a szocializ-
must**” (Szabó Gy., 1965, 1723) – pedig Brecht épp erre készült, ám az előadás
nem valósult meg. Varannay Aurél elemző kritikájában azt szuggerálta, hogy a
Godot öngúnya, fanyar humora az abszurd dráma **pozitív** hozadéka; úgy kell
értelmeznünk, mint egy **biztatást**, mert **a lét mostohaságát csak derűvel visel-
hetjük el**. (Varannay A., 1965, 1870) Másik későbbi színművészeti főiskolai
tanárom, Kéry László iránymutatóan hangsúlyozta: a *Godot*-t úgy kell előadni,
hogy miközben **a nézőt egyre fokozódó nevetés rázza**, egyre mélyebben ivód-
jék zsigereibe **az emberi létezés céltalansága** (Kéry L., 1966, 262) – talán ő már
akkor ismerte a zsáner nélküli francia színmű mellett az angol szöveget is, amit a
szerző szándékosan hangszerelt **abszurd tragikomédiává?** (Pinczés I., 2010b)

7. Érvek az angol szövegváltozat mellett: Mivel gazdagította Beckett az angol szöveget?

A lista ellentmondást nem tűrően hosszú:

- (1) kihúzta vagy átírta a párizsi előadásban nem működő *instrukciókat*;

- (2) a nézői visszhang nélkül maradt *dialogusokat* kihagyta;
- (3) teljesen új angol szövegrészeket írt;
- (4) a pszichológiai tartalmú vagy pusztán jelenettagoló értékű „*csend*” *instrukciók* áthelyezésével a mű egész mikrostruktúráját átritmizálta;
- (5) gazdagabbá és mélyebbé tette a *pontos vagy torzított bibliai allúziók* rendszerét;
- (6) jobbra *angol és ír irodalmi idézeteket* rejtett az angol szövegbe;
- (7) Lucky zagyalék monológjában megváltoztatta az *elmondás módjára vonatkozó instrukciót* – zöld utat adva egy „értelmezőbb” interpretációnak;
- (8) *hibernizmusokkal* vastagította a művet Írországhoz, az ír nyelvhez és a hősi kelta múlthoz kötő szálakat;
- (9) felerősítette a darab *fekete humoros, tragikomikus* mozzanatait;
- (10) újabb intellektuális *szójátékokat* épített be;
- (11) *szélsőséesebb* stílusértékű kifejezésekkel gazdagította a nyelvi stílusrétegeket;
- (12) „színmű” helyett a „*tragikomédia*” műfaji meghatározást írta a cím alá;
- (13) a francia helyneveket, személyneveket, beszélőneveket (amik alapján a néző úgy érezte, a darab Franciaországban játszódik) kihúzta vagy *angolra cserélte* – a címben szereplő franciás hangzású név kivételével;
- (14) általános törekvése az volt, hogy dekonkretizáló megoldásaival helytől-időtől függetlenített, **egyetemes és időtlen parabolává** rajzolja át saját francia szövegű művét. (Pinczés I., 2010a)

A további rendezői-elemzői elmélyülés irányát megszabja Beckett egyedi dramaturgiája és poétikája: „az ember metafizikai fölöslegességben létezik, mert **létének nincs filozófiailag hitelesíthető oka**” (Géher I., 2008, 2 – kiemelés tőlem), és ez a keserűen szkeptikus meggyőződés hatja át a *Godot*-t is. A színpadon megjelenő – és meg nem jelenő! – figurák egy korszak **szimbólumaivá** csiszolódtak. A címszereplőt magát is hajlamosak vagyunk többszörösen összetett jelentésű szimbólumként értelmezni.

8. A „Godot-mitológéma” megközelítése: szimbólumok, metaforák, jelképek egy irányba mutató magyarázata

Kicsoda Godot (ha személy egyáltalán)? Vagy ha nem személy, akkor mit szimbolizál? Beckett minden erre irányuló újságírói kérdést azzal a lakonikus válasszal utasított el, hogy ha tudta volna, kicsoda-micsoda Godot, megmondta volna a darabban.

Írók, költők a nem köznapi, az irracionális tartalmakat – ha nincs rá szó, ha nincs rá fogalom – nyelvteremtő találékonysággal művészi hatású, sűrített jelentésű egyedi nyelvi jelekbe (szókép, hasonlat, metonímia, szinekdoché, metafora, allegória, szimbólum, szinesztézia stb.) tömörítve vetik papírra. Elemzők,

esztéták, kritikusok véleménye egyezik: a Beckett-mű címében szereplő nagybetűs főnév – a darabban személyként utalnak rá – különösen összetett, megfejthetetlen mitológéma.¹²

A megfejthetetlenséget – az előttünk kísérletezők véleményét osztva – előre regisztrálhatjuk: a *Godot-ra várva* maga a titok, maga a misztérium – rejtélybe csomagolva¹³. (Atkinson, B., 1956) Csak kísérletezhetünk a körbejárásával, hogy a magyarázat közelébe jussunk, és hogy a nézőt is hozzásegítsük. A szakirodalom szerint a nyitott struktúrájú, polifon művek (amilyen a *Godot-ra várva* is) olvasóját-nézőjét ennek a megfejtése, dekódolása avatja **aktív befogadónak**. „Jelelméleti megközelítésben a szimbólum mint **kulturális jel (...) a tudatos és a tudattalan** elemek egyesítésével **aktív befogadásra ösztönöz**”. (Újvári E., 2001, 5 – kiemelés tőlem) Előadás közben minden néző ösztönösen-tudatosan kialakítja a maga személyes Godot-megfejtését – a szövegben, a színen talált „kapaszkodók” segítségével. A rendező (és a fordító) első feladata, hogy a Beckett által használt, sok irányba mutató szimbólumok tartalmát – az egymás jelentését erősítő jelcsoportok segítségével – feltárja, megfejtse, megértse, és továbbadja munkatársainak, játszótársainak.

9. Egy irányba mutató szimbólumtartalmak érzékelése

A színházi jelek kizárólag az azokat megalkotó kultúra ismeretében értelmezhetők. A **zsebkendő**, amivel Estragon le akarja törölni a terhet cipelő Lucky könyveit, csakis a keresztény hagyományokban rímelt össze **Veronika kendőjének** (a Biblia kanonizált szövegében nem is szereplő) motívumával – egy sintoista japán nem asszociál a Gabbata és a Golgota közti via dolorosa 6. stációjára.

Júdás háromszoros krisztustagadása: Pozzo kérdésére Vladimir háromszor tagadja le, hogy ismerné Godot-t – ez csakis az Újszövetség ismerői előtt hordoz szimbolikus extrajelentést (és erősíti a többi hasonló irányba mutató vektor hatását).

Lucky tánca **Krisztus kereszthalálának** groteszk leképezése (Estragon a „Bűnbak haláltusája” címet adja a szájalmas vonaglásnak. (Beckett, S., 2010)

A **keresztre feszítés** póz ismétlődik a fárasztó légzőgyakorlatok után elkezdett „feszítő” mozgástréning során is.

A mezítláb járás motívumából a **krisztusi példa** morális követését dialógusban is kibontó szimbólum nő ki:

VLADIMIR Ne hasonlítsd magad Krisztushoz!

ESTRAGON Óhózzá hasonlítottam magam egész életemben.

(Beckett, S., 2010)

¹² A mitológéma elhomályosult jelentésű mítoszi-hiedelemvilági képződmények, elvont tudattartalmak, szubjektív képzetek, metafizikai jelenségérzések elemeit tartalmazó, összetett szimbolikájú fogalmi sűrítmény.

¹³ „It is a mystery wrapped in an enigma”.

A „**kő – kőhalom**” egyszerre asszociáltat Hermészre, az útonjárók görög istenére és a Krisztus sírjáról elgörgetett kőre. A kő: *élettelen*, szervesetlen anyag; a fa: *élő*, szerves anyag. Az idegenek, akik az el-elkőborló Estragont éjjelente rendszeresen megverik, tízen vannak – ők együtt alkotják a Mester halála után szétszéledt **tanítványok csoportját**¹⁴.

Az öt színpadi szereplő viszonya könnyedén interpretálható a bibliai modell alapján. A megalázott Jézus (Lucky) fölött a hordozható törvénytevő széken ülő Poncius Pilátus (Pozzo) ítélkezik; a két lator – a szidalmazó Gestas (Gogo-Estragon) és a bűnbánó Dysmas (Didi-Vladimir) – az üdvözlési esélyeket latolgatja; az angyali hírnök (Fiú) üzenetei bizonytalan időpontokra halasztják a várva várt találkozást.

A **hosszú várakozás kóros hatására** vonatkozó idézetből épp a hosszú várakozás törölte ki magát az „elme” szót is Vladimir elméjéből: „Az halogatott reménység beteggé teszi az... *izét*, ki is mondta ezt?”¹⁵ (Beckett, S., 2010) A pontos bibliai idézet: „A halogatott reménység beteggé teszi az *elmét*, de a megadott kívánság életnek fája” (Példabeszédek könyve 13,12).

Ám ha csak ebbe az értelmezési irányba haladunk, a rejtélyes cím a megfeszített és feltámadott Krisztus megjósolt második eljövételének (1Thessz 4:16; Jel 1:7; Jel 19:16; 1Kor 15:25) bizakodó várását jelentené – ez a szimplifikált értelmezés azonban a dráma többi toposzát – az emberi létezés céltalanságát, az ember metafizikai fölöslegességét, az emberi lét időkeretbe szorítottságának elviselését – egyáltalán nem magyarázná.

10. Egy kiemelten fontos tartalmat hordozó jel értelmezése és fordítása: Színház – vagy Ítélszék?

A francia szövegben a sokjelentésű „*planche*”, az angol szövegben a „*the Board*” pontos lefordítása és értelmezése perdöntő a szövegértelmezésben, a rendezői koncepció kialakításában. Kolozsvári félrefordítása alapján („az úgynevezett **Deszka**”) az „átigazított” magyar szövegű előadások rendezői a Peter Brook-i „**üres tér**” fogalmat is bevonva rendre a színházra asszociáltatnak.¹⁶

¹⁴ Visky András: *Tanítványok* című drámájában Krisztus kereszthalálát követően a megzavarodott tanítványok összegyűlnek. A névsorolvasáskor Júdás hiányzik, de Estragon és Vladimir neve elhangzik: András, Bertalan, Fülöp, Estragon, Jakab, János, Máté, Péter, Simon, Vladimir. (Kolozsvári Állami Magyar Színház, 2005. Rendezte: Tompa Gábor).

¹⁵ „Hope deferred maketh the *heart* sick, but when the desire cometh, it is a tree of life.” (King James version, Proverbs 13,12)

¹⁶ Peter Brook világhírű angol színházrendező a konvencionális polgári színház lehetőségeit kimerítve előbb színházkutató központot létesített Párizsban, majd Afrikában, Iránban, az Egyesült Államokban kereste az autentikus és hiteles színjátszás gyökereit. Kísérleti kutatómunkája a színész és a néző kapcsolatának megújítására irányult. *The Empty Space* (London: 1968; magyarul: *Az üres tér*: Európa Kiadó, 1973.) című jelentős

A Beckett által a szövegbe és az instrukciókba írt szituáció tartalma szerint Pozzo halálfélelmében **egyáltalán nem a színházra gondol** – miért is rettegne a színháztól? Keresztre feszített pózban, karját széttárva csüng Vladimir és Estragon nyakán. Az idő este 7-8 óra körül jár: Pilátus 6-kor ítélkezett, Krisztus 9-kor halt meg. Pozzo kikövetkezteti, hogy ő **ítélkezés és halálbüntetés között** van. Követve Beckett rejtett bibliai allúzióinak irányát, biztosan kijelenthetjük, hogy hollétük helyszíne (amit a vak Pozzo nem lát, csak ide vizionálja magát) a **Gabbatha, Pilátus ítélőszékének kötornáca**¹⁷ – fordítása a Vizsolyi Biblia széljegyzetén: „**Kőpadolat, hol a bírák törvénytevő széke állott**”. (Cárolí G., 1590, 101)

A „Színház” az adott kontextusban inkongruens jelentés, az adott színpadi szituációban értelmezhetetlen tartalom. A Merriam-Webster értelmező szótár megerősíti az Országgh-szótár határozott névelős „board” főnév szócikkének 4. jelentését (de még a legkezdetlegesebb keresőmotoros internetes szótárak is tanúsítják): a „the Board” jelentése: **Testület, Bizottság, Igazgatótanács**. Pozzo attól retteg Estragon és Vladimir vállán pszeudo-keresztrefeszítetten, hogy krisztusi mintára **Pilátus törvénytevő széke** előtt áll. Retteg, hogy embertársa, Lucky ellen elkövetett bűneiért halálos ítélet várja. A fordító – alkotótársnak tekintve a rendezőt – három, a leírt szituációban értelmezhető opcionális megoldást is kínál.

- a) **Kőpadolat** – az archaikus szóösszetétel, melynek nevében egyszerre van jelen a két színpadi szimbólum (a szervetlen *kő* és a szerves *fa*) a Bibliában mindössze egy alkalommal (János 19,13) fordul elő, talán a mai néző számára nem bír jelentéssel.

színházelméleti művében négy színházi formát nevez meg, négy alkotói módot vizsgál (holt színház, szent színház, kegyetlen színház, közvetlen színház). Kijelenti, hogy a régi, polgári, idejétmúlt "holt színházi" hagyományokkal ellentétben az előadáshoz nincs szükség látványos díszleteket mozgó színpadi masinériára, ácsolt deszkaszínpadra, szemgyönyörködtető jelmezekre, emeletes nézőtérre, zsöllyére, kulisszákra, zenére, világítási effektusokra, mert elegendő az üres **játéktér**, a **színész** és a **néző**: „*Vehetek bármely üres teret és nevezhetem csupasz színpadnak. Egy ember végigsétál ezen az üres téren, miközben valaki más nézi – ennyire van szükség.*” A színházi szakmában legendássá vált „üres tér” kifejezést gyakran használják a „színház” szinonimájaként. Beckett drámájának nyitó szerzői instrukciója és a példaként felhozott jelenetben elhangzó szöveg (Vladimir: Sehol semmi. Csak egy fa.) tartalmilag valóban összekapcsolható az „üres tér” fogalmával, ám a színház felé asszociálást sem az angol „the Board” kifejezés jelentése, sem az adott szituáció nem támasztja alá.

¹⁷ „Az Pilatus azért mikor hallotta volna ez beszédet, ki hozá Jesust, és üle á törvény tévő szekbe, az helyen melly *Lithostrotosnac* mondatic, Sidoúl pedig *Gabbathanac*.” (Vizsolyi Biblia, János 19,13)

- b) **Ítéltábla/Tábla** – a mai magyar büntetőjogban és a köznyelvben is használt kifejezés; a „the Board” (= a deszka) kifejezés anyagminőségét is visszaadó fordítói megoldás.
- c) **Ítélszék/Szék** – Pilátus *széke*; ironikus inverz utalás Pozzo széthajtogatható székére, amelyben ülve Lucky fölött rendelkezett, „ítélkezett”:
- POZZO Nem erre a helyre mondják egészen véletlenül, hogy **Ítélszék?**
- VLADIMIR Sose hallottam róla.
- POZZO Mégis, milyen?
- VLADIMIR (*körbepillant*) Leírhatatlan. Nem hasonlít semmihez. Sehol semmi. Csak egy fa.
- POZZO Akkor ez nem az **Ítélszék**¹⁸. (Beckett, S., 2010 – kiemelés tőlem)

11.A „nád” szimbolikájának rejtett jelentésrétegei: halandó ember – testlélek – nádsíp (zene) – költészet (Yeats)– zavar (kelta ábécé)

VLADIMIR Azt hittem, ő jön.

ESTRAGON Eh! A szél a nádban. (Beckett, S., 2010)

Pontatlan fordítás és pontatlan értelmezés esetén rejtve marad, hogy hármas (görög mitológiai, zsidó-keresztény és ír-kelta) jelentésréteg vetődik a **nád** realista első jelentése mögé. Estragon ijedtségük okát elmismásoló, nyugtató szándékkal kimondott mondata többféle háttérjelentést is takar:

A nád a Bibliában gyakorta felbukkan.¹⁹ A *Zsoltárok* szövegében a nádszál a törekeny **halandó ember** szinonimája: a nád kívül a **test**, a porhüvely, belső ürege pedig a mai napig definiálhatatlan nem-anyagi minőség: a **lélek** (Cárolí G., 1590).

A második asszociációs réteg: a görög mitológiában a szerelme elől menekülő Szürinx nimfa nádszállá változott – Pán abból a **nádszálból** faragta **síp-ját**.

Estragon angol mondata („The wind in the reeds”) kettős jelentésű:

¹⁸ POZZO Isn't it by any chance the place known as **the Board**?

VLADIMIR Never heard of it.

POZZO What is it like?

VLADIMIR (*Looking round.*) It's indescribable. It's like nothing. There's nothing.

There's a tree.

POZZO Then it's not **the Board**. (Beckett, S., 1954 – kiemelés tőlem)

¹⁹ „Mit látni mentetek ki a pusztába? Nádszálat-é, a mit a szél hajtogat?” (Máté 11,8); „És tövisből fonott koronát tőnek a fejére és nádszálat jobb kezébe...” (Máté 27,29); „És verik vala a fejét nádszállal...” (Márk 15,19), „... egy szivacsot vőn és azt megtöltvén ecettel és egy nádszállra tűzvén, inni ád neki.” (Máté 27,48)

- a szél a nádban: a szél jár a nádban, a szél zörgeti a nádat, az keltett ijedelmet;
- a szél a nádban: a nádsípba belefűjt levegő, ami hangot ad, zenél – utalás az ír eidosz költője, William Butler Yeats kötetcímadó versének címére, mely a **nádasban** fújó **szél** és a nád zörgésének zenéjét írja le: *The Wind Among the Reeds* (magyar címe: *A szél a nád között*).

Az **ír kulturális tartalmak** felé mutató vektort erősíti, hogy a **nád** és a **megzavarodottság** motívumainak összekapcsolása Beckett rejtett utalása a húszbetűs **kelta ogham** (ejtsd: óham, ójam, vagy óhm) **ábécére**, melynek rúna írásos betűjeleit fák-növények nevének kezdőbetűi adják (Pinczés I., 2010). A druidák rúnaírásos – ujjakkal is elmutogatható – ábécéje szerint a **nád** (=Ngetal) kezdő fonémáját jelölő, négyrovásos „Ng” jelének szimbolikus tartalma: **zavar, meg-**

lepetés: .

ESTRAGON: A frászt hozod rám. (Beckett, S. 2010)

12. Lucky dadaista nagymonológjának fordítói megfejtés: három monológ

Lucky hírhedten hosszú juxtapozíciós (mellérendeléses) tirádája: örült beszéd – de van benne rendszer! Nagyon szoros és nagyon türelmes szódominózással három különböző stílusú értelmes közlés áll össze a mozaikokból:

Az első **teológiai-prédikatori** szöveg a hagyományosan elképzelt és emberszerető „kvakvaverzális” (minden irányba hatni tudó) szakállas, antropomorf Jóisten létét bizonygatja:

Adva van egy fehérszakállú személyes Isten, aki időn kívül és kiterjedés nélkül létezik, s aki az isteni elzárkózó néma közöny magasságából szívből szeret mindannyiunkat, és aki együtt szenved mindazokkal, akik a győtrelem tüzébe vettek, mely tűznek lángja ha fellobban, lángba borítja a levegőget, s a poklot belerobbantja a mennybe! Óh, hogy ragyog az ég azúrja, milyen nyugodtan, milyen nyugodtan! Ez a nyugalom bár átmeneti, mégis jobb a Semminél! (Pinczés I., 2010a)

A másik: beszélőnevű kutatók az emberiség elkorcsosulását vizsgáló fiktív **tudományos** értekezése:

Amint azt nyilvánosságra hozott munkáiban Pontjucast és Wattkan is lefekteti, figyelembe véve Testes és Sudar befejezetlen munkásságának eredményét – mely díjat nyert Esse-in-Posse Emberisegkutató Akakakadémiáján – minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Farfing és Beleböff befejezetlen munkái alapján (bár ezt sokan tagadják) – az ember a fejlett táplálkozási és ürítési szokások ellenére sorvad és senyved, sőt mi több, a testkultúrafejlesztés irányelvei ellenére, a sporttevékenységek űzése ellenére zsugorodik és pusztul. (Pinczés I., 2010a)

A harmadik összeálló mondat látomásos-zaklatott **művészi siratóének** erejével fest emberi szenvedéssel teli, kozmikus kataklizmát:

**A síkokon, a hegytetőkön, s tengerpartokon,
folyóknak medrében futó vizek, futótűzek!
A lég s majdan a föld is jéghideg!
A vaksötét kövek hona!
Ó, jaj! Ó, jaj! A kövek Ura
hatszáz-megszámlálhatatlanodik évében
a lég, a föld, s a víz is jéghideg!
A szakállak, a lángok, a könnyek, a kövek!
Ó, jaj, ó jaj!
A koponya! A koponya! A koponya!
A koponya Connemarában!
Ó, jaj, ó jaj! A koponya! A koponya!
Connemarában a koponya!
Ó jaj! (Pinczés I., 2010a)**

Lucky hármas skizofrén „egymásra kopírozott” monológja **a vallásos, a tudományos és a művészi** megfogalmazás eszközeivel villantja fel az emberszerető, ám passzív (első mozgatóként teremtő, majd elzárkózóan szemlélődő) isten létét és a kihalás felé sodródó emberiség helyzetét. Egy lepusztult véglény idézi vissza a korábbi magas szinten gondolkodó entellektüelek (pap-tudós-művész) felelős gondolatait.

13. Godot = örökélet?

A teremtés, élet és halál titka ma is megfejthetetlen – s talán az is marad. A mindentudás birtoklásának hiányában a halál előli menekülés, az örökélet beteljesíthetetlen vágy marad.

Ha tehát a felkészülési periódus végén a rendezőnek egyetlen szóval kellene választ adnia: mi az, amire a világmindenségbe kivetett Ember vár – a válasz (ami elől Beckett bölcsen kitért): az örökélet. Hinni és várni lehet, de megkapni még a tudományok gyors ütemű fejlődése és az AI igénybevételével sem lehet, mert az isteni attribútum volt, van és lesz mindörökké. Természetesen ez a magyarázat is leszűkített és kizáró, de a színházi próbafolyamatban szükségképp elfogadott belső használatú elnevezés.

De kell-e egyáltalán szavakba öntve megfejteni a *Godot*-t a néző számára a színházban? Szabatos tudományos választ szeretnénk papírra vetni? Vagy csontig hatoló zsigeri színházi élményt akarunk a deszkákra varázsolni, ahol a közönséget egyszerre rázza a nevetés, és fojtogatja a sírás? Harold Pinter szavai kendőzetlenül őszinték, nyersségükben hitelesek: „Nem filozófiát, értekezést, dogmát, hitvallást, útmutatást, igazság-kinyilvánítást, választ akarok, semmit nem akarok a meglévő raktárkészletből. Ő a legbátrabb, legkönyörtelenebb me-

nő író, s minél jobban beledörgöli orromat a saját piszkomba, annál hálásabb vagyok neki érte.”²⁰ (Pinter, H., 1989)

14. Összefoglalás:

A középkori moralitásjátékok mintájára a „modernkori moralitás” műfaji meghatározást használnám tervezett rendezésemre: olyan realista alapozottságú abszurd tragikomédiát szeretnék színre vinni, melyben a bibliai példázatok és utalások mint sorvezető állnak a mai profán szövegek és a filozofikus clownéria rétegei alatt. **Beckett modern élet-allegóriájában két komplementer Akárki azonosítatlan mezőben várakozik Valakire, aki a Hírnökkel bizonytalan időpontokra ígéri érkezését, de csak Amazokkal találkozhatnak.** E tervezett újkori moralitásjátéknak – a készülődés mai állása szerint – egy büntetés-végrehajtó intézet ad otthont, a szereplők pedig az intézet életfogytiglani büntetésre ítélt lakói közül kerülnek majd ki.

Forrásművek

Beckett, Samuel 1952: *En attendant Godot*. Paris: Les Éditions de Minuit.
Beckett, Samuel 1954: *Waiting for Godot*. Translated from his original French text by the author. New York, N.Y: Grove Press, Inc, 10014.

Fordítások

Beckett, Samuel 1965: *Godot-ra várva. (En attendant Godot)* Színmű két felvonásban.
Fordította: Kolozsvári Grandpierre Emil. In: Nagyvilág, 10. évf. 8. sz. 1173–1226.
Beckett, Samuel 2010: *Godot-ra várva. (Waiting for Godot)* Tragikomédia két felvonásban. Fordította: Pinczés István. In: Nagyvilág, 55. évf. 8. sz. 700–757.
Beckett, Samuel 2015: *Godot-ra várva. (En attendant Godot)* Színmű két felvonásban.
Fordították: Beke Zsolt, Csímár Péter, Donáti Flóra, Gunyecz Laura, Kállay Eszter, Márkos Éva, Sors Mihály, Szalai Bianka, Szatmári Zsófia, Tordai Vera, Horváth Ágnes. In: Színház, 3. sz. melléklet.

Felhasznált irodalom

Atkinson, Brooks 1956: *Beckett's 'Waiting for Godot'*.
In: The New York Times, April 20.
Cárolí Gáspár (Ford.) 1590: *Szent Biblia*.
Az Az Istennec Ó Es Wy Testamentvmanac Prophétác És Apostoloc által meg iratott Szent Könyuei. Nyomtatott Visolban Mantskovit Balint által MDXC Bódog aszszon huanac 10. napian. Vizsoly.
Cronin, Anthony 1999: *Samuel Beckett: The Last Modernist*. Da CapoPress, New York.
Géher István 2008: *A tragikomédia élettana* (részl.). In: Liget 10. sz.

²⁰ „I don't want philosophies, tracts, dogmas, creeds, ways out, truths, answers, nothing from the bargain basement. He is the most courageous, remorseless writer going and the more he grinds my nose in the shit the more I am grateful to him.”

- Hegedűs Géza 1965: *Vita Beckett Godot-járól*. Godot-t újraolvasva. In: Nagyvilág, 11. sz. 1715–1719.
- Károli Gáspár (ford.) 2006: *Szent Biblia* azaz Istennek Ó és Újtestamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Budapest: Magyar Bibliatársulat.
- Kéry László 1966: *Godot-ra várva*. Utószó egy vitához. In: Shakespeare, Brecht és a többiek. Színkritikák. Budapest: Magvető Kiadó, 1968. 156–164.
- Mihályi Gábor 1965: *A "Godot" elé*. In: Nagyvilág, 8. sz. 1171–1172.
- Pinczés István 2010a: „4D Ro” analógiájú művészi hatáskereső eszköz vektorizációja Samuel Beckett: *Waiting for Godot* című tragikomédiájában. Doktori értekezés. Színház és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola, Budapest.
- Pinczés István 2010b: *Beckett újratöltve*. In: Nagyvilág, 8. sz. 765.
- Pinter, Harold 2012: On Samuel Beckett. 2012. november 13.
<https://astainonsilence.com/2012/11/13/harold-pinter-on-samuel-beckett/>
(2025.02.10)
- Szabó György 1965: *Vita Beckett Godot-járól*. Egy másik nézőpontból. In: Nagyvilág, 11. sz. 1719–1723.
- Szegedy-Maszák Mihály 2000: *Kétnyelvűség a huszadik századi irodalomban*. In: Sz-M. M.: *Újraértelmezések*. Budapest: Krónika Nova Kiadó, 101–110.
- Varannay Aurél 1965: *Godot mellett, Beckett ellen*. In: Nagyvilág, 12. sz. 1869–1870.
- Újvári Edit 2001: *Szimbólumfelfogásunk*. In: Pál és mtsai: Szimbólumtár. *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szerk.: Borus Judit, Ruttkay Helga. Budapest: Balassi Kiadó.

Deszkákra álmodott filmek
Szemezgetés a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen
2024–25-ben bemutatott, ismertebb vagy kevésbé ismert előképpel is
rendelkező előadásáiból

Váró Kata Anna

film- és színházkritikus, egyetemi adjunktus
Debrecen, DE-BTK Művészeti Központ

Absztrakt: Egy színpadi mű vagy mozgóképek esetében az ismert drámairodalmi vagy irodalmi alap kifejezett előnyt jelenthet, egy színházi előadás esetében azonban a filmes előkép már korántsem olyan egyértelmű nézőcsalogató. A 2024-2025-ben a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen programkínálatában feltűnően megszorodott azon előadások száma, melyek elsősorban külföldön, de nem egy esetben hazánkban is ismertek a nagyvászonról, de akad olyan is, melynek ugyan nem készült még filmváltozata, dramaturgiájával mégis egy közkedvelt, ma is méltán népszerű filmes irányzatot vetített elő már születésekor. A továbbiakban ezen előadásokból szemezgetek, a teljesség igénye nélkül.

A mozgóképek esetében az ismert irodalmi alap legalább olyan vonzó lehet, mint a szintén közönségcsalogató: „igaz történeten alapul” felirat. Az, hogy az adott alkotás beváltja-e az olvasók reményeit, minden esetben bizonytalan, az irodalmi művek marketingereje mégis megkérdőjelezhetetlen. A színházi előadások esetében már korántsem olyan egyértelműen előny az erős filmes előkép, többeket éppen egy-egy remekbeszabott mozgóképes alkotás tart vissza az előadástól, mondván, miként is tudná a világszerte ismert, nem egyszer Oscar-díjas színészekkel megjelenített, hatásos zenével kísért, feszes ritmusra pergő képsorok által nyújtott élményt felülmúlni egy színház vagy stúdiószínpad terében egy repertoárszínház társulatából válogatott szereplőgárda. Fokozottan igaz ez a musicalek esetében, ahol a nagy tömegeket mozgató, látványosra koreografált, több szögből, néhol szokatlan kameraállásból felvett jelenetekkel és a keverőpulton tökéletesített énekhangokkal kell állni az összehasonlítást. A Csokonai Nemzeti Színház Debrecen művészeti vezetését mintha nem tántorította volna el mindez, az elmúlt időszakban kifejezetten bátran nyúltak a nagyvászonon korábban már sokakat meghódító alapanyagokhoz. Érdemes alaposabban körbejárni ezen előadásokat, anélkül, hogy olyan terméketlen és értelmetlen összehasonlítgatásokba bocsátkoznánk, hogy képes-e megugrani egy öt Oscar-díjjal jutalmazott musical szintjét a zömében helyi kisiskolásokból álló kórus és szereplőgár-

da, vagy tudja-e feledtetni egy ikonikus színészpáros iskolateremtő alakítását az itteni szereplők között működő kémia. Néhány évvel ezelőtt a filmvászonról is ismert Steven Berkoff brit színész volt a Gyulai várszínház vendége, akinek Shakespeare-alakításaiban nem kisebb színésztársakkal kellett megküzdenie, mint Laurence Olivier, John Gielgud vagy Alec Guinness. Berkoff akkor azt mondta, pályáját nagyban meghatározták a legendás elődök, de eljött a pillanat, amikor egy „move over, Larry” felkiáltással el kellett hessegetnie elődei, leginkább Laurence Olivier szellemét, hogy Hamletként színpadra lépve helyet követeljen magának a világot jelentő deszkákon. Érdemes tehát megnézni, de nem a nagy elődökhöz mérve, hanem egy nyitottabb befogadói pozícióból, az irodalmi és mozgóképes alappal egyaránt vizsgálva a 2024/25-ös évad kínálatát.

Szeptember első bemutatója Charles Dickens *Twist Oliver: A szegényházi fiú útja* (*Oliver Twist; The Paris Boy's Progress*, 1838) című regényének Lionel Bart által írt, *Oliver!* című világhírű musicalváltozata volt. A regény címe utalás Charles Bunyan *A zárándok útja* című 1678-ban megjelent vallásos művére, Oliver története azonban már megjelenésekor is elsősorban társadalmi mozgósító ereje miatt volt érdekes, mintsem vallási szempontból. Az árvaházban nevelkedő kisfiú sanyarú sorsa a Szigetországban, sőt Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki, ráirányítva a figyelmet a szegényházakban növekvő árvák nélkülözésekkel teli életére. A súlyos társadalmi problémákkal foglalkozó, terjedelmes regény első, akkor még némafilmváltozatát 1909-ben mutatták be, 1919-ben pedig Magyarországon is vászonra került, a legismertebb azonban mindmáig David Lean 1948-ban bemutatott rendezése¹, a kor egyik legnagyobb Shakespeare-színészével, Alec Guinness-szel a főszerepben. Az 1960-ban a Wimbledon Theatre-ben bemutatott, majd a West Endet és a Broadwayt is meghódító musical címe röviden csak *Oliver!* lett. Az *Oliver!* az amerikai- és nemzetközi musicalek legújabb irányvonalát² követte és előkészítette a terepet nemcsak a hatvanas években az egész világot meghódító brit popbandák és -zenészek³ filmjei előtt, de a huszadik század második felének legmeghatározóbb

¹ A legutóbbi említésre méltó filmváltozatot Roman Polański jegyzi *Twist Oliver* (2005) címen, de Magyarországon népszerű volt a 20. század második felében diafilm változatban is.

² Az új irányvonal az 1957-ben Leonard Bernstein zenéjére írt *West Side Story* volt, mely szakított a hangosfilmváltástól az ötvenes évek végéig uralkodó tendenciával, miszerint a musicalek a romantikus vígjátékok narratívájára épültek, kötelező happy enddel.

³ A Beatles, a Rolling Stones, a Who és David Bowie a könnyűzenei színteret éppúgy meghódították, mint a mozivásznat olyan filmekkel, mint az *Egy nehéz nap éjszakája* (*A Hard Day's Night*, Richard Lester, 1964), *Help!* (Richard Lester, 1965), *Let It Be* (Michael Lindsay-Hogg, 1970), *A sárga tengeralattjáró* (*Yellow Submarine*, George Dunning, 1968) vagy a *Tommy* (Ken Russell, 1975), és még sorolhatnánk.

musicalszerzőjének, Andrew Lloyd Webbernek⁴ a munkássága számára is. Webber a modern brit musical atyjának nevezte Bartot és szerzeményét, melyet 1968-ban vitt vászonra Carol Reed⁵. Az öt Oscar-díjjal kitüntetett *Oliver!*-t már több hazai színház is a műsorára tűzte, látható volt például Győrben, a Madách Színházban vagy a Pesti Magyar Színházban, itthon mégsem tartozik a széles körben ismert zenés darabok közé, és ennek talán a legfőbb oka a komor cselekményvilágban rejlik, illetve abban, hogy nincs legalább egy olyan slágertapadás az esetében, ami például az *Ének az esőben*, a már említett Webber-musicalesk esetében, napjaink népszerű Disney-musicaljeiről nem is beszélve vagy a megjelenésétől kezdve töretlen népszerűségnek örvendő *Pál utcai fiúk*-ban.⁶ Az *Oliver!* dramaturgiai szempontból sem adja könnyen magát, Dickens folytatásokban írta meg a szegényházi árva történetét; az egyes epizódok közötti átmenetre, a népes szereplőgárda és a gyerek-, illetve felnőtt kórus mozgatására ugyan számos színpadi eszköz van, az mégsem mindig zökkenőmentes. Arról nem is beszélve, hogy Dickens írásai esetében – és ez fokozottan igaz a *Twist Olivérre* – a mellékszereplők sokkalta színesebbek és izgalmasabbak, több humor vagy borzongás kötődik hozzájuk, mint a főszereplőkhöz. Így van ez a debreceni előadásban is, ahol a regényhez hasonlóan gyakorlatilag az összes mellékszereplő érdekesebb, mint az, hogy mi lesz Oliver sorsa (felváltva játsszák: Bakos Farkas, Toók Sebestyén és Kovács Olivér). Az árvaház vezetőjének és hitvesének (Papp István és Tokai Andrea) kettőse, a csetlő-botló, részeges Mr. Sowerberry (Csata Zsolt), vagy lánya, a könnyűvérű Charlotte (Szép Evelin) és szeretője, Noah Claypole (Bolla Bence József) elsősorban a humorról gondoskodnak. Kevésbé szórakoztató, ám legalább annyira emlékezetes a gyerekeket maga köré gyűjtő és kihasználó orgazda, Fagin (Böjte Sándor) jelenléte, vagy az Assassin's Creed árnyékfigurájához hasonlatos, a díszleteken macskaügyességgel közlekedő Bill Sykes (Kránicz Richárd) alakja. Krániczot a heavy metálon edzett hangja már Áts Feri szerepében is emlékeztetéssé tette, az *Oliver!* esetében sincs ez másként. A regény közkedvelt figurája, a svindlikirály, azaz eredeti nevén: „the Artful Dodger” bőrében Komlódy Márk hozza a szerethető szélhámos figuráját. A mellékszereplők színességében hű marad a regény szelleméhez Tóth Tünde

⁴ Webber jegyzi többek közt a *József és a színes, szélesvásznú álomkabát*, a *Jézus Krisztus Szupersztár*, a *Macskák*, az *Operaház fantomja*, a *Starlight Express* vagy az *Evita* című műveket, hogy csak a legismertebbeket említem. 1970-ben, egy évtizeddel Bart *Oliver!*-je után megjelent *Jézus Krisztus Szupersztár* című rockoperája alapjaiban formálta át a zenés műfajt.

⁵ Oliver szerepében Mark Lester csalt könnyeket a nézők szemébe, Ron Moody játszotta Fagint, Oliver Reed pedig Bill Sikest.

⁶ A Víg Színház és a Csokonai Nemzeti Színház Debrecen közös vállalkozása a teátrum történetének egyik legnagyobb sikere. A századik előadáson túl is szinte lehetetlen rá jegyet szerezni.

rendezése, bár egy színpadi feldolgozásnak aligha válik előnyére, ha éppen a központi figura ennyire halovány.

A *Twist Olivér* mint társadalmi regény úttörő volt a szegénység, illetve a szegények és gazdagok közötti társadalmi különbségek szemléletes leírásában. A musicalben ez például olyan jelenetekben mutatkozik meg, mint Fagin gyerekbandájának éneke, mely arról árulkodik, a kiskorú tolvajcsapat tagjai, bár keményen „dolgoznak”, mégis gyakorta üres hassal térnek nyugovóra. Környékükön senki sem lehet biztonságban tőlük; nem véletlen, hogy Oliver is itt kerül rendőri kézre, amikor jó tanítványként egy tehetős idős úr (Csikos Sándor) pénztárcája után nyúl. A második felvonás elején, bár a helyszínváltás szempontjából lényeges az a jelenet, melyben árusok epret, virágot és friss tejet kínálnak, hiszen jó ellenpontja az előző felvonás befejezésének, és megmutatja, mennyire merőben más környezetbe csöppen Oliver az idős úrnak és feleségének (Oláh Zsuzsa) köszönhetően, mégis túl hosszúnak és érdektelennek tűnik a többi, jóval több humort vagy drámaiságot hordozó jelenethez képest. Az *Oliver!* hazájában kiválóan alkalmas, hogy kiválsa a kötelező irodalmat, itthon aligha töri majd meg a szintén iskolai kötelező olvasmánynak számító, ám sikerével azon messze túlmutató *A Pál utcai fiúk* évek óta tartó diadalmenetét.

A könnyű műfaj ugyan lépéselőnyökkel indít, ha a közönség meghódításáról van szó, mégis számtalan buktatót rejt, főként a vígjátékoknál, ahol talán a legnehezebb kiszámítani a poénok hatását, különösen az eltérő korosztályú, esetleg más-más kulturális háttérrel rendelkező közönség esetében. A némafilmkorszak legsikeresebb burleszkjeit a Keystone Stúdió⁷ jegyezte Mack Sennett vezetésével, aki maga nagyon türelmetlen ember hírében állt, hamar ráunt dolgokra, így jó érzékkel, ösztönösen tudta, meddig lehet egy-egy geget húzni. Valami ilyesfajta unalom és a türelmetlenség keveréke lehetett úrrá Michael Frayn angol író és drámaíró, a *Függöny fel!* című világszerte népszerű színházi bohózat szerzőjén is, akinek a legenda szerint egyik barátja bemutatóján támadt az a gondolata, hogy mennyivel érdekesebb lehet mindaz, ami a kulisszák mögött zajlik. Így született meg az itthon több különböző cím⁸ alatt is bemutatott *Noises off!*⁹ 1982-ben. Az Angliában és Amerikában is nagy sikerrel játszott darabot 1985-ben az *Utolsó mozielőadás* rendezője, Peter Bogdanovich vitte vászonra olyan illusztris szereplőgárdával, mint Michael Caine, Denholm Elliott, a tragi-

⁷ A Keystone-nál nevelkedett többek közt Roscoe „Fatty” Arbuckle vagy Harold Lloyd, és itt írta első gegjeit a később háromszoros Oscar-díjas hollywoodi rendezővé érő Frank Capra is.

⁸ *Függöny fel!*, *Ugyanaz hátulról*, *Még egyszer hátulról*, *Vesztett fejsze*. A magyar fordítás Hamvai Kornél munkája.

⁹ A legismertebb talán a budapesti Centrál Színház előadása, ahol túl vannak már a 300. előadáson is.

kus sorsú Superman, Christopher Reeve vagy a hazánkban a *Született feleségek* című sorozatból ismert Nicollette Sheridan. Frayn azóta többször is újraírta a darabot, a legutóbbi jelentősebb változtatásokat 2000-ben eszközölte, mert az azt megelőző majdnem két évtizedben néhány eleme elavulttá vált. Debrecenben a Horváth Illés rendezésében látható bohózatnak már a plakátja is azt sugallja, ez a rendezés újabb értelmezéseket megnyitva rugaszkodik el némileg a korábbi filmes és színpadi változatoktól. Az előadást hirdető plakáton színészek láthatók színpadi kosztümökben, mintha a Théodore Géricault híres festményéből ismert Medúza tutaján¹⁰ küzdenének az árral. A tutaj története kegyetlen, látszólag nagyon távol áll a bohózat világától, mégis ez a maréknyi színészcsapat, élükön a rendezővel és a két háttér munkással, hasonlóképpen sebesülten, egymást marva küzdenek a fennmaradásért és az előadás felszínen tartásáért. A rendező, Lloyd (Kiss Gergely Máté) szájából többször elhangzik az: „és siklik a hajó” kifejezés, de próbájuk menete, illetve később az előadás valóban inkább egy viharos tengeren hanykódó tutajra emlékeztet, mintsem egy a hullámokon könnyedén sikló hajóra. A rendező, a színészek és segítők, az ügyelő Poppy (Edelényi Vivien) és Tim (Nagy Norbert, aki egyben az előadás koreográfusa is) próbálják a társulatot és a díszletet éppúgy egyben tartani, mint a társulat tagjai között kialakuló feszültségek miatt egyre inkább széteső előadást. A két felvonásban játszott, valójában három jól elkülönülő részre tagolt előadás első harmadában a készülő színházi előadás főpróbájába pillanthatunk be, sok az ismétlés, a technikai utasítás, hogy mi nézők pontosan tudjuk, mi zajlik a színen akkor is, amikor a következő felvonásban a kulisszák mögötti eseményeknek lehetünk tanúi, és akkor is tisztában legyünk azzal, hogy milyennek kellene lennie az előadásnak, amikor az utolsó részben újfent a nézőtér oldaláról lehetünk tanúi annak, amint végképp eluralkodik a káosz és menthetetlenül elsüllyedni látszik az a bizonyos hajó. A színházi klisékből építkező darab sikerének talán pont az a titka, hogy a néző valahogy épp így képzelel el a színházi kulisszák intrikákkal, rivalizálással és bakikkal teli világát. A színház a színházban valójában bohózat a bohózatban, melyben a színészeket alakító színészek a *Nothing on*, magyar fordításban *Ádámkosztümben* című darab karaktereit készülnek magukra öltetni. Ez a szerkezet kiválóan alkalmas arra, hogy a vígjáték többféle formáját ötvözze, a második felvonás elején például a slapstick¹¹ komédia elemei dominálnak, és nem utolsó sorban nagy mozgásteret biztosít a darabban színészeket alakító színészeknek,

¹⁰A Medúza tutaján volt, aki az éhségbe és kiszáradásba halt bele, de felütötte fejét a kannibalizmus is, csak 15 férfi maradt meg a kétheti út végére.

¹¹A slapstick eredete a 16. századi olasz *comedia dell'arte*-ig nyúlik vissza. A fizikai humorra, látványos esésekre vagy éppen bunyókra építő gegparádék a korai némafilmek közkedvelt műfajának, a burleszknek az alapját képezték. A slapstick komédia a hangosfilmekben egy időre háttérbe szorult, de mindmáig gyakori eleme a vígjátékoknak és bohózatoknak mind a vásznon, mind a színpadon.

hogy rögtön két figura bőrében is megcsillogtassák képességeiket. Bármennyire is hálásnak tűnik, nem egyszerű feladat egy bohózat a bohózatban művet megszólaltatni úgy, hogy a színészeknek többnyire középszerű vagy fénykorukon túl lévő színészek kulisszán inneni énjét és az általuk próbált darab figuráit kell egymással párhuzamosan megmutatniuk, az előadás szereplői azonban csak úgy lubickolnak a szerepeikben. Az egykor szebb napokat élt díva, Dotty (Varga Klári) Mrs. Clackettként egyszerre küzd a szavakkal, a szardíniás tányérokkal és a nála jóval fiatalabb kollégája, Garry (Pálóczi Bence) féltékenységeivel. A Belindát alakító Wessely Zsófia a társaság összetartó ereje és megbízható hírhangja, az előadás túlnyomó részében alsóneműben rohangáló Brooke (Berkó Boglárka) rendre kipattanó kontaktlencséje éppoly humorforrás, mint az egykor jobb napokat élt színészlegenda, Selsdon (Garay Nagy Tamás) kulisszák mögötti italozása vagy az örökké a kellékekkel bajlódó, értetlenkedő Freddy (Mercs János), akinek az erőszak leghalványabb megnyilvánulásától rögtön elered az orra vére. A színészek kettős szerepeikben egyszerre gyúrnák a nézők rekeszizmait, és feszítik pattanásig Lloyd egyébként is jócskán megtépázott idegeit. A bohózat erőnlétele is sokat ró a színészekre, elsősorban Pálóczi Bencére, aki már nem először mutatja meg, fizikailag is mennyire felkészült színész. Bár a mindenben eluralkodó káoszt megmentő operett végkifejlete kétségkívül ötletes, a harmadik felvonás már fárasztóbban hat és ha nem lennének ennyire eleműkben a debreceni színészek, le is fulladna. Nem véletlen, hogy volt már Magyarországon is olyan változat, amiben ezt az utolsó részt egyszerűen kihagyták. A debreceni előadásban viszont a színészek egyéni és összeteljesítménye az elejétől a végéig töretlen és önfeledt szórakoztatást biztosít. Éppúgy mentik meg az előadás utolsó harmadát a kifulladásától, mint ahogy az általuk játszott figurák az *Ádámkosztümbent* a mentőövként bedobott operettrészlettel.

Az *Oliver!* és a *Függöny fel!* említett filmváltozatai talán kevésbé közismertek a hazai közönség számára, Kiss Csaba *Veszedelemes viszonyok*-rendezése kapcsán viszont aligha van olyan, akinek ne Stephen Frears azonos című filmje ugrana be először Glenn Close és John Malkovich ikonikus kettősével, melyet éppoly nehéz elhessegetni a nézők fejéből, mint a bevezetőben említett Steven Berkoffnak a legendás színészelődök árnyait. Pierre Choderlos de Laclos levélregénye, a *Veszedelemes viszonyok*, 1782-ben, a hét évvel későbbi forradalom előszelében látott napvilágot, a magyar olvasóközönség pedig először Örkény István fordításában ismerhette meg. A 18. század végi arisztokrácia dekadenciáját és romlottságát középpontba állító, az érintett osztály által kiátkozott, de mindmáig töretlenül népszerű történetet először Roger Vadim vitte vászonra 1959-ben¹² modern köntösben, mégis Frears már említett feldolgozása tette oly

¹² 1985-ben Christopher Hampton brit drámaíró írta színpadra, utóbbit vette alapul 1988-ban Stephen Frears *Veszedelemes viszonyok* (*Dangerous Liaisons*) című filmje, Milos

népszerűvé, melyben nem kis része volt a két színészóriásnak, akik évtizedekre meghatározták mindazt, amit Merteuil márkinéről és Valmont vikomtról gondolunk, vagy a szerepeiket a későbbiekben magukra öltő színészekről várunk. Nehéz egy ennyire erős, jóformán minden más filmes változatot is maga alá gyűrő előkép után bármiféle feldolgozásba belefogni, Kiss Csabát azonban mintha nagyon is vonzaná ez a kihívás, hiszen nemcsak a magyar színpadi szöveget jegyzi íróként,¹³ de több színházban színre is vitte már a darabot a 2024-ben a Csokonai Nemzeti Színház Debrecenben bemutatott rendezése előtt. Kiss Csaba otthonosan mozog a szűkebb terekben, ezúttal is a Kóti Árpád stúdiószínpad terében rakott fel mindent a színre. Középen egy ágy, mögötte ablak, lebendő függönnyel, balra kanapé kis asztalkával, a háttérben zongora, jobb oldalt Tourvelné és Cécile Volanges imáinak helye, mögötte pedig tükör és az öltözékek váltásához szükséges kellékek. A színészek többnyire végig a színpadon vannak, a játéktér fölött kereszt lóg, a nézőtér fölött Cécile nászi fátyla feszül. Folyamatosan emlékeztetve bennünket az eredeti irodalmi mű formájára, Kiss Csaba rendezésében kellékként és díszletelemként is kiemelkedő szerepet kapnak a levelek. Ahogy a filmes feldolgozások esetében, a színpadon is az a legfőbb kérdés, hogy Merteuil márkiné és Valmont vikomt szerepét sikerül-e megfelelően kiosztani, és nem pusztán azért, mert Close és Malkovich kettőse igencsak magasra tette a mércét, hanem azért is, mert az általuk megformált karakterek nem pusztán szakmailag felkészült, de karizmatikus színészeket kívánnak meg. A debreceni társulat előadásában Wessely Zsófia és Kiss Gergely Máté remek párosnak bizonyulnak: mindenkit manipuláló intrikusok, ugyanakkor maguk is sebzett cselszövők, akik között csak úgy izzik a levegő, és csak úgy árad belőlük a szexualitás. Mindkettőjükről gond nélkül elhisszük, hogy bárkit képesek a bűvkörükbe vonni, legyen szó a zárdából frissen szabadult Cécile Volanges-ról (Kiss Anna Gizella), az ifjú Danceny lovagról (Pálóczi Bence), a mélyen vallásos Tourvelné-ről (Horváth Julianna), de elhisszük azt is, hogy pár évvel korábban még Volange-né (Majzik Edit) sem tudott ellenállni a vikomt csábításának, pont úgy, ahogy most Merteuil márkiné elbűvölő személyiségének sem. A film-

Forman *Valmont* (1989) című alkotása, a tiniromán parafrázis *Kegyetlen játékok* (Roger Kumble, *Cruel Intentions*, 1999) címmel jelent meg. A történet 2003-ban a koreai filmeket is megihlette, ebből született az *Eltussolt botrány* (*Untold Scandal / Seukaendeul – Joseonnamnyeosangyeoljisa*) Je-yong Lee rendezésében. Taylor Hackford közreműködésével a kisképernyőt is meghódította, 2012-ben a kínaiak dolgozták fel *Veszedelemes viszonyok* címen (*Wi-heom-hangyan-gye*, 2012) HurJin-ho rendezésében. A legutóbb megjelent változat ismét egy középiskolásokról szóló tinisztori a most divatos sorozatok formátumában *Dangerous Liaisons* (2022) címen Rachel Suissa átdolgozásában, 2025-ben a franciák azonban a *Merteuil* című sorozattal visszatértek a korhű kosztümökhöz.

¹³ A Magyar Színházi Társaság Színház nevű folyóiratának drámamellékletében jelent meg 2007. júliusában *Veszedelemes viszonyok; társasjáték a szerelemmel* címen.

változatok előszeretettel összpontosítanak a márkiné és a vikomt párharcára, mindenki más jóformán csak sakkfigura a játszmáikban, Kiss Csaba átiratában azonban nagyobb szerepet kap Cécile, Danceny lovag és Volange-né is. Utóbbiban ezúttal két nőalak olvad össze: Cécile anyja és Valmont nagynénje, Madame de Rosemonde, aki ebben a változatban nem jelenik meg, sorai azonban visszaköszönnek Volange-né szavaiban, például amikor Tourvelnét inti óvatosságra, vagy kéri, utazzon el. A legnagyobb fejlődési ívet ezúttal kétségtelenül Cécile de Volange kapja, erre utal az előadás plakátján látható pillangó is. Cécile az ártatlan áldozatból eljut oda, hogy az előadás végkifejletében kardot ragad, és az először még hezitáló Danceny lovag helyett ő méri az első csapást megrontójára. A mellékszereplők árnyalása nagyobb feladatot ró az őket megformáló színészekre is, akik játékuikkal meg is hálálják mindezt. Kiss Csaba átiratában a márkiné is sokkal érzelmdúsabb és érzékibb, mint a Glenn Close által oly ridegre és minden gesztusában kiszámítottan formált figura, így nem hiányoznak a színpadi szövegből a márkiné azon szavai, melyekkel azt magyarázza Valmont-nak, miként is vált ilyenné. A Wessely Zsófia által megformált márkinét nem elsősorban a társasági elitben kivívott pozíciója, hanem a bosszúvágy, a játék élvezete, leginkább pedig a vikomt iránti nem múló szerelme motiválja, ennek megfelelően számára az ölében haldokló Valmont utolsó szavai, miszerint a férfi még soha senki mást nem szeretett életében úgy, mint Tourvelnét, jelenti a végső csapást. Abban a pillanatban annyi fájdalom mutatkozik meg Wessely Zsófia arckifejezésében, hogy megértjük, nála többet aligha vesztett bárki is ebben az egyébként mindenki számára komoly csapást hozó játszmában. Vele ellentétben a Close által alakított márkiné szinte rezzenéstelen arccal fogadja a vikomt halálának hírért, miképp a színházban összegyűlt elit hangos füttyszavát és nemtetszésnyilvánítását is, és csak otthonában omlik össze, akkor sem pusztán a szerelme elvesztésétől, sokkal inkább a társasági életben kivívott pozíciójától való megfosztottságától.

Az előadás legemlékezetesebb kelléke az akkoriban a kor új találmányának számító velocipéd, a Valmont és Tourvelné közötti románc előmozdítója, ezzel nyugözi le Valmont a visszafogott asszonyt, ennek segítségével érintik először egymás, ez csalja elő az első önfeledt nevetést a nőből, nem véletlen, hogy ezt veszi elő Tourvelné, amikor a férfi távollétében az emléket szeretné felidézni. A kellék nemcsak impozáns, de a szó legnemesebb értelmében gördíti át a szereplőket az egymáshoz közeledés nehézségén, és lop észrevétlenül is némi pajzanságot nehezen kibontakozó viszonyukba.

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Ördögök*¹⁴ című regényét a *Bűn és bűnhődés* (az újabb fordításokban *Bűn és büntetés*), a *Félkegyelmű* (újabb fordításában az *Idióta*, melyet néhány éve szintén Kiss Gergely Máté főszereplésével láthatott a debreceni közönség Sardar Tagirovsky rendezésében), és a *Karamazov testvérek* mellett tartják remekműként számon az irodalomtörténészek, noha az említettek mellett az *Ördögök* jóval kevésbé ismert Magyarországon. Az 1872-ben napvilágot látott terjedelmes, sok szereplőt mozgató, kiváló drámai érzékkel vezetett cselekményű regény az 1860-as években eluralkodó politikai nihilizmus veszélyeire hívja fel a figyelmet, előrevetítve a későbbi, az egész orosz társadalmat átrendező fordulatot. Dosztojevszkij szembeállítja a nyugatról jövő ideákat és izmusokat saját népének kultúrájával, spiritualitásával és hitével, melyet a regényben leginkább Ivan Sztavrogin képvisel. Dosztojevszkij írását egy valós haláleset inspirálta, megerősítve benne, milyen károsak is tudnak lenni az általa komoly társadalom- és kultúraformáló erőnek tartott eszmék. Egy radikális politikai nézeteket valló egyetemista csoport által megölt évfolyamtársuk története sarkallta arra az író, hogy az ilyen ideák terjedésének veszélyeivel foglalkozó írásba kezdjen. Ezzel párhuzamosan dolgozott egy excentrikus arisztokrata által inspirált íráson, akivel a szibériai munkatáborban hozta össze a sors, és aki végül az öncélú gonoszság megtestesítőjében, Nikolaj Sztavroginban (Kiss Gergely Máté) öltött testet. A két külön úton induló írás az *Ördögök*ben forrott össze, még kegyetlenebbnek és sötétebbnek mutatva az itt ábrázolt világot, az emberi gonoszságról nem is beszélve. Noha az *Ördögök*nek is van filmváltozata, ráadásul nem kisebb rendező jegyzi, mint a lengyel újhullám világszerte méltán elismert alakja, Andrzej Wajda, az 1980-as évek végén készült, francia szereplőkkel forgatott tévéfilm jóformán feledésbe merült, és talán nem is véletlenül. A film pont azt a lényeges, Sztavrogin mindenre képes elvetemültségét megmutató részt hallgatja el, mely oly döbbszerű csendet és elborzadást vált ki Dejan Projkovski macedón rendező debreceni előadásának nézőiből, és amely megmagyarázza többek közt azt, hogy a jóképű, külön nemes miért a sánta és félkegyelmű Marját (Berkó Boglárka kiváló alakítása) veszi feleségül. Sztavrogin Tyihon atyának (Dánielfy Zsolt) történő gyónása után teljesen más szemmel nézünk az előadást nyitó, később a színen többször feltűnő, piros ruhába öltöztetett kislányra (Bakos Villő), és megértjük milyen mélységes is tud lenni az emberben lakozó gonosz. Sztavrogin olyan bűnöket hordoz, melyek alól nincs feloldozás, de ezesetben elmarad a büntetés is, még reményvesztettebbé téve a darab, a benne többször is emlegetett Shakespeare-hez méltóan véres és halottakban bővelkedő végkifejletét. Projkovski rendezése az eredeti műhöz mérten nagyléptékű, sötét

¹⁴ A Dickens művéhez hasonlóan folytatásokban közölt regény ezzel a magyar címmel először Dancs Pál fordításában jelent meg hazánkban 1943-ban. Legújabb fordítása a Helikon kiadó gondozásában látott napvilágot 2022-ben Makai Imre magyarázatában, de ismert *Az ördögösök* címen is Szabó Endre fordításában (1909).

tónusú és végtelenül kegyetlen, ugyanakkor minden díszlet- és látványelemében (Valentin Svetozarev), jelmezeiben (Florina Belinda Vasilatos), zenei aláfestésében (Goran Trajkovski), koreográfiájában (Nagy Norbert) lenyűgöző, a népes szereplőgárdáról (Pál Hunor, Vranycz Artúr, Kiss Gergely Máté, Varga Klári, Kukovecz Ákos, Liber Ágoston, Komlód Márk, Pálóczi Bence, Sorbán Csaba, Csata Zsolt, Majzik Edit, Balázs-Bécsi Eszter, Szász Gabriella, Takács Dániel, Brezovszky Dániel György, Berkó Boglárka, Papp István, Kráncz Richárd, Danielfy Zsolt, Wessely Zsófia, Mercs János, Bakos Villó) nem is beszélve, akik közül nehéz és főleg igazságtalan lenne egy-két szereplőt kiemelni, mert ritka nagy koncentrációt és pontosságot igénylő, egymást erősítő összjátékot látunk a több mint húsz fős szereplőgárdától, nem beszélve a kisebb szerepekben is rendkívül erős egyéni megnyilvánulásokról. A Csokonai Nemzeti Színház Debrecen deszkáin látható *Ördögök* maga a totális színházi élmény, olyan léptékű előadás, mellyel leginkább nemzetközi fesztiválokon találkozunk az ember. Megkockáztatom, Silviu Purcărete *A tizedes angyal* című operája óta nem kalauzolt bennünket így senki a lélek legsötétebb bugyraiban, és azóta sem hatott ilyen elementáris erővel a végtelenül letaglózó végkifejlet.

Sztavrogin alakját, Valmont vikomt figuráját, az előadást minden erejével egybetartani próbáló rendezőt a *Függöny fel!*-ben vagy *A bábjátékos* címszerepét is Kiss Gergely Máté ölti magára, aki az évek során a színház közönségének szeme láttára nőtte ki magát érett, sokoldalú színésszé. Kiss Gergely Máté mindig hatalmas energiákat képes megmozgatni a színpadon, de megtanulta azt is, hogyan és mikor kell jó arányérzékkel visszafognia a benne dúló erőket, és olyan finom érzékenységgel adagolni a szavakat és érzelmeket, ahogy azt például egy olyan mély fájdalomokat és titkokat hordozó, a környezetét és a nézőt is teljesen összezavaró karakter, mint a bábjátékos Finkelbaumja, megkíván.

A romániai zsidó származású, később Franciaországban ismert pantomimessé és bábjátékosá vált Gillés Ségál, *The Puppet Master of Łódź* (1984), magyarul *A bábjátékos* című darabja némileg kilóg a sorból, hiszen nincs filmes előképe, mégis egy filmfesztiválon találkoztam vele. Vetítésre várakozva olvastam, amint egy filmmel és színházzal foglalkozó szaklap cikkezett róla egy amerikai színházi bemutató kapcsán. A kritika egyből felkeltette az érdeklődésem, képzeletben át is futott a gondolataimban, hogy vajon mikor és kinek a rendezésében, illetve főszereplésével kerül majd vászonra a váratlan fordulatokat hozó történet, arra viszont a legmerészebb álmaimban sem gondoltam, hogy kerek húsz esztendővel azután, hogy először olvastam róla, a Csokonai Színházban lesz a darab magyarországi ősbemutatója. A 2025-ös bemutató a debreceni teátrum és a Maladype Színház együttműködésében, a „Holokauszt 80 emlékévé” tiszteletére készült, és az itt bemutatott változat nem kevésbé lebilincselő, mint ahogy az emlékeimben élt. Az 1950-ben játszódó kamaradarab egy valaha híres

bábmester története, akinek a holokauszt derékba törte a karrierjét, és nem sokkal az esküvőjük után elszakította tőle várandós feleségét. A táborból való szabadulása után Finkelbaum (Kiss Gergely Máté) a kettéosztott Berlinben él egy apartmanban bábjaival, a debreceni előadásban hangsúlyosan egy bábbal (Rut Nache López és Elise Paris Turco váltott szereposztásban). A báb segítségével meséli el Finkelbaum megismerkedésük, esküvőjük és a táborbeli végső elszakadásuk megindító történetét. Külön érdekessége az előadásnak, hogy az életnagyságú báb, itt egy élő táncos, így még inkább élővé válik a vele/általa megelevenített múlt. Az meg csak fokozza a hatást, hogy a váltott szereposztásban a bábót alakító Rut Nache López és Elise Paris Turco nagyon más karakter. López, mintha tényleg egy megelevenedett bunraku¹⁵ bábfigura lenne, míg Turco alakra és vonásaiban is nőiesebb alkat, ezáltal a két szereposztás legalább annyira különböző élményt nyújt, mint annak idején, amikor Markó Iván *Bolerójában* Ladányi Andrea és Bombicz Barbara váltották egymást a Vágy szerepében. Finkelbaum szállasadónője (Újhelyi Kinga) különböző módokon próbálja kimozdítani a bábmestert önkéntes száműzetéséből, először egy orosz, majd egy amerikai katonát (mindkettőt a több szerepben is feltűnő Mercs János alakítja) citál az ajtó elé. Finkelbaum nem hisz nekik, de nem is igazán érdekli, kik is ők valójában, hisz olyan kérdésekkel teszteli őket, melyekre maga sem tudja a választ. Az első ember, aki felkelti Finkelbaum érdeklődését, a volt fogolytársa, Schwarzkopf (szintén Mercs János). A sorstársa megjelenése olyan húrokat kezd pengetni nála, mely végül felfedi Finkelbaum szörnyű titkát, de ez csak az első meglepő fordulat, a végkifejlet aztán végképp hatalmas kérdőjelet rajzol mögé, hogy ki is valójában, és hol is van Finkelbaum. Az előadás különlegessége, hogy rendre a háború előtti és közvetlenül utána következő időszak slágerei csendülnek fel különböző nyelveken Újhelyi Kinga és Mercs János tolmácsolásában, egyszerre idézve a *Kabaré* című zenés darab hangulatát, illetve a benne ábrázolt időszakot, és azt, ahogy az átélt szörnyűségek után ismét visszatér az élet a normál kerékvágásba, csak Finkelbaum élete rejt olyan titkokat, melyek örökre fogva tartják, ahogy a végén a rátekeredő vörös fonal is, mint a sors fonálának vagy akár a vérköteléknek a szimbóluma. Az 1982-ben napvilágot látott történet dramaturgiája azért is érdekes, mert olyan fordulatokkal dolgozik, melyek előrevetítik a 90-es években oly népszerű, Thomas Elsaesser által „elmejátékfilmeknek” nevezett filmes irányzatot, középpontban a vagy valamilyen mentális betegség vagy trauma miatt megbízhatatlan narrátorral, de arra is számos példa akad, hogy a narrátor nagyon is tudatosan vezeti meg a közönséget. *A bábjátékos* tipikusan az az előadás, amit érdemes legalább kétszer megnézni, hiszen a zavarba ejtő lelep-

¹⁵ A bunraku kifejezést a japán bábművészet egyik irányzatára és magára a bábfigurára is használják. A bunraku bábok egy-másfél métereseek, fából faragják ki, és textiltől készült ruhákba öltöztetik őket. Egy-egy bábót rendszerint több ember mozgat, a fő bábos a báb arckifejezésének változásáért felel.

lezés és a még inkább elbizonytalanító végkifejlet új megvilágításba helyez minden addig látottat, ha pedig valaki rászánja magát erre, akkor érdemes mindkét szereposztásban megnézni, hogy kiderüljön, a két táncosnő eltérő karaktere mennyire más hatást kelt ugyanazon előadásban.

Az említésre méltó előadások és alkotói teljesítmények listája messze nem teljes, ezen írás szándékoltan csak azt vállalta magára, hogy megmutassa, a filmek ismeretében vagy éppen annak hiányában is megéri bizalmat szavazni az említett előadásoknak. Érdemes továbbá a felszínes benyomások után alaposabban megvizsgálni, mitől működnek vagy éppen nem működnek egyes elemek a színpadon, illetve inkább azt kutatni, hogy az itteni előadásokat jegyző rendezők milyen rétegekkel gazdagították a már ismert alapanyagokat, és miként formálják a maguk képére az itteni színészek a nagyvászonról vagy kisképernyőről ismert karaktereket.

Klasszikus és kortárs párbeszéde: kettős operabemutató a Csokonai Színházban

Csató Péter

irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

Absztrakt:A Csokonai Nemzeti Színház tavaly novemberben kettős operabemutató keretében vitte színre Mátyássy Szabolcs *Scaevola* (2016) című egyfelvonásosát Giacomo Puccini *Gianni Schicchi*-jével párosítva. A bemutató során érdekes párbeszéd alakult ki a két opera között: a rendezői koncepció, a szcenírozás és a 20. és kora 21. századi zene történetének esetlegességeiből fakadó affinitások révén a zeneileg és dramaturgiailag látszólag távoli világok olyannyira közel kerültek egymáshoz, hogy a „klasszikus-kortárs” szembeállítás szinte érvényét veszítette. A két darab egymásra találása ezen kívül köszönhető a kortárs zenekultúra öröndetes sokszínűségének, és nem utolsósorban az előadói repertoárok folyamatos bővülésének, amelyek nagy szerepet játszanak abban, hogy ma már a kortárs és a klasszikus közeledése szinte magától értetődő módon valósulhat meg.

Kulcsszavak: opera, zenetörténet, kortárs zene, kettős bemutató

A Csokonai Nemzeti Színház tavaly novemberben kettős operabemutató keretében vitte színre Mátyássy Szabolcs 2016-ban komponált *Scaevola* című egyfelvonásosát Giacomo Puccini *Gianni Schicchi*-jével párosítva, mindkettőt Szabó Máté rendezésében. Az előbbi „A jövő kulcsa 2016” címmel megrendezett operairó verseny győztes alkotása volt, melynek ősbemutatójára 2017 júniusában került sor a miskolci Bartók Plusz Operafesztiválon, közel száz évvel az utóbbi 1918-as New York-i premierje után.

A kortárs/klasszikus párosítás nem ritka a színházak és zenei együttesek műsorszerkesztési gyakorlatában. Egyfajta biztonsági játék ez, amin úgy tűnik, mindenki csak nyerhet: a kortárs szerző szélesebb közönségre talál, az előadók pedig lehetőséget kapnak repertoárjuk bővítésére, miközben a népszerűbb klasszikusok szavatolják a produkció nemcsak művészi, de anyagi sikerét is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy ilyen vállalkozás teljesen veszélytelen lenne. Az esetleges kockázatokat azonban mindig a kortárs alkotó viseli, hiszen óhatatlanul meg kell mérkőznie a klasszikusokkal, a mérkőzés kimenetele pedig számára feltétlenül bizonytalan. Ideális esetben a darabok dialógusba lépnek egymás kulturális horizontjával, és e sajátos kölcsönhatás révén feltárulhat a kortárs a klasszikusban és a klasszikus a kortársban. Ez a verseny azonban csak pozitív összegű játsz-

maként képzelhető el: vagy mindkét fél győz, vagy egyik sem. Ha ugyanis a párbeszéd elmarad, a kortárs elkerülhetetlenül alulmarad a klasszikussal szemben, amely eleve behozhatatlan előnnyel indul. Ebben az esetben viszont a klasszikus sem arat valódi győzelmet, hiszen számára nem volt szükség a bizonyításra.

Joggal merülhet fel a kérdés az olvasóban, hogy vajon milyen végkimenetellel zárult Scaevola és Gianni Schicchi (vagy Mátyássy és Puccini) mérkőzése a Csokonai színpadán. Ahhoz azonban, hogy eredményt hirdethessek, az ítéshoz kellene magamra öltenem, amitől erőteljesen vonakodom. Nem érzem tisztességesnek, hogy megítéljem Mátyássy operájának esztétikai értékeit vagy a művészi megvalósításban közreműködők teljesítményét. Nem fogok ítélni azon túl, hogy kifejezem a zeneszerző, az énekesek, az énekkar, a zenekar, a karmesterek (Sándor Szabolcs, Kollár Imre, Somogyi-Tóth Dániel) és a színházi stáb minden tagja iránti őszinte elismerésemet és nagyrabecsülésemet. A két mű megtekintése tehát nem hagyományos értelemben vett kritika írására ösztönzött, hanem arra, hogy megfogalmazzam a közös színrevitel révén létrejövő kölcsönhatás által kiváltott gondolataimat. A párbeszéd – legalábbis az én értelmezésemben – valóban létrejött a két opera között. Talán nem a fent vázolt ideális formában, de mindenképpen oly módon, hogy a rendezői koncepció, a scenírozás és nem utolsósorban a 20. és 21. századi zene történetének esetlegességeiből fakadó affinitások révén a zeneileg és dramaturgiailag látszólag távoli világok meglepően közel kerültek egymáshoz – olyannyira, hogy a „klasszikus-kortárs” szembeállítás szinte érvényét veszítette.

Mátyássy operája a Titus Livius feljegyzéseiből ismert Mucius Scaevola történetét dolgozza fel – a római hőst, aki hűségének, hazaszeretetének és állhatatosságának jeléül tűzbe tartotta jobb kezét. A mű ezt a legendát egy az ezredfordulón zajló, fiktív, mégis oly valóságosnak és közelinek ható kelet-közép-európai háború kontextusába helyezi át. A darab főhőse a fiatal papnövendék, Plamen (kettős szereposztásban Körmendy Flórián és Beer Benjamin szólaltatta meg), aki Muciushoz hasonlóan arra vállalkozik, hogy a várost körülzáró ellenséges katonák táborába beosonva meggyilkolja a főparancsnokot, Boryát (Gábor Géza), az etruszk király, Lars Porsenna modern inkarnációját. Ezt megelőzően, a bevezető jelenetben tanúi lehetünk, ahogy a város parancsnoka, Slava (Molnár Levente/Donkó Imre), próbálja rávenni a papnevelőt irányító szerzetest, Fratert (Cseh Antal), hogy engedje harcba küldeni a növendékeit. Az opera-adaptáció egyik új eleme az eredeti verzióhoz képest az a szerelmi háromszög, amely a darab női főszereplője, Mirela (Horti Lilla/Faluvégi Fanni), Slava lánya, valamint Plamen és bátyja, Baldo (Kulcsár Boldizsár) között alakul ki. Korábban mindkét fivér udvarolt Mirelának, ám végül Plamen, sztoikus hőstettét mintegy előrevetítve, lemond a lányról Baldo javára, aki feleségül is veszi őt. Baldo azonban katonának áll, a történet jelenében Mirela rég nem hallott felőle, és e fölött érzett bánatát egy szenvedélyes hangvételű duettben énekli meg Plamennek, aki még

mindig szereti őt. Ahogyan az eredeti történetben Mucius merénylet-kísérletének tévedésből Porsenna írnoka esik áldozatul, Plamen is Borya hűséges csatlósával kerül összetűzésbe, akit egy dulakodásuk közben véletlenül elsülő fegyver sebez halálra. Míg azonban Titus Livius narratívájában az írnok halála dramaturgiai szükségszerűség, itt a csatlós halála a drámai cselekmény egyik legfőbb katalizátora: kiderül ugyanis, hogy Borya jobbkeze nem más, mint az elveszettnek hitt fivér, Baldo. Az árulás gyanújával és a mélyben fortyogó szerelemföltés indulatával terhelt testvérdráma vezet aztán a darab végső tragédiájához, a bánattól megzavarodó Mirela öngyilkosságához. Az eredeti történetet követve Plamen sztoikus állhatatosságának hősies megnyilvánulása visszavonulásra kényszeríti Boryát, és a város felszabadul, amit a szcenírozás tavaszi kikeletként ábrázol. Az opera lírai hangvételű, felemelő zárókórusában a város polgárai nemcsak a felszabadulás és remény hangjait intonálják, hanem halottaikat is elsírják. Nem a szabadságát önfeledten ünneplő tömeg énekel itt, hanem a háború borzalmait által megtört emberek, akik talán még mindig nem képesek elhinni, hogy megszűnt az őket szorongató gyilkos veszély. Ennek következményeként Mirela tragédiájának ábrázolása dramaturgiailag és zeneileg is tökéletesen illeszkedik a katartikus zárójelenetbe.

Mátyássy súlyos hangvételű, tragikus végkifejletbe torkolló, érzelmi kifejezőerejében a verista elődöket idéző operájának világa látszólag nagyon távol esik Puccini sebes sodrású, a *commedia dell'arte* hagyományait felelevenítő vígoperájának sziporkázó helyzetkomikumaitól. Gianni Schicchi alakja azonban korántsem vígjátéki közegben fogant: Dante *Isteni színjátékában* a pokol nyolcadik körében, a csalók között találkozunk vele, ahogy magából kikelve, szó szerint esztét vesztve űzi és kínozza infernális sorstársait. „E bolond itt Schicchi Gianni” – mondja Dante pokolbéli kalauza – „és társait kínozni űzni kedve . . . [M]agára vette, hogy szert tegyen a ménes csillagára, a meghalt Buoso Donati alakját, hogy testamentumát ő megcsinálja” (98). Dante tehát súlyos erkölcsi ítéletet mond a csalók felett, különösen, ha a csaló „másnak vette formáját magára”, mint a szintén a nyolcadik körben tévelygő, saját apját álruhában elcsábító „bűnös Mirra” vagy épp maga Gianni Schicchi. Puccini 20. századi feldolgozása viszont már közel sem ilyen szigorúan ítéli meg a főhőst (akit a produkcióban Molnár Levente és Haja Zsolt alakít), és sokkal inkább a kapzsi arisztokratákat rászédő furfangos csínytevőként, a „józan paraszti ész” letéteményeseként ábrázolja a címszereplőt. Az örökségük elvesztésétől rettegő Donati-rokonok maguk kéri fel őt, hogy csalással segítsen nekik meghamisítani Buoso végrendeletét, így az opera azt sugallja, hogy a csalók megcsalásával az éles eszű parasztember valójában nem követ el főbenjáró bűnt. Ehelyett sokkal inkább móresre tanítja a harácsolókat, és igazságot szolgáltat. Ez az értelmezés motiválhatta azt a dramaturgiai fordulatot, hogy a lóvá tett rokonokat a darab végén a főszereplő nem egyszerűen elzavarja, hanem – a dantei változatot mintegy visszajára fordítva – egyenesen a pokolba

számúzi: szó szerint süllyesztőbe kerülnek, miközben vörös fény világítja meg őket. Gianni Schicchi tehát erkölcsi győzelmet arat, és már azelőtt elnyeri a közönség rokonszenvét, mielőtt a darab végén egy rövid monológ erejéig, kiszólva a történetből, saját maga kérne tőlük megbocsátást. Talán soha nem jutna eszünkbe az ő diadalát összevetni Plamen/Scaevola önfeláldozó heroizmusával, ha nem egy színpadon játszódna előttünk ez a két történet. Így viszont elgondolkodhatunk azon, hogy eltérő történelmi helyzetekben és egymástól távol eső társadalmi miliókban mennyire különböző morális kódok lehetnek érvényben, amelyek egészen másféle hőstípusok felemelkedését teszik lehetővé.

Ez az összevetés már csak azért is helytállónak tűnik, mert a rendezői koncepció a Puccini mű cselekményét a 13. századból a 21. századba ülteti át, így tulajdonképpen (még ha implicit módon is) egy idősíkbába helyezi azt a *Scaevola*-ban dúló háborúval. Így válhat Gianni Schicchi, Rinuccio (Kovács Gábor/Balczó Péter Dániel) és a Donati család Plamen, Baldo, Borya, és Slava kortársává. Mirela tragikus sorsának árnyékában pedig új mélységek tárulhatnak fel Loretta (Kovács Csilla/Nagy Kíra) híres áriájában, („O mio babbino caro...”), mely szinte potenciális sorstársakként láttatja a két szerelmes fiatal nő alakját. A folytonosság és „kortárság” érzetének megőrzését szem előtt tartva érthetőnek tűnik az a (feltehetően rendezői) döntés, hogy a Puccini-opera magyar nyelven szólaljon meg, még ha manapság ez szokatlan is.

Az Almási-Tóth András által rendezett 2017-es ősbemutatóról készült képeken feltűnik, hogy az akkori előadás szcenírozása térben és időben nem lokalizálja a cselekményt olyan egyértelműen, mint ahogyan azt Szabó Máté rendezésében láthatjuk. Úgy tűnik, Almási-Tóth – némileg ellentmondva a szerzői utasításoknak és az opera narratív leírásának – egyszerre kívánta hangsúlyozni az alap-történet ókori római gyökereit (az ostromlott városban rekedt emberek tógát viselnek) és absztrakt időtlenségét (a szikár díszletelemek nem utalnak semmilyen konkrét kultúrára, az ellenséges katonák pedig rangjelzések nélküli fekete bőr egyenruhát hordanak). Ezzel szemben Szabó rendezése szemernyi kétséget sem hagy a nézőben afelől, hogy a cselekmény a mi világunkban és feltehetőleg a mi időnkben játszódik: erre utalnak a manapság népszerű „steppelt” mellények, a kórházi vaságyak, a modern kézfegyverek, és nem utolsósorban Borya valamely kelet-európai hadsereg tiszt egyenruhájáról mintázott uniformisa. Így az is könnyebben hihető a néző számára, hogy miközben valahol Európában bombák és rakéták hullanak az égből, és eszelős parancsnokok pusztá kedvtelésből saját katonáik életét kockára téve orosz rulettet játszanak, egy kapzsiságtól fűtött siserahad a világnak egy pillanatnyilag szerencsésebb sorsú pontján szövi a cselt, hogy halott rokonuk busás vagyonából (inkább vélt, mint valós) érdemeiknek megfelelően részesüljenek. Ez a történet éppúgy játszódhatna Bécsben, Párizsban, Londonban vagy New Yorkban, mint a cselekmény háttérül szolgáló Firenzében (a

városra a díszletben egy Dávid-szobor másolata utal, feltehetően szándékos anakronizmusként). Aligha tudnánk viszont ezt a történetet Bakhmutban, Aleppóban, vagy Gázavárosban elképzelni, pedig ezek a városok is a mi világunkban és a mi idősíkjukban léteznek.

Ha tehát párhuzamos történetekként, nem pedig két külön ontológiai síkon létező, zárt műalkotásként gondoljuk el a *Scaevolát* és a *Gianni Schicchit*, akkor a két opera közös színrevitele – Reinhart Koselleck terminológiájával élve – az „egyidejű egyidejűtlenségek” dramatizálásaként is olvasható. Ezt a fogalmat Koselleck az egyidejűleg zajló, mégis jelentősen eltérő módon kibontakozó történelmi folyamatok leírására használja. A német történész szerint illuzórikus az a feltételezés, miszerint az egy időben – akár egyazon kultúrában vagy országban – de eltérő szociokulturális és politikai térben zajló események problémamentesen egyesíthetők egy nagy történelmi elbeszélés (metanarratíva) keretein belül. Egyazon korszakon belül sokféle történelem zajlódhat egymással párhuzamosan, így lehetetlen univerzális történelmi tapasztalatot feltételezni. Ez még akkor is így van, ha rohamosan fejlődő információs társadalmunkban szinte valós időben követhetjük a világ különböző pontjain zajló történéseket az amerikai elnökválasztástól a dél-kaliforniai tűzvészeken át az ukrainai vagy gázai háborús eseményekig. A *Scaevola* nyitójelenetében és a színváltás alatt háborús tudósítások kivetített képsorait láthatjuk, káoszt, kétségbeesést, földönfutóvá vált embereket. Olyan képek ezek, amelyeket naponta láthatunk az életünket uraló kisebb-nagyobb képernyőink valamelyikén (talán ebből a szempontból nem véletlen a *Gianni Schicchi*ben olykor megvillanó okostelefon sem). A vígopera egyik zűrzavaros pillanatában szintén látunk kivetített képsorokat, ezek viszont inkább a blőd, magamutogató Tik-Tok videók felszínes hangulatát idézik, így reprezentálva a Donati-rokonság elvakult pénzéhségét. A két opera világa tehát a mediatizált valóság motívumán keresztül is fúzióra lép. Közvetlen megélés hiányában az állandósult virtuális inputok sokkal inkább normalizálják a háború borzalmaait, mintsem történelmi tapasztalatként átélhetőbbé tennék azokat, a valóságérzékelésünket egyre inkább alakító szociális média algoritmusai számára pedig legfeljebb a felhasználói elérés és interakció szempontjából van különbség a háborús áldozatok és a Tik-Tok influenszerek között.

Mátyássy és Puccini operája azonban elsődlegesen és szükségszerűen zenéjük vonatkozásában kel versenyre egymással. A zenében talán még inkább sorsdöntő jelentőségűnek érezzük a klasszikus/kortárs megkülönböztetést, mint más művészeti ágak esetében; elég csak arra gondolnunk, hogy a szélesebb közönség számára a „kortárs zene” hosszú évtizedeken át egyet jelentett a „hallgathatatlan”. Ezt a sztereotípiát időnként maguk a zeneszerzők is táplálták, például Milton Babbitt amerikai komponista, aki úgy vélekedett, hogy a kortárs zeneművek „befogadhatatlansága” nem valamiféle anomália, hanem éppen a zene fejlődéstörté-

netének szükségszerű velejárója. Érvelését az eredetileg 1958-ban megjelent, sokatmondó „Who Cares if You Listen?” (Kit érdekel, hogy hallgatod-e a zenémet?) című cikkében fejtette ki, amely későbbi esszégyűjteményében már egy kevésbé provokatív, ám ugyanilyen beszédes címmel – „The Composer as Specialist” (A zeneszerző mint szakember) – jelent meg. A Babbitt által tételezett szükségszerűség elgondolására azonban rácsfol korunk zenei felhozatalának példátlan eklekticizmusa. Manapság kiválóan megférnek egymással olyan heterogén stílusok, mint a neoklasszicizmus, a dodekafónia és az abból kifejlődő totális szerializmus, a minimalizmus, vagy a spektralizmus,¹ miközben a populáris és alkalmazott zenék széles palettája is párhuzamosan jelen van. Úgy tűnik, Babbitt zeneszerzői maximuma „rosszul öregedett,” és ezt Mátyássi befogadható, döntő részben tonális alapokra épülő kompozíciója is alátámasztja. A nyilvánvaló stilisztikai, formai, és szerkesztésbeli különbségek ellenére a *Scaevola* zenei nyelve nem üt el élesen az öt szűk évszázaddal megelőző vígoperáétól. Zárt számai – mint például Mirela és Plamen kettőse, Slava imája, és talán leginkább a megbékélést szimbolizáló Sofija (Rendes Ágnes) áriája – akár önállóan is megállhatják a helyüket a koncertpódiumokon. Ahhoz, hogy érzékeljük, mit jelentett ez a nagyjából száz évnyi különbség a 18-19. század viszonylatában, elég csak összevetni Wagner *Walkürjét* (1856) Gluck *Titus kegyelme* (1752) című operájával: szinte fényévek választják el egymástól a két zenei univerzumot. Ezzel szemben a *Gianni Schicchi* energikus nyitó taktusaiba és az utána felhangzó szinkópás alapmotívumba gond nélkül belehallhatjuk egy modern metropolisz nyüzsgését, lüktetését és így talán nem is túlzás azt gondolni, hogy csak néhány órányi repülőútra lehetünk a *Scaevolában* megjelenített, ostrom alatt álló várostól.

A késő 20. és kora 21. század zenéje tehát rácsfol a célelvű történelemszemléletre, és zárójelbe teszi az időbeli távolságokat. Koselleck a mindent átfogó történelmi narratíva lehetőségének megkérdőjelezésével azt a felfogást is bírálja, mely szerint a történelem lineáris progresszióként zajlik, és ez a tézis a zene 20. századi történetének tanulmányozása nyomán is kiválóan igazolható. A század legjelentősebb zenei újítója, Arnold Schönberg nagyon is hitt abban, hogy a tonalitás keretein való túllépés elkerülhetetlen következménye a zenei kifejezőmód evolúciójának. Ebben a szellemben saját magára és követőire a történelmi fejlődés hordozóiként tekintett, míg az olyan kortársakat, mint Jean Sibelius, Szergej Rachmaninov, vagy Ottorino Respighi, akik – még ha nem is mindig hagyományos módon – a tonalitás keretein belül alkottak, a szükségszerű fejlődéssel szembehelyezkedő maradiság megtestesítőinek tartotta. A leegyszerűsítő „haladó/konzervatív” szembeállításon azonban túllépett a történelem, így a párhuzamosan ki-

¹ A spektralizmus a hang természetes felhangsorát (spektrális összetevőit) és akusztikai jellegzetességeit alapul vevő kompozíciós metódus, amelyet a hangszínek, frekvenciák és dinamikák folyamatos változása jellemez.

bontakozó zenei stílusokat ma már célszerűbb az egyidejű egyidejűtlenségek példaként értelmezni, mintsem a forradalmi újító szándék megléte vagy hiánya alapján rangsorolni őket. A teleologikus szükségszerűség hipotézise csak akkor lehetne igazolható, ha be lehetne bizonyítani, hogy a zenei paradigmaváltások egy meghatározható cél felé haladó, organikus fejlődési folyamat mentén valósulnak meg. Ha viszont ez az elv valóban érvényesülne, akkor ma már csak a Második Bécsi Iskola (Schönberg és követői) zenéjéből kifejlődött stílusoknak lenne helyük a nap alatt. Mára azonban hosszú utat tettünk meg a dodekafónia fénykorának számító ötvenes évekhez képest, amikor Babbitt még erényt igyekezett kovácsolni a közönség és a kortárs zene távolodásának tényéből. Ha neki lett volna igaza, akkor ma nem létezhetne Arvo Pärt, Philip Glass, John Adams, David Lang, Orbán György, Vajda János, Gyöngyösi Levente, vagy éppen Mátyássi Szabolcs zenéje – abban pedig talán sokan egyetértünk, hogy ennek a pluralitásnak az elvesztésével jóval sivárabb lenne a nemzetközi és hazai zene tájképe.

A kortárs zenekultúra öröndetes sokszínűségének és nem utolsósorban az előadói repertoárok folyamatos bővülésének köszönhetően ma már a kortárs és a klasszikus közeledése szinte magától értetődő módon valósul meg. Éppen ezért nem az a jó kérdés, hogy vajon elérheti-e a *Scaevola* valaha is a *Gianni Schicchi* időtálló népszerűségét és klasszikus státuszát, hanem sokkal inkább az: egymásra talált-e a két mű a kettős bemutató során? A magam részéről erre a kérdésre igenel válaszolhatok: míg a rendezői koncepció tekintetében egyidejű egyidejűtlenségek ábrázolását láthatjuk, addig zenetörténeti szempontból inkább „egyidejűtlen egyidejűségek” összefonódásaként élhetjük meg a két darab közös színrevitelét. Más módon ugyan, de mindkettő reflektál a jelen kor kihívásaira, miközben párbeszédet folytat egymással és a közönséggel, amely az előadás idejére talán maga is megfelelkezhet a „kortárs” és „klasszikus” között húzott mesterséges határvonalról.

Felhasznált irodalom

- Alighieri, Dante (2003). *Isteni színjáték*. Ford. Babits, Mihály. Budapest: Akkord Kiadó Kft.
- Babbitt, Milton (2003). „The Composer as Specialist”. In: Peles, Stephen et al. szerk. *The Collected Essays of Milton Babbitt*. Princeton: Princeton University Press, 48-54.
- Csák Balázs (2017). „Scaevola a Balkánon”. *Operaportál* (letöltés: 2025. feb. 09.)
- Koselleck, Reinhart (2003). *Elmúlt jövő: a történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán és Szabó Márton. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Széphalom, Debrecen és egy „szabados bosszú” – Miért tette „kapóssá” Kazinczy Ferenc Sylvester Grammatikáját?

Gáborjáni Szabó Botond

művelődéstörténész, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület ny. gyűjteményi igazgatója, Debrecen

Absztrakt: Amikor debreceni értelmiségiek megakadályozták (költő barátjuk) Csokonai életművének neoklasszicista normák szerinti „megjobbítását”, Kazinczy bosszút fogadott. A széphalmi vezér a nyelvújítás-korának heves elvi küzdelmeibe sodródva, Sylvester János Grammatikájának kritikai glosszáiban is előadta súlyos vádjait, melyeknek ezúttal utóéletével is megismerkedünk. Csokonai és a népnek mondott irányzat végül – az ő akarata ellenére – megérdemelt helyére került irodalmi kánonunkban.

Kulcsszavak: Kazinczy, Debrecen, Csokonai, nyelvújítás, Sylvester Grammatikája.

„Nagy hiba [...] a’ régiek virtusit vagy hibáit a’ mai világ’erköltseiből itélni meg.” Pápay Sámuel, 1808.

Kazinczy kezdetben a debreceniekkel egybehangzó nézeteket vallott nyelvünk megújításáról, így az analógiát követő szóalkotásról is.¹ Néhány év múltán, fogása idején már ellenérzésekkel fogadta az 1795-ben kiadott *Debreceni Grammatika* (a továbbiakban *DGr*) lényegét, a mű köznépi hivatkozásait és azt, hogy szerzői bírálták új irodalmunk magyartalan fordulatait.² Szerepe kétségtől pótolhatatlan a nyugat-európai irodalmak értékeinek közvetítésében és „modern” szépírodalmunk önállósodásában, levelezése egy fél évszázad talán legbeszédesebb magyar forrása. Ellenzői szerint azonban az volt egyik legnagyobb tévedése, hogy stiláris gazdagodást remélt a kiművelt nyugati nyelvek szórendjének, idiómáinak

¹ A debreceni érvekkel azonosan bírálta Johann Martin Miller *Szigvárt klastromi története* c. regényének Barczafalvi Szabó Dávid általi fordítását, elítélve túlkapásait. Kazinczy 1789, 178–187. *Köszönettel tartozom Fazakas Gergely Tamás és S. Varga Pál irodalomtörténészek értékes észrevételeiért!*

² *Kazinczy levelezése*, a továbbiakban *KazLev*, kötetszám, lapszám, levél sorszáma: *KazLev*, 2:421, 477. sz., Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1797. nov. 16.

és egyéb sajátosságainak átvételétől.³ Idővel a „más típusú nyelvújítási irányzatok képviselőit” *ortológusoknak* minősítette⁴ (akik üldözik a *neológusok* táborát), miközben leghívebb követőinek is fejtörést okozott ezen irányzatok, köztük a cívisváros értelmiségének termékeny nyelvújítása.⁵

A széphalmi mester „debreceniséggel” kapcsolatos álláspontjának lényege a kezdetektől nyilvánvaló,⁶ – a „diabolizációig” terjedő absztrakt képzet tíz esztendőn át helyettesítette az ortológia fogalmát – azonban a helyi vitapartnerek nézetei jórészt rejtve maradtak. Pedig levelezésükből egyértelmű a konfliktus legfőbb indítéka: megakadályozták a Csokonai-hagyaték kiadását, azaz „megjobbítását”,⁷ és ezzel együtt a mester kanonizációs törekvéseit. Amint ezt a helyi kontrollforrásokat elemző dolgozatomban bőségesen dokumentálom, Kazinczy képtelen volt elviselni ezt a sérelmet. Leveleiben egyre élesebben szólt a költői életmű „szemetjeinek” eltakarításáról, a kikosarazást „gyalázásnak”, „támadásnak” és „bántásnak”, a bosszút általánosságban is „szabadosnak” minősítette.⁸

A debreceni költő széphalmi korrekciójának gondolata egylényegű az európai elitkultúra „önvédő mechanizmusaival” – normasértésekre adott válaszaival –, melyek jellegzetessége „az elfedés, az elhallgatás és az elutasítás”. (E kultúra képviselői „rútnak, aljasnak nevezik azt, mi csak túlfinomult etikett szabályaiba vert ízlésnek lehet olyan”).⁹ Ezúttal e normakövető szakmai érdekérvényesítés további részleteiről, kapcsolati háttéréről és a nyilvánosság előtti lejáratás körülményeiről szólok, melyre Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című művének (a továbbiakban: Sylvester Grammatikája) közreadása is alkalmat kínált. A mester polemikus megnyilvánulásai párhuzamosan ismertetem, hogy ő maga hogyan viszonyult azokhoz a jelenségekhez, amelyeket bírált. Miközben a régiek virtusait, jellemét és morális megpróbáltatásait érzékeljük, feltárul e „tsinosodásban”

³ Gáborjáni Szabó B. 2022, 511–519. Egy ideig a nyelvtani nemek átvételétől sem idegenkedett.

⁴ Csetri L. 1990, 96.

⁵ „[N]em telik bele sok idő, hogy ismét új technicus terminusok fogják Debreczenből Magyar Országot el árasztani”. *KazLev*, 6:310–311, 1450. sz., Kölcsey Kazinczy Ferencnek, 1809. márc. 29.

⁶ Teljes körű vizsgálatát lásd Debreczeni Attila 2020, 24–71.

⁷ A debreceniek az uralkodó neoklasszicista normákkal szemben is elsőbbséget adtak a költői szubjektumnak és eredetiségnek: „[A]zt sem tagadjuk mi, hogy ne jobbíthatnál majd mindnyáján: de már akkor a' világ Korinthusi értzet kapna, nem egy magános értzet.” *KazLev*, 3 : 294, 735. sz., Szentgyörgyi József Kazinczynak, Mart. 19-én, 1805.

⁸ Gáborjáni Szabó B. 2024, 472–473, 476.

⁹ Milbacher R. 2000, 18–21. és 43.

lévő kor valósága, és az a tény, hogy ekkoriban a legádázabb ellenfelek brutálisabban kezelték vitapartnereiket, mint a mi történetünk szereplői.¹⁰ E szereplők közül Kazinczy támaszt és szövetségést remélve sodródott a századelő legharsányabb szellemi összecsapásába, a kor két nagy nyelvész literátora, Versegly és Révai ütközetébe.

Lényeges körülmény, hogy a vezérségre törekvő írónak Csokonai sírkövére szánt feliratát – az Árkádia-pört kiváltó hírlapi közleményét –,¹¹ több mint egy esztendővel előzte meg egy indulatos levél, amely egy a magyar nyelv „mívelésére” kiírt pályázat, és egyben saját irányzata érdekében született.¹² A pályázat fő támogatója az evangélikus egyház tekintélyes világi vezetője, báró Prónay László főispán, a magyar nyelv és irodalom patrónusa volt, ő biztosította a pályadíjat és az ő fia volt a zsűri elnöke is. A mester kevés kockázatot vállalt kérelmével, melyet Kis János evangélikus lelkész támogatására küldött, aki az ő közeli barátja, levelezőtársa és korábban éveken át a Prónay család házitanítója volt. Kis János a pályázatot egy Jenisch nevű német szerző nyelvi univerzalizmust tápláló művére építette, melynek olvasását Kazinczy még fogsága idején ajánlotta számára, a *DGr* bírálata közben.¹³ Ezúttal előzetesen tudatta európai műveltségű követőjével, hogy pályaműve érdekében szólni fog „az öreg Prónaynak”, azt is jelezve, hogy a „Debreczenieken átkozott szabdalásokat” fog ejteni.¹⁴

A széphalmi vezér Kishez fűződő viszonyáról sokat mond az a részlet, amelyről néhány héttel korábban két debreceni barátjának is beszámolt: a lelkésznek az ő házasságkötésére írott versét minősítette a magyar költészet addigi csúcsteljesítményeként.¹⁵ (E két barátnak nem említi, hogy ez a 28 strófa az ő írásbeli felkérésére született,¹⁶ második levelében ugyanakkor amellet is érvel, hogy a

¹⁰ Rájnis József pl. „bűdös nyálú” tudatlannak minősítette tiszteletre méltó szerzetestársát, Baróti Szabó Dávidot. Szalai A. szerk. 1980, 125. (Vö. egy „*rettenetességig*” menő és „*gyalázatos*” *perlekedés* alábbi alfejezetével!)

¹¹ Kazinczy F. (1806.) In: Szalai A. szerk. 1980, 400–402.

¹² *KazLev*, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy B. Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805. Kultsár István pályázati felhívása a Magyar Kurir 1804. évfolyamában jelent meg, a II. negyed 31. lapján.

¹³ „Jenisch Vergleichung von 14. Europäisch. Sprachen”. *KazLev* 2: 420–422, 477. sz., Kazinczy Kis Jánosnak, Novemb. 16d 1797.

¹⁴ *KazLev* 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 378–379.

¹⁵ *Kazinczy Ferencnek öszvekelésére Gróf Török Sophia-Antoniával, Novemb. 11dikén, 1804.* „[S]zebb munkát magyarban nem ismerek [...] felküldöttem Bécsbe.” *KazLev* 3: 318–319, 749. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek. 1805. ápr. 29.

¹⁶ „Én tőled azt várom, azt kérem, azt kívánom, hogy Te az én szerelmemet tedd halhatatlanná Maradékink emlékezetében.” *KazLev* 3: 242–247, 710. sz., Kazinczy Kis Jánosnak, I. Jan. 1805, 247.

Csokonai-szövegek gondozására neki volna a legtöbb jussa.)¹⁷ Az evangélikus lelkész „mennyei szépségű” költeménye – melynél „szebb éneket Magyar fül még soha nem hallott” – felcsillantja azt a reménységet, hogy még az unokák nemzedéke is Kazinczyt választja majd vezérnek.¹⁸ Elsőként azokat a debrecenieket értesítette Kis János hódolatáról, akik az adott ügyben nem fogadták el vezetését, fellépését autokratikusnak ítélték,¹⁹ megtagadva tőle, hogy a költő befogadóinak tömeges legitimációjával szemben a maga fennkölt ízlését érvényesítse. A mester mélyen lenézte és ostromozta az alkalmi költeményeket,²⁰ de fenntartásai eltűnedeznek, amikor e poémákat ő maga írja, róla szólnak, vagy általa tisztelt és kedvelt személyekkel foglalkoznak.²¹ „Magyar lant mennyieibb zengzeteket még nem adott, mint a' Te kezdedben!” – írta Kis Jánoshoz, aki ezúttal valóban felülmúlta *önmagát*.²² Később megjegyezte, hogy ezt a verset Schiller halálára tekintettel „Göthének 's Wielandnak küldöm meg, mihelytt nyomtatva lesz”.²³ A szövegeket kiegészítette saját rézmetszetű arcképével, és ezt bőséges készletből tehette: 1817-ig 23 portrét készíttetett magáról.²⁴

A kifinomult „ízletű” mester érdemeit nagyra értékelő Horváth János – hasonló jelenségekre vonatkozóan – „önmagát túlbecsülve dédelgető, gyönyörködve szemlélő, 'különösségeiben' magának tetszelgő” személyiségként mutatja be Kazinczyt.²⁵ Az irodalmi vezér tapasztalati úton is könnyen eljuthatott a felismerésig, hogy a hiúság a virtusnak lendítő ereje – „rugója” és „ingerje” lehet –, tehát hatékony hajtóerő.²⁶ Lépéseit azonban sokkal inkább hiúságának sebei motiválták, az a tény, hogy az arra illetékesek megakadályozták a sajtóban is bejelentett kiadói szándékának megvalósítását. Szentgyörgyi doktor – az ő közeli debreceni barátja,

¹⁷ KazLev 3: 321–323, 751. sz. Kazinczy Nagy Gábornak. 30. Apr. 1805. 322.

¹⁸ Uo. „Hogy a' mint bámulni fogja dicsőséged' /A' boldogságban is hív Unokánk, téged /Válasszon Vezérnek.”

¹⁹ „Minap mondtad, hogy te a' jót sem szereted, ha autokratorai módon közlik veled.” KazLev 3 : 285–291, 733. sz., Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 13. Mart. 1805. 287.

²⁰ „[N]em szeretem az Alkalmatosságokra írt verset és Munkákat [...] azok mind hazug dicséretnek.” KazLev 3: 273–276, 723. sz., Kazinczy Kozma Gergelynek, 1805. március 1.

²¹ Hász-Fehér K. 2000, 167–168.

²² „Kérlek, ne halaszd sokára Epistoládnak Német fordítását visszaküldeni, hogy a: Magyar textushoz azt is hozzá nyomtathassam, és Schillernek 's az Allg. Lit. Zeitg. Írójainak megküldhessem.” KazLev 3 : 356–357, 770. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, 4. Jún. 1805. (Friedrich Schiller 1805. május 9-én halt meg.)

²³ KazLev 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 378.

²⁴ Sz. Kürti K. 1988, 257.; A nemzet nagyjait „megörökítő” 18. századi portrék panteonizációt és eszményítést szolgáló funkciókon kívüli jelentőségéről: Bódi K. 2015, 53–57.

²⁵ Horváth J. 1931, 263.

²⁶ KazLev 3 : 285–291, 733. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 13. Mart. 1805. 286.

kezelő orvosa, ugyanakkor Csokonai és a magyar nyelv géniuszának védelmében következetes ellenfele – nárcisztikus önszemléletével kapcsolatban arra figyelmeztette, hogy „A' hiúság [...] soha sem jó; [...] kibe minél kevesebb van, annál jobb ember. Az olyan virtusért pedig, mellynek ez egyedül a' rugója, sem én, sem a' közönséges tiszta morál, nem sokat adnánk.”²⁷

A Prónay báróhoz írott levél látszólag egyetlen konkrét ügyre, egy ízléshez közeli bíráló bizottság felállítására vonatkozott. Valójában táborának tartós megerősítését, illetve a távoli jövőre, bármiféle pályázatra és a mecenatúrára vonatkozóan is a debreceni résztvevők pamfletszerű befektetését szolgálta. Azok lejárátását, akiknek

„...nincs semmi ízlések. Merő gögből nem olvassák újabb íróinkat”²⁸, akik „fél századdal vannak hátrább a' tudásban; 's azt emlegetvén, hogy nyelvünk orientális nyelv, a' Scythiai sivatag pusztákra igazítanak bennünket, hogy ne Palladiótól tanuljunk architecturát, hanem az azok' kunyhójukból; ne Lesszing, Göthe, és Schiller légyenek példányaink a' theatrumi darabok' írásában, hanem a' Kalmük fescetismus játékok játszó; ne a' Raphaél Madonnáját 's Guido' angyali arcultat-jait festegessük, hanem az Ázsiai buta főket.”

A mester „debreceniség” főbiáját fokozhatta Budai Ézsaiás néhány héttel korábban írott levele is. Az ifjú professzor – aki már a göttingeni könyvtárban fél tucat nyelven jegyzetelgetett²⁹ –, azzal provokálta a nyugati nyelvek idiómáinak tükröfordításaitól elragadtatott irodalmárt, hogy Csokonai ifjúkori verseit többre becsüli, mert azok mentesek az efféle idegen hatásoktól.³⁰

A pályázat utóöngéjeként a széphalmi mester kifejezte köszönetét ifjú Prónay Sándornak Kis János első díjáért. Eszerint a bírálók hozzájárultak az ő szándékai szerinti kanonizációhoz, megadták a szükséges irányt, segítve a rossz ízlésű cívisvárossal szemben meghatározni az általa elvárt tónust, stílust és modort.³¹ A

²⁷ *KazLev*, 3 : 294, 735. sz., Szentgyörgyi József Kazinczynak, Mart. 19-én, 1805. A hasonló feddések hozzájárulhattak ahhoz, hogy a mester „önimázsépítése” során – magát „nem historiai személynek” minősítve – önéletrajzi írásaiban folyton szerénynek mutakozzon.

²⁸ Valójában nyomtatásban is bírálták az új irodalom idegenszerűségeit. Vö. pl. *DGr*, XX.

²⁹ A szakirodalmat ajánló professzorok fel sem tételezték, hogy valamelyik nyelvet ne ismerné. Vö. Borzsák I. 1955, 180.

³⁰ *KazLev* 3: 284, 732.sz., Budai Ézsaiás Kazinczynak, 10. Mart. 1805.; A levél hatásáról: „*KazLev* 3: 297–298, 737. sz. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 23. Mart. 1805.

³¹ „[Í]róink eddig vakon tapogattak, 's a' Sión' kolompozója [a debreceniek] sokakat elszedítettek a' jobb fők között. Ez megadja literatúránknak a' directiót 's elintézte a' tónust.” *KazLev* 3: 433–436, 817. sz. Kazinczy Prónay Sándornak, 433–434.

Prónay Lászlóhoz írott levélben jelenik meg először az a vádpont is, hogy a debreceniek „mások sok esztendei stúdiumokból” írták Grammatikájukat, ráadásul „olly rosszat, és olly rosszul, a' millyet [...] senki nem írt volna.” „Szüntelen azon vagyok, – ígérte – hogy ezt a' nyomorult munkát abba a' betsbe hozhassam, a' mellyet érdemel”.³² Szavát derekasan be is tartotta, főként a Sylvester Grammatika kiadásával, amely nyomdai és egyéb nehézségek folytán csak három év múltán jelenhetett meg. Az utóbbi vállalkozásról Bartók István alapos kutatásai tájékoztatnak,³³ így az alábbiakban a kiadványnak csupán a beigért leszámolással összefüggő részleteit vizsgálom, illetve a könyvritkaság esetleges vándorútjára tekintettel a régi könyvek néhány debreceni gyűjtőjének figyelmet érdemlő kapcsolatait jelzem.

Az irodalmi vezér a *Magyar régiségek és ritkaságok* első kötetének kísérő szövegében úgy vélekedett, hogy Sylvester 1539-ben megjelent felbecsülhetetlen értékű, ritka nyomtatványa – anyanyelvünk törvényszerűségeit vizsgáló első rendszeres nyelvtanunk – sem hazai, sem külföldi könyvtárakban „nem találtatott”. Kazinczy három esztendőn át ostromolta Sinai Miklóst, a könyv tulajdonosát, a Református Kollégium idős tanárát „erőszakig vitt” kéréseivel, míg végre sikerült Sylvester művét lemásoltatnia. Budai Ézsaiás kéziratok hagyatéka azonban 1804 júniusában készült feljegyzéseket őriz a Sylvester Grammatika bécsi császári könyvtárban őrzött példányáról.³⁴ Bár a szóban forgó mű első bibliográfiai leírása éppen Michael Denistől, a császári könyvtár igazgatójától származik, Bartók István óvatosságra int, mert a kötet egyetlen régi vagy új bécsi könyvtári katalógusban sem szerepel.³⁵ Borsa Gedeon feltételezése szerint a professzor a titoktartás miatt említette a bécsi könyvtárat, nehogy híre keljen a féltve őrzött ritkaságnak. (A titkolózás oka lehetett az is, hogy a nagyra hivatott Sinai maga szerette volna e ritkaságot közreadni, de sorsának fordulatai és elhúzódó perei számos tudományos tervét megakadályozták. A bécsi lelőhelyre hivatkozás ötlete tőle is származhat, ő ugyanis 1801-ben valóban kutatott a császári könyvtárban: Anonymus eredeti kézírata alapján helytálló kritikai megjegyzései voltak annak Schwandtner-féle kiadásáról.)³⁶

A debreceni piaristáknál a tanrend szerint 1776 táján még használt Sylvester Grammatika sorsáról semmi biztosat nem tudunk. Tekintettel azonban arra, hogy az eretnekmisszió terén jeleskedő rend viszonylag elszigetelten működött

³² *KazLev*, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805. 386.

³³ Bartók I. 2007a, 2007b, 587–594. és Bartók I. – Stemler Á. 2011, 72–86.

³⁴ Budai Ézsaiás feljegyzései, *Extractus ex libris Bibliothecae Caesariae Vindobonensis*, Bécs, 1804. ff. 1–28. Sylvester, Joannes: *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum recens scripta*, Sárovar, 1539. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (TtREK), Kézirattára, R586.

³⁵ Bartók I. 2009, 350–351.

³⁶ Révész I. 1959, 63.

Debrecenben,³⁷ jelentősége lehet egy szenvedélyes könyvgyűjtővel ápolt kiváló kapcsolatuknak. A gyógyítással is foglalkozó Kazay Sámuel debreceni patikus, aki a 18. század legnagyobb, középkori kódexeket és ősnymtatványokat is őrző, 2500 kötetes polgári magánkönyvtárát létrehozta – egy bírósági tanúvallomás szerint³⁸ – a piarista atyák „Ordinarius Doctora” volt. Weszprémi István, aki (egy részleteket homályban hagyva) három ízben is publikálta a kiadvány meglétét³⁹ – a patikus egykori diáktársa, keresztkomája és alig 50 méter távolságban lakó szomszédja –, nemcsak gyógyszereket készíttető orvosként látogatta a gyűjteményével büszkélkedő öreget.⁴⁰ (Weszprémi doktor veje – Földi János – Kazinczyval váltott leveleiből ítélve ismerte Sylvester nyelvjárását, de grammatikájára nem hivatkozik.)⁴¹ A mű egyetlen ismert példányát birtokló Sinai Miklós könyvtára szintén tekintélyes, közel 1700 kötetet tartalmazott. Ezek harmada korszerű 18. századi szakkönyv volt, ő azonban régi forrásokat és elérhetetlen ritkaságokat is gyönyörűséggel olvasott, kutatót és igyekezett megszerezni.⁴² (A legújabb szakirodalom a professzor eddig ismeretlen, 711 tételes könyvlajstromáról is beszámol.)⁴³ A szenvedélyes könyvgyűjtő Kazay patikus ráadásul Sinai Miklós bizalmasa (a Kollégiumban egykor diáktársa sőt „szobatársa” volt)⁴⁴ aki egy másik nagy könyvgyűjtővel váltott leveleiben „komám Uramnak” sőt egyenesen „lelki emberének” titulálta Sinait.⁴⁵ Amennyiben tehát a professzor példánya korábban a piaristaké volt, a könyv útját ez a két felet összekötő kapocs is magyarázhatja. Kazinczy nemcsak kiterjedt levelezésében, de 1805-ben a Magyar Kurírban is beszámolt a kiadás tervéről. Bartók István arra is felhívta a figyelmet, hogy Budai

³⁷ 1770-ben a lakosság 1,53%-a volt katolikus, az egyházpolitikai nyomás komoly feszültséget keltett. Vö. Révész I. 1966, 36–37.; Rácz I. 1981, 175.

³⁸ „...becsüli ötöt Piaristarum Reverendus Dominus Pater Rectora is, és az egész Piaristák Clastromjában lakozó jó érdemű Páterek, mert még most is a Seminariumnak mint megannyi Ordinarius Doctora.” HBML IV. A. 6/d.205. Documenta Baranyiana 308–309.

³⁹ Sylvester Grammatikája, 1808, *Az olvasóhoz* VI. (Weszprémi híradásai „az 1792-diki Újságlevelekben” és a Kassai Museum 11. kötetének 422. lapján jelentek meg.)

⁴⁰ Gáborjáni Szabó B. 2014, 50–51.

⁴¹ KazLev 2 :234–241, 390. sz. Földi János Kazinczynak, Szathmár, 1791, 238.

⁴² Sinai prof. könyvtáráról: Gáborjáni Szabó B. 2014, 13. ill. a 38. jegyzet; Sinai érdeklődéséről: Hargittay E. – Szelestei Nagy L. 2007, 56.

⁴³ Sinai könyvjegyzéke Széll Farkas könyvtárában: Bánfi Sz. – V. Ecsedy J. 2024, 176.

⁴⁴ 1797. május 21-én az alábbiakat írta naplójába Sinai professzor: „Eltemettük Kazai Sámuel Urat, a ki patikarius vala [...] nekünk pedig egyik fiunkra nézve keresztkománk. Énnékem volt Collegiumban tanulásomkor kamarás társam is. Egész életébe a könyveket s tisztességes tudományokat szerette...” Rácz K. 1873, 530.

⁴⁵ Hargittay E. – Szelestei Nagy L. 2007, 68. A tíz debreceni értelmiségi Dobai Székely Sámuelhez írott levelei főként könyvekről, bibliofil értékekről és régiségekről szólnak.

Ézsaiás tudott a széphalmi mester szándékáról, sőt történeti munkájában sürgette a Grammatika jegyzetekkel történő megjelentetését.⁴⁶

Hogyan tehető „kapóssá” egy abbreviatúráktól hemzsegő⁴⁷ ódon grammatika?

Az irodalmi vezér helyi segítőjeként Nagy Gábor prókátor kínálkozott a leszámolás terén, akit ekkoriban komoly sérelem ért egy városi vezetőtől. Kezdetben ő is Csokonai életművének változatlan kiadása mellett állt, majd régi ügyfele mellé szegődött, és Sinaival kapcsolatos „nyomozást” is vállalt.⁴⁸ A mester levelezőtársait is értesítette: Virág Benedeket, Édes Gergelyt, Kozma Gergelyt és Szombathy Jánost. Miközben Szentgyörgyi doktorral (legalábbis a látszat szintjén) ápolta barátságuk maradványait, prókátorához írva jó előre bátornak, igazságosnak, tisztességesnek és mértékletesnek minősítette saját eljárását.⁴⁹

A kiadandó könyvritkaság akkor válhatott igazán értékesé az irodalmi vezér szemében, amikor első mondatát elolvasta. Sylvester szerint ugyanis „[a] grammatika a helyes beszédnek és írásnak a legjobb költők és prózáírók tekintélyére támaszkodó művészete”, így Kazinczy erre is építhetett a *DGr* köznépi normája ellenében.⁵⁰ (Az utóbbi lényege, hogy „a Köznépnel vagyon a tiszta Magyarság” azaz a magyar nyelv „génuszát” és egyedi vonásait „az idegen nemzetűekkel el nem keveredett” köznép őrzi. *DGr*, XVIII. Valójában Sylvester is fontosnak tartotta a nyelvszokást, „amelyen a beszéd ereje és normája alapul”.⁵¹) Amikor Verseyhy a köznyelvi úzusra hivatkozva támadta Révai felfogását,⁵² visszavonhatatlanná vált, hogy a széphalmi mesternek leginkább a pesti egyetem tanára mellett lehet keresni valóját, akinek a tiszteletre méltó régiség, a „veneranda antiquitas” – aranykorok írásaiból leszűrhető regulák – jelentik a norma forrását.

A Sylvester Grammatika nyomdakéziratát Nagy Gábor kézbesítette az Univerzitás professzorának, akit az irodalmi vezér ellenállhatatlan stílusban kérlelt

⁴⁶ Bartók I. 2009, 355.

⁴⁷ „Álmélkodást érdemel, hogy az a’ gyermek, a’ ki még csak kezdette tanulni a deák nyelvet, hogyan tudta az illy könyvnek hasznát venni.” (*Sylvester Gr*, IX.) A hasonló régi kiadványok – már a példányszámokból is következően – tanári kézikönyvek voltak.

⁴⁸ KazLev 3:372–373, 781. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 19. Jún. 1805.

⁴⁹ Uo. „Mit mond az Ur a’ Debreczeni Grammaticán ejtett bátor és igazságos de nem immodestus csapásra?”

⁵⁰ Bartók I. 2004, 405. Vö. Bíró F. 2010, 241.

⁵¹ „*Usus*, apud quem est, et vis et norma loquendi”. Éder Z. 1990, 15.

⁵² „Akik tehát a régi magyar kézírásokat és könyveket akarják a tiszta magyar beszédnek [...] mustráivá tenni, felfordították a rendet...” Verseyhy F. 1805, In: Szalai A. szerk. 1980, 214.

munkájának legitimációjára: „ha valahol botlást látsz, megtévedésemet add tudtomra, azon ügynek nevében, a' mellynek egész életedben olly dicső módra szolgáltál, esdekelve kérlek”.⁵³ A „Haza Hérósa” elvállalta a korrektúrát, pontosított néhány nyelvi, helyesírási és topográfiai kérdést, majd szívügyére, az *ikes igékre* tért. Ez volt a kor talán legvitatottabb nyelvészeti problémája: az *ikes* ragozás a 18. században felbomlóban volt, a jelenséggel az ország északkeleti részén élő írók tulajdonképpen már nem is találkoztak.⁵⁴ A *DGr* ugyan körültekintően foglalkozott az *ik*-ben végződő igékkel, de ragozásukat nem kezelte külön kategóriaként.⁵⁵

A professzor lényegében olyan választ küldött Széphalomra, amelyet előzetesen reméltek tőle: az „-ik névmásával megbővült gyökerű” igéknek, mely „forma mellett erősen hartzolok [...] legtzigéresebb Rontója Versegi, utána való a' Debretzeni Grammatica. Egyikének sem engedek[...].”⁵⁶ A taktikai szövetség a nyilvánvaló véleménykülönbségek⁵⁷ dacára is megkötött. Ezúttal a mester sem rejtegette ezeket a különbségeket: „[T]e mindenben a' régiek' auctoritását keresed, [...] nekem az új még kedves, kívált ha a' szót és szóllást szebbé teszi, vagy az újabb nyelvek szerint nüanszolja az ideákat”. Egy ragozási kérdésben is bátorkodott megjegyezni, hogy „itt csálhatatlanul nekem van igazam...”⁵⁸ Az „ország grammatikusa” ezután hamarosan elijesztette Eggenberger nyomdászt Sylvester művének kiadásától, tudatva, hogy az nem lesz kelendő. A széphalmi mester a nagy nyilvánosság előtt úgy tett, mintha erről a lépésről nem tudna. Előszavában valósággal tüntetett Révai barátságával, nyomatékosan hivatkozott elvi egyetértésükre, bizalmas leveleiben azonban keservesen panaszolta csalódását.⁵⁹

Kazinczy ugyanis eleve olyan előszót tervezett a Grammatika elé, hogy a mű „kapós” legyen.⁶⁰ Nagy Gáborhoz írott (már idézett) levelében tudatosságára

⁵³ KazLev 3:373–374, 782. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. 19d. Jún. 1805.

⁵⁴ R. Hutás M. 1972, 22–29.

⁵⁵ Uo. R. Hutás Magdolna szerint a debreceniek (a két generációval később megjelenő) Czuczor–Fogarasi szótár definíciójához hasonlóan az *ikes* igéket középigének, „a cselekvők és szenvedők között mintegy közép természetűnek” tartották.

⁵⁶ KazLev 3 : 381–385, 785. sz. Révai Miklós Kazinczynak, 1805. Júliusnak 14. napján, 384.

⁵⁷ Révai irtózik „az újabb nyelvek szerint való nüanszolástól”. KazLev 4: 40–44, 873. Révai Miklós Kazinczynak, 10. Febr. 1806.; Dicsérte a *DGr* szemléletét a ragok etimológiájának megközelítésében, illetve a mű V. toldalékát is. Vö. Révai M. 1973, 22.

⁵⁸ KazLev 4 : 4_7, 858. sz. Kazinczy Révai Miklósnak, 1806. január 4, 5.

⁵⁹ Kazinczy Kis Jánosnak és Cserei Farkasnak is beszámolt Révai eljárásáról. Vö. Bartók I. 2007b, 590–591.

⁶⁰ „Pedig én a' munkát egy nagy gonddal írt Praefatio 's critica glossák által tettem igen is kapóssá.” Kazlev 3: 409–411, 803. sz. Kazinczy Cserei Farkasnak. Kázmér, Aug. 15d. 1805, 410.

is fény derül: azt is részletezi, hogy önmagát milyen színben kívánja feltüntetni. A fametszetek említése „artistai” tájékozottságát fogja igazolni, szellemességét a „Yoricki tréfás felvillámlás” jelzi, a reformáció említése pedig „gondolkodó fejet mutat”.⁶¹ Barátaikhoz ebben a témában küldött levelei egyrészt szerkesztői tevékenységéről szólnak, másrészt debreceni ellenfeleinek „átkozott szabdalásáról”. Az utóbbi témáról úgy véli, „[a’] félfejek azt fogják mondani, hogy az nem illik. Azért mondják azt, mert félfejek.”⁶²

Szöveggondozói feladatairól magabiztosan közli, hogy „azt cselekedtem, a’ mit a’ Classicusok’ Editorjai szoktak.”⁶³ A Grammatika Utóírásiának XXIII. lapján ugyanakkor emellett érvel, hogy a görög szöveg sok hibáját „kimutatni azoknak, a’ kik görögül tudnak, épen úgy nem szükség’ mint azoknak haszontalan, a’ kik a’ nyelvet nem tanulták.” Sem Kazinczy, sem később Toldy Ferenc nem ismerte föl, hogy a nyelvtan ún. „hónapversei” Sylvester saját költeményei.⁶⁴ (Bartók István nagy felfedezése előtt egyedül a kiváló filológus Budai Ézsaiás volt, aki – öt kétszáz évvel megelőzően – sokáig ismeretlen kéziratában már feljegyezte Sylvester szerzőségét.)⁶⁵ Kazinczy által a Széchényi Ferenc könyvtárába – vélhetőleg a kiadás ideiglenes ellehetetlenülése miatt, a szöveg fennmaradását biztosítandó – 1808-ban elküldött nyomdakéziratban csak a rövidebb héber szövegek voltak bejegyezve, a hosszabbak üresen maradtak, tehát még ekkor is volt néhány pótlendő részlet.⁶⁶ Révai Miklóst arra kérte a mester, hogy „a’ gyomok’ kitisztongatásának terhet magadra vállalni méltóztassál”, másrészt javasolta, hogy két megbízható tanítványára bízsa a korrekciót, a minél pontosabb közlés érdekében.⁶⁷

A kiadvány „Utóírásiában”, a Sylvester nyelvtanához csatolt közönségcsábító „criticai glossák”-ban végül már nyomtatásban is hírül adta, hogy a *DGr* bírálókiből lett alkotó közössége „mások’ munkájikból” készített egy hasonlóképpen vétkes művet, felröva azt is, hogy a debreceniek az általuk kifogásolt hibákat nem a pályázat első helyezettjével javíttatták ki. (*Sylvester Gr*, XXIX. Az utóbbi kérdésben azonban csak a pályázat kiírói és finanszírozói dönthettek.)

A mester nyelvészeti kifogásainak csaknem teljes terjedelmét a mai barát**nő** fogalma helyett általa használt, erősen vitatott „barát**né**” mentegetésére szánta, majd gúnyos rövid megjegyzések követik egymást Debrecen magyar nyelvvél

⁶¹ KazLev 3:372–373, 781. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 19. Jún. 1805.

⁶² KazLev 3: 375–380, 784. sz. Kazinczy Kis Jánosnak, Júl. 14d. 1805, 379.

⁶³ Uo.

⁶⁴ A téma monográfiusa azelőtt publikálta felismerését, hogy Budai kéziratát kutatta volna. Vö. Bartók I. 2007a, 166–181.

⁶⁵ Bartók I. 2009, 352–353.

⁶⁶ Bartók I. 1970, 592.

⁶⁷ „[K]ivált a’ magyar textusra vigyázzanak, ne hogy az másképpen legyen accentizálva a’ Pesti új kiadásban, mint a’ régiben volt.” KazLev 4: 10–11, 861. sz. Kazinczy Révai Miklósnak, 1806. január 11.

kapcsolatos csálhatatlanságáról, illetve az -ódik, -ődik passzívumokról. A civis-városban és környékén gyakori használatban lévő -ódik, -ődik képzésű mediális igéket valóban kedvelték a helyi szerzők, mert ezekkel időnként elkerülhették az élő nyelvből azóta eltűnő -tatik, -tetik kellemetlen hangzását.⁶⁸ A Tiszántúlon kívül azonban olyan ellenállás volt ezek használatában, hogy a *mondatik*-ot felváltani igyekvő *mondódik* helyett például a *meg lesz mondva* típusú németes megoldás kezdett terjedni.⁶⁹ Kioktatás olvasható az élő és holt nyelvek különbségeiről, majd szinte leleplezésként következik a szerzők megnevezése, Hunyadi Ferenc kihagyásával. A leginkább elgondolkodtató részlet Domokos Lajos főbíró állítólagos panaszáról szól. A *DGr* ugyanis az idős Domokos y-ista írásmódjától eltérően foglalt állást helyesírásunk etimológiai megoldásai mellett,⁷⁰ és ez éppenséggel Benedek Mihály szerkesztői gyakorlatát dicséri.⁷¹ Összességében: a mű egészét illető általános ledorongolást említést is alig érdemlő nyelvészeti érvek alapták meg.

„Lesznek, a' kik jegyzéseimet olvasván, úgy fognak ítélni, hogy én élesebben költem-ki a' Debreczeni Grammatika ellen, mint kellett és illett, ' s azzal vádolnak, hogy ellenkezésem nem ered szintén tiszta forrásból [...] a' forrásra nézve mellyemben keresvén ' s ott fel is találván érette a' megnyugtatót, az állításokra nézve pedig abban, hogy a' *nemzet gondosabb Íróji egy értelemben vannak velem*. Természetes az, hogy Debreczen meg ne érthesse, miként lehessen az ő magyarságbeli állításait kérdésbe vehetni, mert ő magát csálhatatlannak tartja, ' s annak tartják mások is nem kevesen...” (Sylvester Gr, XXV.) Kiemelés tőlem – G.Sz.B.

A sokak kedvező véleményére utalás valóban megfelel a város regionális vonzáskörének és a *DGr* gyors elterjedésének.⁷² Azonnali hatását megalapozta, hogy a *Bétsi Magyar Hírmondó* pályázatának és hírverésének köszönhetően országosan ismertté vált, erősen hatott az iskolarendszerre, sőt – paradox módon – hasonló mértékben befolyásolta a nyelvújítás híveit mint a nyelvi szélsőségek harcos ellenzőit.⁷³ Kazinczynak ezzel a befolyással szemben is szüksége volt a „*nemzet gondosabb írójait*” hivatalból megtestesítő Révai országos tekintélyére. Magánleveleiben és nyilvánosan is biztosította a tudós nyelvészt, hogy „én Versegi és a' Virthi Lantos [Baróti Szabó Dávid] ellen veled tartok,” mert

⁶⁸ *DGr*, 113.

⁶⁹ Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J. 1967, 571–572.

⁷⁰ „Mi lenne az Anglus vagy Frantzia' Nyelvből, ha azokbann a szók kiejtés szerint íródnának le ?” „Még illetlenebb tanult embereknek így bánni az Ígéknek Ragasztékos Formáival, és azokat így írni: hallya, láttya, tudgya; kivált pedig így: tuggygya higgygye...” *DGr*, 90.

⁷¹ Benkő L. 1960, 323, 327–328, 361.

⁷² Tóth P. 1998, 55–56.

⁷³ *KazLev*, 3: 220–222, 699. sz., Csehy József Kazinczynak, October 17-én este, 1804, 222.

„Debreczenben nekem, Nyelvrontónak, és Néked nincs szavunk”.⁷⁴ A Csokonai emlékmű publikált vitairataiban is közölt hatásos mondatokat a professzor megnyerésére, a „város” rovására: „Mi az a Révai Gramatikája? Az nem ér semmit! a Debreceni a jó!”⁷⁵

Kapcsolat egy másik „rettenetesség” menő és „gyalázatos” perlekedéssel

A kiadványnak szakmai garanciát szolgáltató nyelvészhez címzett levelében „kellem nélkül szűkölködő [...] rögzös beszédű” íróként, és „tökéletesen megromlott fejű Grammaticus”-ként minősítette Révai vitapartnerét, Verseghy Ferencet, arra kérlelve az Univerzitás professzorát, hogy „íróinknak megtévedéseket vezérlj a’ törvény alá, hogy a’ tanulatlanabb sereget el ne ámíthassák”.⁷⁶ (Szokatlan jelenség, hogy a „nyelv ura” és „szabad kéjű parantsolója” bíztat erre egy grammatikust, holott e tudomány művelőit tucatnyi levelében minősítette illetéktelennek, és ízlésük hiányában minden hasonló feladatra alkalmatlannak.⁷⁷)

Bár közeledésének bizalmas jellegét is tudatta,⁷⁸ levele a professzor polemikus iratának nyomdakéziratába „tsúszott” és debreceniesen szólván kinyomtatódott.⁷⁹ Révai ugyanis úgy értelmezte a Széphalomról érkező sorokat, hogy levelezőtársa „utálja” Verseghy álnokságát, egyetért a *tanítványok álnevén megjelenő* feleletekkel, végül arra bíztatta az író, hogy csatlakozzon a Verseghy elleni küzdelemhez.⁸⁰

Sylvester Grammatikájában a mester – a nagy nyelvész halála után – úgy minősítette a Révai-Verseghy vitát,⁸¹ hogy azt „szebb érzésűek kezekbe venni is undorodnak”. Némi joggal nevezte „irtóztató titulusú irtóztató munkának” azt a vitairatot is,⁸² amely ugyanúgy kihasználta az ő írói ismertségét, mint ahogy ő maga is a nyelvész tekintélyét. (*Sylvester Gr*, XXXVIII–XXXIX.) Megállapítja, hogy a professzor három tanítványának álnevén publikált vitairatok⁸³ „nagyobb

⁷⁴ *KazLev*, 4: 4–7, 858. sz., Kazinczy Révai Miklósnak, Január 4d. 1806. 6.

⁷⁵ Kazinczy F. (1807), in: Szalai A. szerk. 1980, 429.

⁷⁶ *KazLev* 4 : 252–254, 966. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. Aug. 5d. 1806.

⁷⁷ *KazLev* 4: 88–91, 893. sz. Kazinczy Nagy Gábornak, 16. Mart. 1806.; Az iméntinél harsányabban: *KazLev*, 13: 473–481, 3126. sz., Kazinczy Helmeczy Mihálynak, Febr. lld. 1816.. 481.

⁷⁸ „De én hallgatni fogok, míg a’ per köztetek véget nem ér – –, hogy a’ Publicum figyelme fel ne osztassék”. *KazLev* 4 : 252–254, 966. sz. Kazinczy Révai Miklósnak. Aug. 5d. 1806, 254.

⁷⁹ Doncsecz E. 2009, 1–19.

⁸⁰ Cáfolja meg „a’ Szédült Főnek is eretnekségeit, nem tsak a’ Debretzeni tévelygéseket”. *KazLev* 4: 346–348, 1006. sz. Révai Miklós Kazinczynak. Október 1. 1806.

⁸¹ Révai M. (1806) in: Szalai A. szerk. 1980, 299–335.

⁸² Horvát I. (1806), in: Szalai A. szerk. 1980, 337–393.

⁸³ Világosvári Miklósfi János, Fényfalvi Kardos Adorján és Boldogréti Víg László.

mocskot” ejtettek tanárukon mint ellenfelén, azaz mintha hitelt adna annak az elképzelésnek, mely szerint a nyelvésztől függetlenül jelenhettek volna meg azok az írások, amelyeket Révai jórészt saját nevéen is publikált latinul. Hász-Fehér Katalin jó szándékú értelmezésében a nagy nyelvész háttérbe vonulása és a diákok szerepeltetése elsősorban az egyetemi tudós kör erősségét és az ellenfél érveinek gyengeségét hivatott érzékelteni. (Mint a tanítványok levelezéséből kiderül, professzoruknak 1806 novemberében összesen három tanítványa volt.)⁸⁴

Kazinczy a Sylvester-féle Grammatika kísérő szövegében, a nyilvánosság előtt, már patetikusan és látszólag minden kockázat nélkül nyilváníthatta elválaszthatatlan barátjának a halott Révait: „ő nekem barátom volt [...] Gyűlölt, bántott, üldözött volna bár, én őtet szerettem volna, mert lelkem lángot kapott az ő lelkétől.” (*Sylvester Gr*, XXXVI.) Miközben a mester írása az egyik tanítványnak tulajdonította – álneven Boldogréti Víg Lászlónak –, hogy vitairatában engedély nélkül publikálta az ő Verseghyt degradáló magánlevelét (*Sylvester Gr*, XXXIX.), záró soraiban az ő „híre nélkül” történt kinyomtatást mégis Révai barátságának bizonyítékaként méltatja. (*Sylvester Gr*, XL.) Talán ettől sem független, hogy a tanítványok borzadásra készítőnek ítélték jellemét: „a’ jó barátságnak titkait ki fedezni, kürtölni nem szégyenli” – írták a „lángot kapott” lélek imént idézett valomásáról – hozzáfűzve, hogy „sokat áldozván önnön szeretetének hamar tsapodárkodik. Még nagy Mesterünk emlékezetére is kér. Már ezen szovakra, a Debreczeni nagy Grammatica elhalványodnék; vallyon Révai az Elízeumban reájok nem borzadott é fel?”⁸⁵ E háttér információra tekintettel is elgondolkodtató Kazinczy levele, melyet pontosan egy hónappal később küldött („Boldogréti”) Horvát Istvánhoz: „úgy tettem, mintha neheztelnék azért, hogy a’ levél hírem nélkül adatott-ki. Ha valóban nehezteltem volna is, neheztelésem Révait fogta volna illetni, nem Boldogrétit.”⁸⁶

Az iméntiekkel ellentétben már 1807 augusztusában többeknek panaszkodott levelének felhasználására, mint felháborító eljárásra.⁸⁷ A széphalmi vezér jól tudta, hogy a „betsúszott” levélhez hasonló (hozzájárulás nélküli) közléseket már az antik klasszikusok etikátlannak minősítették.⁸⁸ Két évvel korábban azonban, az Árkádia-perben, mégis elégséges okot talált Kis Imre magánlevelének közlésére.

⁸⁴ Hász-Fehér K. 2000, 106.; Vö. Soós I. 1990, 32.

⁸⁵ Soós I. 1990, 20. Ferenczy János Horvát Istvánnak, Bécs, 1810. február 20.

⁸⁶ KazLev 7:302–306, 1680.sz., Kazinczy Horvát Istvánhoz, Mart. 12d. 1810. Horvátnak aligha volt tudomása arról, hogy a szövegbe kerül Kazinczy levele. A mester itt jelzi, hogy a kezdetektől tisztában volt a vitairatok szerzőségével. Vö. Doncsecz E. 2009, 13.

⁸⁷ Bartók I. – Stemler Á. 2011, 80.

⁸⁸ „...[H]írem nélkül, közre eresztetni; amit hogy a becsület érzése tilt, legalább Cicerónak Filippikáiból megtanulhatta volna...” panaszkodott Kölcseyre, aki éppen a Kazinczy hibájából megvalósult plágium ellen tiltakozott. Kazinczy F. (1826), in: Szalai A. szerk. 1980, 572.

„[M]ások’ munkájikból ...egy újat ... ’s ki tudja, nem vétkeesebbet-e”

A magyar nyelv ügyének forrongását mutatja, hogy Benkő Loránd a 18. század második feléből 34 „nyelvtan-szerű”, normatív jellegű művet dolgozott fel, közülük 31 grammatika az utolsó három évtized terméke volt.⁸⁹ A hasonló pezsgő korszakok egyik jellegzetessége, hogy vannak eredmények, amelyek inkább tartoznak az adott korhoz, mint konkrét szerzőkhöz.⁹⁰ A kortársak rezonáltak egymás munkáira, a csúcsra érkező Révai is megismerte a többi hazai nyelvtant. A „neki tulajdonított terminológiát kora nyelvtanaiból vette át”, az ikes ragozásra vonatkozót például Vályi Andrástól, akinek kéziratban maradt művét vele lektoráltatta a Helytartótanács, Vályi pedig Pereszlényi és Szenci Molnár nyelvtanából merítette.⁹¹ A *DGr*-t alkotó társaság joggal hirdette, hogy sok felfedezésében „első jeget tört”, (*DGr*, XXVI.) de ebben a közérzetben rajtuk kívül is sokan osztoztak, mert szinte minden nyelvtaníró tisztázott bizonyos részleteket, így „a problémák egyre mélyebb összefüggésekben tárultak fel.”⁹²

A Hadi és Más Nevezetes Történetek bécsi szerkesztőségének felhívására másfél év alatt négy, majd egy ötödik pályázat is beérkezett, melyeket a kolozsvári, nagyenyedi és végül a debreceni bíráló bizottságokhoz juttattak. „A’ vizsgáló Tudósok” elismerték három pályamű tudományos jellegét, azonban a debreceniek sok olyan részletkérdést érzékeltek, melyek a „nyelvtanító könyvekből vagy ki-maradtak, vagy változást kívánnának...” (*DGr*, VII.) Megjegyzéseiket eleinte toldalékként szándékoztak a nyertes grammatikához csatolni, majd munkájuk egyre terjedelmesebbé gyarapodva – vélhetőleg a kiadvány belső ellentmondásait kerülendő – művük önálló közreadását javasolták. Mivel a díjazott pályaművek mindegyikének voltak közhasznú egyedi értékei – kiváltképpen érvényes ez Földi János és Gyarmathi Sámuel munkáira – megoldást kínálhatott volna több kiadvány megjelentetése, de az illetékesek nem találtak erre lehetőséget. (A hasonló helyzetek feloldását segítette, hogy a Prónay-féle pályázat elbírálása után újabb finanszírozó fedezte mindhárom díjazott dolgozat kiadását.)⁹³

A bécsi szerkesztőség elfogadta a debreceni javaslatot, és döntését közhírré tette.⁹⁴ (*DGr*, VIII.) A széphalmi mester joggal kifogásolhatta volna a pályázati

⁸⁹ Benkő L. 1960, 323.

⁹⁰ Kelemen J. 1977, 11–12.

⁹¹ R. Hutás M. 1972, 13–25, és 28.

⁹² Uo. 22.

⁹³ Tóth K. 2007, 159.

⁹⁴ „Görög és Kerekes” két ízben is elküldte az általuk sürgetett debreceni nyomdakéziratot a mecénás Széchényi Ferenc grófhhoz, másodjára már az előszóval együtt. Antal A. 2013, 486.

feltételek menet közbeni megváltoztatását,⁹⁵ ő azonban sokkal tovább merészkedett: plágiumra utalva, folyamatban lévő hadjáratához társította az ügyet. Ami e kérdés jogi hátterét illeti, a szerzői jogok első német szabályozása a *DGr* megjelenése táján, 1794-ben kezdődött Poroszországban, majd Badenban folytatódott 1806-ban.⁹⁶ A szabályozások legfőbb célja az „írói művek” jogosulatlan utánnyomásának megakadályozása volt. Noha a plágium fogalma az ókortól ismert, jellemző a szellemi tulajdon korabeli értelmezésére, hogy Magyarországon a 19. század első harmadában még jó néhány fordítást nyomtattak ki az eredeti alkotás szerzőjének feltüntetése nélkül, a szereplőknek magyar nevet adva. (A korszak több kiemelkedő alkotása idegen nyelvű minták, előzmények és szövegek felhasználásával valósult meg, így Katona József fő művének néhány részlete, köztük a Tiborc panasza is fordítás.)⁹⁷

Tanulságos, hogy az irodalmi vezér önmagával szemben ezen a téren is mennyivel engedékenyebb volt.⁹⁸ Az ő nevéhez fűződik 19. századi irodalmunk legismertebb plágium ügye, az „iliászi pör” is: a mester 1823-ban Vályi Nagy Ferenc sárospataki tanárnak adta tovább a Kölcsey által fordított *Iliász* elkészült részleteit, aki ezt a szerző nevének említése nélkül, változtatlanul felhasználta. A kötetet *Kazinczy adta közre*, az eljárást az utólagos vita során is jóváhagyta, tulajdonképpen a szabad felhasználás jogát védelmezve.⁹⁹

Amint ezt korábbi munkáimban összegeztem, a *DGr* alapos hazai és nemzetközi kitekintéssel íródott,¹⁰⁰ tartalmilag nem csupán a pályázatot kiíró szerkesztőséget győzte meg. A felvilágosodás kori nyelvtani szakirodalom összegzője szerint:

„A kornak szempontunkból kétségtelenül kimagaslóan legjobb nyomtatott nyelvtana a Debrecenben készített Magyar Grammatika volt. [...] Kiválóságában

⁹⁵ A bécsi lapszerkesztők 20 arany jutalmat és 150 kinyomtatott példányt ígértek a legjobbnak, a többi pályázó nevének a kiírás szerint nem lett volna szabad megjelennie. Az eredeti határidő a következő év július 13-a volt, de mindvégig, másfél esztendő elmúltával is fogadtak be pályázatot. (Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1789. szeptember 25, 284.) A pénzkeret Nunkovits György 30 aranyával tovább növekedett, de a debreceniek lemondtak a jutalomról. Földi János neve, első helyezése és díjazása (26 arany) megjelent a *DGr* bevezető írásaiban.

⁹⁶ Neumer K. 1998, 121.

⁹⁷ Legeza D. 2015, 103. és 105. 103. és 105.; Mezei P. 2004, (A tanulmány 4., *A szerzői jog szabályozása hazánkban c. alfejezete.*)

⁹⁸ Hosszú évekkel később (1816-ban) felháborodást keltve adta át az öt magasztaló Helmezy Mihálynak Kölcsey és Szemere jegyzeteit. Tolnai V. 1929, 129.

⁹⁹ *Az Iliászi pör 1823-1826*, in Szalai A. szerk. 1980, 565-580. „Vétek volt-e az, hogy Kölcsey fordítása közöltetett Vályi Naggyal? vétek volt-e, hogy ő azt szem előtt tartotta?” *Kazinczy Ferenc nyílt válasza*, Uo. 572.

¹⁰⁰ Gáborjáni Szabó B. 2023, 4–5, 13–14, 29.

nyilván szerepe van a Földi-féle kéziratok nyelvészeti felhasználásának is; az 'egybeállítók' érdeme mégis elvitathatatlan. Egyöntetű, pontos, következetes és a táji sajátosságoktól többnyire mentes [...] saját nyelvi gyakorlata az egykori írásbeliségnek a legtöbb esetben (persze nem mindig!) eszményi kifejezője. Viszonylag kései megjelenése (1795) ellenére már vizsgált korunk végén irányító szerepet kapott.”¹⁰¹

Egyezések és különbségek

A pályázók és a bíráló bizottságok esetében is természetes, hogy tucatnyi kortársi próbálkozás mellett ismerték a klasszikus hazai előzményeket. Az utóbbira utal, hogy a *DGr az Ige szófaját*, míg Földi és Gyarmathi a németből átvett *Idő-szót* alkalmazta. (Az *Ige* első ismert szófajjelölő jelentésének előfordulása a nyelvitaníró Szenci Molnár Albert 1604-es latin-magyar szótárához köthető: Verbum=Ige.) Domokos Lajos igen büszke volt anyai dédapja, Komáromi Csipkés György nyelvészeti teljesítményére. A hazai értelmiségi elit általánosan használt grammatikai fundamentumához tartoztak Szenci Molnáron és Komáromi Csipkésen kívül Gelei Katona István – aki a tudatos szóalkotás jogát is hangoztatta –, illetve Tótfalusi Kis Miklós munkái, a belőlük is merítő Pereszlényi Pál, majd Tsétsi János műve, amely megjelent a Párizs Pápai szótár összes kiadásában. (A szakirodalom ezen túl is több 17. századi teológus-fordító-grammatikus törekvéseiről tud, akik derékhadának köteteit nemritkán a cívisváros adta közre.)

Bár Gyarmathi Sámuel munkája nem pontosan az, amit a kiírók vártak, összehasonlító nyelvtudományunk úttörője remek *nyelvtanító könyvet* alkotott, az idegen nyelvűek nehézségeivel is számolva, a ragozások táblázataival gazdagon illusztrálva.¹⁰² Ő is „kedvetlen” hangzásúnak ítéli a -tattatik, -tettetik szenvedő formát, de helyteleníti a kazinczyánus tábor terjengősséget csökkentő, ma már megszokott (azaz helyesnek érzett) csonkolásait, pl. a *kergettetések* helyett a *kergetések* alkalmazását.¹⁰³ Egyes utópisztikus elképzeléseit ortográfiairól – mint az y elhagyása és apró vonással helyettesítése a kettős betűk esetében – a tipográfia esztétikai szempontjaival indokolta.¹⁰⁴ Annak ellenére, hogy ráérezett az ikes ragozás jelentőségére – „méltán gyaníthatni, hogy valaha minden idő-szó [ige] ik-be végződött”¹⁰⁵ – Révai rendkívül keményen megbírált „súlyosan és irtóztató módon összehordott” hibáit a szabálytalan igék táblázatában.¹⁰⁶

¹⁰¹ Benkő L. 1960, 327–328.

¹⁰² Gyarmathi S. 1794.

¹⁰³ Uo., 158–159.

¹⁰⁴ Uo., 392–396.

¹⁰⁵ Uo., 175.

¹⁰⁶ R. Hutás M. 1972, 30.

Mint Sebestyén Árpád megállapítja, a nyelvtankönyvek (így Földi munkája és a *DGr*) felépítését jórészt a hagyomány diktálta Szenci Molnáron és Sylvesteren át egészen Donátusig visszamenően, ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a *DGr* részletesen, nagy terjedelemben és jó színvonalon tárgyal Földinél "kimaradt" témákat.¹⁰⁷ Bár a tartalmi azonosságok a közös források miatt sem feltétlenül jeleznek átvételt, – hiszen az egymás pályázatait nyilván nem ismerő Földi és Gyarmathi Sámuel munkái között is sok azonosság van – a szakirodalomban megjelent az a revelatív elszólás, mely szerint a *DGr*, Kazinczy és Gyarmathi egyaránt Földi tanítása szerint írnak, mert a helyesírásban az etimológiát tartják irányadónak.¹⁰⁸ (Levelezésbeli előzményekre is gondolva: post hoc, ergo propter hoc, azaz időben Földi után, tehát neki köszönhetően. Amint ezt az említetteknek kivétel nélkül tudniuk illett, Gelei Katona István püspök már 1636-ban világosan kifejtette az etimológiai alapelvet, az irodalmi vezér pedig időnként a legkiválóbb nyelvészeknél is jobb érzékkel döntött helyesírási kérdésekben.)

A szakirodalom általában Kazinczy barátjaként emlegeti Földi Jánost, kapcsolatuk azonban nem pusztán elhidegült, de levélváltásaik kibékíthetetlen nézetkülönbségekről is árulkodnak.¹⁰⁹ Kölcsey Ferenc kazinczyánus korszakában Debrecziano-Revaianusnak titulálta a széphalmitól eltérő ízlésűek táborát.¹¹⁰ Több tekintetben és az iméntinél megalapozottabban érzékelt rokon jellegűnek Földi és a *DGr* szemléletét. Híres kritikájában (ezúttal tévesen) úgy vélte, hogy Csokonai „Földi által vezetettvén [...] kezdette [...] kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni.” Földi azonban ilyet bizonyosan nem kiáltozott: a *DGr* legfontosabb elemének, az irodalmi vezért leginkább irritáló központi üzenetnek, a „köznépi” normának nyoma sincs az ismert pályamunkákban, így a Földiében sem.¹¹¹

A lényeg azonban az előzményekből is nyilvánvaló: a *DGr* közreműködői és Földi János minden pályaműtől függetlenül – debreceni neveltetésüknek kö-

¹⁰⁷ Sebestyén Á. 1997, 29–31.

¹⁰⁸ Simai 1912, 177–186, 181.

¹⁰⁹ „Ez a' jó Magyar fület nagyon sérti.” *KazLev*, 2:304–308, 427. sz., Földi János Kazinczynak, 12-ik Auguszt. 1793, 306.; *KazLev*, 2:153–158, 358. sz., Földi János Kazinczynak, 5-ik, [Február] 1791, 155–156.

¹¹⁰ Kölcsey 1960, 184. (Kölcsey Ferenc levele Kazinczyhoz, 1815. május 30.)

¹¹¹ Földi szerint „a' ... Köz nép szájában a' szók hamar ficzarnak.” Földi 1912, 112.

szönhetően is – egyetértettek a magyar nyelv természetének és sajátosságainak védelmében.¹¹² Folyton a „füleiket hasogatta” az újszerű szépség kazinczyánus divatja, a soloecizmusok alkalmazása és általában az idegenszerűség,¹¹³ mint stiláris eszköz. Eltérő magyarázattal, de lényegében egyetértettek az -odik, -ődik forma használatában és a Kazinczynak oly fontos barátné éles elutasításában is. Különbség forrása viszont, hogy Földi nem a litteraria nézőpontjából közelít: folyóiratok korrektoraként nézte a szépirodalom, az írók szükségleteit, akik „vétenek gyakorta a’ Magyarság ellen”.¹¹⁴ Az ő érdekükben szólt a nyelv pallérozásáról is.

Földi munkáját a *DGr*-val összehasonlítva, a magyar nyelvészeti szakkifejezésekre hol az egyik, hol a másik fél talált frappánsabb megoldást.¹¹⁵ A kazinczyánus kritikához képest ugyanakkor meglepő, hogy a *DGr* ellenvéleménye többször áll közelebb mai nyelvhasználatunkhoz, mint az általa vitatott műveké. Földi, Révai és sokan mások „a vitézek vérek”-et emlegetik, a *DGr*-ban a „vitézek vére” olvasható. Földi illetlennek tartja a családnevek hagyományos írásmódját (pl. Paál) a *DGr* szerint ez nem tartozik a Grammatika illetékességi körébe. A *DGr* kifejezetten Földit korrigáló megjegyzése szerint „Asszonyról vagy leányról szólni így: Ötsém Asszony [...] képtelenség.”¹¹⁶ A nyelvészeti kérdésekben megnyilatkozók azonban saját környezetük nyelvhasználata alapján ítélték helyesnek vagy helytelennek más tájegységek beszédmódját, így Debrecenben már képtelenségnek tűnhetett az a kifejezés, melyet a Partium még széles körben használt.¹¹⁷ Egy iméntihez nagyon hasonló, tájegységekhez köthető esetben Kazinczy

¹¹² Minden nyelvet „önnön természetében” kell vizsgálni, a „Nyelvkönyvet kell a’ Nyelvhez alkalmaztatni, nem pedig a’ Nyelvet a’ Nyelvkönyvhöz, még pedig idegen Nyelvkönyvhöz.” Földi 1912, 15. és 30. A Kollégium dunántúli diákjain, így Pálóczi Horváth Ádámon is érzékelhető a „debreceniség” Kazinczyt kétségbe ejtő, letörölhetetlen bélyege. Horváth Ádám Kazinczy Ferencnek, 1806. jún. 24., in *KazLev*, 4:203–206, 944. sz., 205–206.

¹¹³ „[I]smét szerencséseknek hírlettetnek a’ Svédek az Oroszok ellen a’ szárazon letteknek lenni”. Földi 1912, 278–279.

¹¹⁴ Földi J., 1912, 9.

¹¹⁵ Uo.: Pl. az **és**, **is** *copulativae* magyar megnevezése Földinél „egybe fűző”, a *DGr*-ban „öszve kötő”, a **vagy**-**vagy**, akár-akár *disiunctivae* Földinél „meg választó” a *DGr*-ben „különválasztó”. A **ha**, **hogya** (conditionalis) neve viszont napjainkból tekintve Földinél szerencsésebb: „Feltételt jelentő” a *DGr*-ban viszont „Feltehető”. Földi „míveltető” ígéről, a *DGr* „tselekedtető” ígéről szól.

¹¹⁶ *DGr*, 19.

¹¹⁷ Az „Ötsém Asszony” használata egyértelmű: Tisza I. László özvegye pl. temetési verszetében búcsúzkodott „Testvér Öttsétől, Ballyogi Hégen Szénás Kata kis-Asszonytól”. Lásd Keresztesi József, *Halotti cupressus* [ciprus ág]... Nagy-Váradon, Bálent Ignázt János, 1784, 23.

szószéken hallható papos modorosságként gúnyolta a szóvégi kettős -nn végződést, holott ez az írásmód nyilvánvalóan kiejtési sajátságot tükrözött.¹¹⁸ Az is a debreceniek mellett szólhat, hogy definícióik gyakran világosabbak az általuk bírált művekben foglaltaknál, ráadásul régies találásukon kívül alig különböznek attól, amit napjaink iskolái tanítanak.¹¹⁹

A plágium vád utóélete

Az a tény, hogy a kor kiforratlan viszonyai között csupán Kazinczy tette szóvá a pályázati feltételek menet közbeni megváltoztatását, arra utal, hogy a történet a „szabados bosszú” és az „átkozott szabdalások”, a vélt vagy valós sérelmek megtorlásaként is értelmezhető. A lényeg, a konfliktus kiinduló pontja azonban irodalmunk Kazinczyétól eltérő, Csokonaival fémjelzett útjának vállalása vagy elvetése volt. A háttérben mindvégig munkált mindaz, amit az irodalmi vezér elutasított: a *DGr* törekvése a nemzeti sajtások védelmére,¹²⁰ a köznépi norma, a közösségi nyelvszokás, az a felfogás, amelynek értelmében a „kollektív megelőzöttség” elsőbbséget élvez az író privátnyelvi megoldásaival szemben.¹²¹ A széphalmi mester álláspontját valamelyest enyhíti és magyarázza, hogy ez a szemléleti váltás és a köznépi provokáció nem csupán az ő nézeteit sértette – azt az író, aki ellenkezett a populáris irodalom és a közköltészet ízlésvilágával, akit irritált az „irodalom csőcseléke”¹²² – de szemben állt ez az egész kor uralkodó értékrendjével. Néhány ponton Révai Miklós Adelung fordítása is a probléma lényegére mutat: „Ha ki ott, a’ hol nemesen kellene gondolkodnia, a’ köz népnek alacsony nyelven beszél: elárúlja magát, hogy a’hoz hasonló ízlésében ’s erkölcsében. Az ilyen söpredéktől tisztának kellene lennie kiváltképpen a’ költés nyelvén.”¹²³

¹¹⁸ *DGr*, 11. A „házbann, régenn, otthonn” típusú változatokról Vö. Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J. 1967, 564.

¹¹⁹ Az ige definíciója pl. *DGr*, 74.: „Az Ige olyan Szó, vagy a Beszédnek az a Része, melly vagy lételt, vagy tselekedetet, vagy szenvedést, vagy valamelly állapotot jelent, még pedig úgy, hogy ezeknek Módját, Idejét, Számját, Személyeit is meghatározza...”

¹²⁰ A saját nyelviség megbecsülése a kor legjelentősebb európai nyelvészleleti fordulatával áll összhangban. Margócsy I. 1988.

¹²¹ S. Varga P. 2005, 290, 344. és a hagyományközösségi paradigmával kapcsolatos alfejezetek.

¹²² Kazinczy *Tövises és virágok* c. kötetének címlapján mottóként idézett Goethe verssor azt hirdeti, hogy a szellem és a művészet alkotásai a Pöbel – Kazinczy saját fordításában az „alja nép” – számára nem léteznek. Törekvéseinek lényegi eleme saját szavaival: „A’ Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem eggyező szóllás...” Vö. Kazinczy F. 1811, 43.

¹²³ A fordítást lásd Révai M, 1973, 50. Levelezése szerint azonban a nyelvtudóst egyáltalán nem botránkoztatta meg a *DGr* köznépi normája!

A folytatás már Toldy Ferencre bízott, aki kézhez kapta Kazinczy hagyatékának szelektált és értelmező jegyzetekkel ellátott változatát, és Csokonai hátrahagyatékában,¹²⁴ a költőt kasztrálás nélkül kiadó egykori debreceni diák, Márton József becsmélésében,¹²⁵ illetve a DGr lejárataiban¹²⁶ a széphalmi mester intenciói (és a kor irodalomszemléletével) összhangban cselekedett.

Földi János művét megjelentetése után többen – szakirodalmi támpontok hiányában – a halála után ismét kultikus tiszteletnek örvendő irodalmi vezér¹²⁷ útmutatását követve olvasták. E szerzők közül Simai Ödön sajátos „kétfrontos harcot” vívott. Egyrészt Márton József kutatójaként beszámolt Kazinczy debreceniek elleni „kérelhetetlen gyűlöletéről”,¹²⁸ ennek hatását azonban csak Márton vonatkozásában mérlegelte. Eljutott addig a szerény felismerésig, hogy a DGr „nem minden jó, helyes tanítása származik [...] forrásaiból”,¹²⁹ de a Grammatikát két mű kompilációjának vélte, jóllehet ugyanitt Földi teljesen áldogozott, sőt bővített kiadásáról is szól.¹³⁰ (Azt a kazinczyánus tévtanítást is hirdeti, mely szerint a DGr minden újítást ellenzett, holott e mű részletezi az új szavak alkotásának „egyedül üdvözítő” analógiás szabályait.) Simai nézeteit az elsők között korrigálta R. Hutás Magdolna, aki szerint a grammatika szerzői csupán reagáltak „a korukbeli nyelvtanok megjegyzéseire”.¹³¹ A. Kövesi Magda szintén megállapította, hogy Földi és a DGr egyezéseinek többsége (jórészt a nyelvészeti szakkifejezések is) megtalálható a korábbi német, latin és magyar nyelvű magyar grammatikákban. Az etikai vádakról úgy vélekedett, hogy a *DGr* alkotói ugyanazt tették, amit Földi, Gyarmathi, Révai, Versegly és mások: a meglévő forrásokat értelmezték, kiegészítették, kijavították, bővítették és saját nyelvszokásuk alapján kidolgozták.¹³²

¹²⁴ Csupán a Csokonai-életmű közreadásakor publikálta, hogy a maga korának kimagasló alakját Kazinczy és Kölcsey tekintélyének engedve értékelte mélyen rangján alul. Csokonai M. 1844, XCVI.

¹²⁵ Márton József „ragaszkodásával a debreceni iskolához nagy mérvben terjesztője lett a nyelvrontásnak” írja Toldy F. 1872, 1:173, Vö. Simai Ö. 1902, 3.

¹²⁶ Toldy szerint a *DGr* „bemocskolta az öszves református irodalmat is úgy, hogy ennek állandó becsű művei is ma már botrányozás nélkül nem olvashatók.” Toldy F. 1872, 1.k.148.

¹²⁷ Margócsy I. 1997, 53–57.

¹²⁸ „A halhatatlan Kazinczy szelleme is meg fog bocsátani, ha a »mester«-re ráolvassuk, hogy a debreceniek ellen való kérelhetetlen gyűlölete, s nyelvújításbeli túlzásai ragadták ezen nyilatkozatokra”. Simai Ö. 1902, 4.

¹²⁹ Simai Ö. 1912, 182.

¹³⁰ Uo. 178. és 185.

¹³¹ R. Hutás M. 1972, 14.

¹³² A. Kövesi M. 1956, 58.

Összegzőképpen elmondható, hogy mindazok, akik az elmúlt több mint kétszáz esztendőben a széphalmi mester olvasata felől közelítettek a Debreceni Grammatikához, bizonyos mértékben éltették az ő elfogultságait, és az így keletkezett írások tömegére tekintettel ez a hatás még sokáig érvényesülhet. Tóth Péter például tüzetesen feltárta a DGr kezdeti sikerének és gyors terjedésének nyomait, egy szempontból mégis tovább vitte Kazinczy álláspontját, arra hivatkozva, hogy a bécsi szerkesztők nem biztos, hogy megkérdezték az új kiadványról Földi János véleményét.¹³³

Epilógus: Botlás, és a „szelíd elnézés” jussa

DGr szerzői közül három (Hunyadi, Domokos és Szikszai) a Sylvester Grammatika megjelenésekor már nem élt. A szerkesztő Benedek Mihály, akinek püspökként kerülnie illett e mocskolódó vitát, egy lelkes ifjú kazinczyánus közvetítésével válaszolt a mester azon kérdésére, hogyan vélekedik Debrecen az ő vádjairól, azaz „hibái fel fedeztetéséről”: a város „a' Tekintetes Urat a' Debreceni Grammatica (Redactora) eránt való ellenségeskedéssel vádolja, 's azt állítja hogy azon szép érzésű Lélek, melly a' Gessner fordítójában, 's az Orfeus kiadójában tündöklött, meg változott, 's Kazinczy többé magához nem hasonlít.”¹³⁴

Az irodalmi vezér maga úgy érvelt a „kapóssá” tett *Sylvester Grammatikában*, hogy „A' szelíd elnézésre csak az tarthat számot, a' ki emberi gyarlóságból, maga elfelejtésével botlik: de a' ki botlásaiban is csálhatatlannak akarja magát tartatni, a' ki nem érzi hogy botlik, 's a' nem botlót vádolja botlással, az lemondott azon jusáról, hogy viszont öeránta is szelíd elnézéssel viseltessenek mások.”¹³⁵ Arról ezúttal nem nyilatkozott, hogy ez a megföllebbezhetetlen szentencia magára az ítélethozóra is érvényes-e. Azaz mit érdemel, aki módszeréről epigrammákban adja hírül, hogy ő „tudva 's akarva botol”?¹³⁶

Miközben az irodalom felkentjei körében még a század derekán is szalonképtelen volt a póriásnak bélyegzett tónus, a debreceniek sem érezhették magukat egyedül. Egy 1824-ben publikált pamflet szerint egy Kolomposi nevű vezéregyniség (akinek szerepe és szóhasználata Kazinczyéval azonosítható) elindult társával a Helikonra, mert a haza már életükben megajándékozta őket a halhatatlansággal. Az „alacsonyabb popularitással” hadakozó felfelé kapaszkodók szerint

¹³³ Tóth P. 1998, 49. Valójában hasonló esetben sem egy megkérdezés, sem egy előzetes tájékoztatás nem kárpótol egyetlen publikációra törekvő szerzőt sem.

¹³⁴ KazLev 6: 118–120, 1371. sz. Kölcsey Ferencz Kazinczynak, Debreczen, Novembr. 12. 1808.

¹³⁵ Sylvester Gr, 1808. XXXVI.

¹³⁶ „Nem botol a' ki helyén tudva 's akadva botol” írja Soloecismusz c. epigrammájában a nyelvi normák tudatos megsértéséről. Kazinczy 1811, 3.

„Csokonay ugyan lyrisch költő, de többnyire, a' gulyások szájához illő.” A csúcsban tartózkodó üdvözültek azonban kiutasították az újonnan érkezőket.¹³⁷

A mester érdemeiről és botlásairól életében és halála óta is ellentmondásos képet kapunk. A születésének századik évfordulóján (1859-ben) tartott ünnepségek Kőszegtől Brassóig több mint száz településen alakultak nemzeti demonstrációvá. A szabadságharc leverését követő önkényuralom idején a nyelv kérdése egybeforrott a nemzeti törekvések lényegével, az ellenállással, így a közreműködők Krisztushoz és Mózeshez hasonlították az egykori politikai foglyot. („Úttörő vezér”, „Nyelvünk megváltója”, aki „egymaga volt egy egész irodalom”, aki népét „az ígért földjére” vezette.)¹³⁸ Írói kvalitásait már ekkoriban a maga helyén kezelték, ezért is különös, hogy nemzedékeken át érvényben maradt az ortológus-neológus fogalmának hamis beállítása. Az idegenszerűségek terén játszott szerepét azonban már az 1859-es centenárium tekintélyes szónoka (az ünneprengatás ódi-umának kerülgetése közben is) kíméletlenül bírálta.¹³⁹

Következésképpen a Debreceni Grammatika értékelését generációkon át befolyásolta a kazinczyánus tábor felfogása, egy szemléleti- és stílári ellenét, és ennek háttérében az a tény, hogy néhány értelmiségi számára fontosabb volt Csokonai életműve, mint Kazinczy kizárólagos tekintélyének elismerése. A közülük támadt génuszt nem csupán zseniként tisztelték a 2000 fős debreceni diákság körében, de műveit ekkoriban már követendő példaként mutatták fel a Kollégiumban, a poéták osztályában.¹⁴⁰ A herderiánus népszemlélet és vele a köznép szel-leme, az a népnek mondott irányzat amelynek „mendikás” közegével is kapcsolatban élt Debrecen poétája, hamarosan megérdemelt helyére talált irodalmunkban. Akaratlanul is nagy botlása ez a széphalmi kinyilatkoztatásnak, melynek értelmében „ezeknek tanításai szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog...”¹⁴¹

¹³⁷ Az *Új szellem vagy is új magyarok útja Helikonra*, Szeged, 1824, 40., és 73.

¹³⁸ Az 1849 utáni politikai helyzet és egy „irodalmi szent” kanonizációjának kultikus összefüggéséről Dávidházi, 2004, 267–272.; Számos krisztusi allúzióról és a „magyar nyelv megváltásáról” lásd még Margócsy I. 1997, 52, és 55–56.

¹³⁹ „Honnan tanultuk mi azt, hogy nagy embereinknek árnyoldalait is bálványoznunk kell s egy nagy mozgalom minden nyilatkozata isteni kijelentés? Vajon örvendhetünk-e, midőn Kazinczy tévedéseiből elmélet, rendszer alakul egész az elhírhedt szócsintanig s minden idegenszerűséget az ő nevének varázsa fedez?” Gyulai P. 1914, 25.

¹⁴⁰ „A poétikában legelső nap a tanító példányokat olvasott Himfyből, Csokonaiból (Diaetái Múzsza) és Mátyásiból”. (Kölcsey levele Szemere Pálhoz, 1833. márc. 20.) Idézi Zsigmond 1940, 52. A népes diáktömeg évenként szerterajzott az ország 39 vármegyéjében.

¹⁴¹ KazLev, 3 : 386–387, 786. sz., Kazinczy B. Prónay Lászlónak, Jul. 15d. 1805.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Kövesi Magda (1956): *A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai*. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára, Nyelvészeti tanulmányok*. Bárczi Géza–Benkő Loránd szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó. 57–63.
https://real-eod.mtak.hu/14045/1/AkademiaiKiado_006161.pdf
- Antal Alexandra (2013): *A Bécsi Magyar Hirmondó mecenatúrájának működéséről (Görög Demeter levelei gróf Széchenyi Ferenchez)*. Magyar Könyvszemle, 129. évf. 4.sz.
https://epa.oszk.hu/00000/00021/00401/pdf/EPA00021_magyar_konyvszemle_2013_04_484-488.pdf
- Bartók István (2004): *Sylvester János grammatika-meghatározásának jelentősége és forrásai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 108. évf. 4. sz., 405–422.
<https://real.mtak.hu/119807/1/Sylvester-utankozles-Magyarirodalomtortenet.pdf>
- Bartók István (2007a): „Nem egyéb, hanem magyar poézis” Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben. Budapest: Universitas Kiadó, 2007.
https://epa.oszk.hu/00000/00001/00467/pdf/EPA00001_ItK_2008_5-6_746-764.pdf
- Bartók István (2007b): *Grammatica Hungarolatina – Editio Kazinczyana*. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Jankovics József főszerk. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet.
<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Bartok.pdf>
- Bartók István (2009): *Sylvester János Grammatica Hungarolatínája mint tankönyv Debrecenben a 18–19. században*, Magyar Könyvszemle, 125. évf. 3. sz., 344–356.
https://epa.oszk.hu/00000/00021/00383/MKszle_2009_3_04.htm
- Bartók István – Stemler Ágnes (2011): *Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása*, Magyar Könyvszemle, 127. évf. 1.sz., 72–86.
https://real-j.mtak.hu/6777/1/MKSZ_2011.pdf
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán (1967): *A magyar nyelv története*. Benkő Loránd szerk. Budapest Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bánfi Szilvia – V. Ecsedy Judit (2024): *Széll Farkas könyvtáráról*, Magyar Könyvszemle, 140. évf. 2. sz., 165–180. <https://doi.org/10.17167/mksz.2024.2.165-180> ;
<https://ojs3.mtak.hu/index.php/mksz/issue/view/1349/967>
- Benkő Loránd (1960): *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bíró Ferenc (2010): *A legnagyobb pennaháború, Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*. Budapest: Argumentum.
- Bódi Katalin (2015): *Portré – profil – avatar: az arckép funkciói a 18. századi kultúrában Kazinczy Ferenc példáján*, Alföld, 66. évf. 10. szám, 53–57.
<https://core.ac.uk/download/pdf/161040238.pdf>
- Borzsák István (1955): *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csetri Lajos (1990): *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csokonai Mihály (1844): *Minden munkái*. Nemzeti Könyvtár, Schedel [Toldy] Ferenc szerk. tan. Pest: Hartleben.

Dávidházi Péter (2004): *Egy nemzeti tudomány születése, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest: Akadémiai kiadó–Universitas Kiadó.

Debreceni Attila (2020): *A debreceniség, Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése in A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*. Fazakas Gergely Tamás főszerk., Bódi Katalin és Lapis József szerk. (Loci Memoriae Hungaricae 9) Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 24–71.

<https://dupress.unideb.hu/hu/termek/a-debreceniseg-mintazatai/>

Debreceni Grammatika (1795): [Benedek Mihály, Domokos Lajos és mások], *Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Bécs: A' magyar Hírmondó Íróinak Költségével, Alberti Betűivel.

https://real-r.mtak.hu/433/1/Magyar_Grammatika_Mellyet_Keszitett_Debr.pdf

Doncsicz Etelka (2009): „...de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott”, *Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja*. Sic Itur ad Astra, 20. évf. 61. sz.

https://epa.oszk.hu/01000/01019/00009/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_2009_61_1_19-138.pdf

Éder Zoltán (1990): *Sylvester grammatikájának utóéletéről*, Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből. 19. szám. Budapest: ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátus.

<https://vmek.oszk.hu/24200/24206/24206.pdf>

Földi János (1912): *Magyar Grammatikája*. Gulyás Károly szerk. Régi Magyar Könyvtár 28., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.

http://real-eod.mtak.hu/3336/1/MTA_Konyvek_NC103170_000809134.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2022): *A »nyugati modell« és a »szép idegen« problematikája Kazinczy és a Debrecen kapcsolatában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 126. évf. 4. sz., 511–519.

https://www.epa.oszk.hu/00000/00001/00526/pdf/EPA00001_Irk_2022_4_511-519.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2014): *Kazay Sámuel és a Debreceni Kollégium: Egy könyvgyűjtő patikus élete és gyűjteményének sorsa; Fejezet a historia litteraria magyarországi történetéből*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények.

https://epa.oszk.hu/03300/03307/00045/pdf/EPA03307_egyhaztorteneti_2015_01_163-166.pdf

Gáborjáni Szabó Botond (2023): *Kazinczy és a Debreceni Grammatika – a mű és vitatott részeit*. Debreceni Szemle, 31. évf. 1. sz., 3–32. <https://ojs.lib.unideb.hu/szemle/article/view/12604/11081>

Gáborjáni Szabó Botond (2024): „Ah, az én Kazinczymat ölik! Ne hagyjátok!” – A Csokonai életmű „megjobbításának” kudarca. Debrecen és az Árkádia-pör „elmés tournürjai”, Irodalomtörténeti Közlemények, 128. évf. 4. sz., 463–503.

http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2024-4/gaborjani_szabo.pdf

Gyarmathi Sámuel (1794): *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolo'sváratt, Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel.

Gyulai Pál (1914): *Emlékbeszédek*, I. Kötet, Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Franklin-Társulat. <https://mek.oszk.hu/07300/07305/pdf/emlek1.pdf>

Hargittay Emil – Szelestei Nagy László szerk. (2007): *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*. Piliscsaba: PPKE Bölcsészettudományi Kar.

Hász-Fehér Katalin (2000): *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

<https://dea.lib.unideb.hu/bitstreams/95df58a8-54c1-42ec-9887-f6cd53112968/download>

Horvát István,] *Versegi Ferencnek megfogytakozott okoskodása a tiszta magyarságban, melyet [...] megbizonyít [...] Boldogréti Víg László*. Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1806. In: Szalai A. szerk. 1980, 337–393.

Horváth János (1931): *Kazinczy emlékezete*. In: Akadémiai Értesítő. Balogh Jenő szerk. XLI. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 259–281.

Kazinczy Ferenc (1789): *Szigvart klastromi története*. Fordítódott németből magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Pozsony: Fűskúti Landerer Mihály, 1787, Magyar Museum, második negyed, 178–187.

https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_19_o

Kazinczy Ferenc (1806): *Csokonainak sírköve*. 1806. július 30., In: Szalai A. szerk. 1980, 400–402.

Kazinczy Ferenc (1807): *Felelet a Feleletre*. In: Szalai A, szerk. 1980, 429. (Megjelent 1807. jan. 21-én.)

Kazinczy Ferenc (1811): *Tövissek és virágok*. Széphalom. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BAZM_Sk_64/?pg=8&layout=s

Kazinczy Ferenc nyílt válasza (1826): *Felső Magyarországi Minerva*, 1826. In: Szalai A. szerk. 1980, 572.

Kazinczy Ferenc (KazLev, 1890–2013): *Levelezése*, szerk. (I–XXI:) Váczy János, (XXII:) Harsányi István, (XXIII:) Berlász Jenő és mások, (XXIV:) Orbán László, (XXV:) Soós István, 25 kötet. (Budapest–Debrecen). https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/digitalizalt_vaczy.php

Kelemen János (1977): *A népszellem és a nyelv géniusza, Herder korai nyelvfilozófiája*. Klny. a Világosság decemberi számához, 18. évf. 12. sz., 3–35.

Kölcsey Ferenc (1960): *Összes művei 3: Levelek*. Szauder Józsefné–Szauder József szerk., Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Legeza Dénes (2015): *A plágium kérdéséhez: az utánnnyomástól az etikai eljárásig*. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 120. évf. 4., sz. 99–112.

https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/8566/1/03_04_A_plagium_kerdesehez_u.pdf

Margócsy István (1988): *A Révai–Verseghy vita*. In: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27-28-án lezajlott [...] Verseghy-tudományos ülésanyagából. Szurmay Ernő szerk., (In memoriam Verseghy Ferenc 3), 48–59, Szolnok Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár. <http://vfk.vfmk.hu/00000056/008.html>

Margócsy István (1997): *Magyarok Mózese, Az 1859-es Kazinczy ünnepségek nyelvhasználatához*. 2000 folyóirat, 11. sz.

Milbacher Róbert (2000): „...Földben állasz mély gyökökkel...”, *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs módszere és pórias hagyományának vázlata*. Budapest : Osiris Kiadó.

Mezei Péter (2004): *A szerzői jog története a törvényi szabályozásig (1884: XVI. tc.)*. Jogelméleti Szemle, 3.sz.

https://epa.hu/05200/05288/00019/pdf/EPA05288_jogelméleti_szemle_2004_3_03.pdf

Neumer Katalin (1998): *Gondolkodás, beszéd, írás*. Budapest: Kávé Kiadó.

Rácz István szerk. (1981): *Debrecen története 1693–1848*. 2. kötet. Debrecen.

Rácz Károly (1873): *Sinai Miklós sajátkezű naptári jegyzetei*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 4. évf., 555–564.

- [Révai Miklós.] *Versegi Ferencnek megcsalatkozott egyetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban*, melyeket [...] méltán megdorgál Fényfalvi Kardos Adorján. Pesten: Trattner Mátyás betűivel, 1806. In: Szalai A. szerk. 1980, 299–335.
- Révai Miklós (1973): *A magyar szép toll*. Éder Zoltán szerk. és utószó. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Révész Imre (1966): *Bécs Debrecen ellen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- R. Hutás Magdolna (1972): *Az ikes ragozás állapota Révai Miklós korában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sebestyén Árpád (1997): *Kétszáz éves a „Debreceni Grammatika,” Megjegyzések egy máig tartó vitához*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, XXXIV, Debrecen, 21–41.
- https://epa.oszk.hu/02200/02298/00034/pdf/EPA02298_mnyj_1997_34_021-041.pdf
- Simai Ödön (1902): *Márton József mint szótáríró*. Nyelvészeti füzetek. Budapest: Athenaeum Nyomda.
- Simai Ödön (1912): *Földi János Magyar Grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly, R. M. K. 28. sz. 303. l. Magyar Nyelv, VIII, 177–186.
- Soós István szerk. (1990): *Horvát István és Ferenczy János levelezése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete.
- Sylvester Grammatikája (1808): *Magyar régiségek és ritkaságok*. Kiadta Kazinczy Ferenc, Első kötet, Pesten: Trattner Mátyás műhelyében, 1808. *Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája*. Új-Szigeten: 1539.
- Szalai Anna szerk. (1980): *Pennaháborúk: Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sz. Kürti Katalin (1988): *A Református Kollégium és a képzőművészetek*. Debrecen: Déri Múzeum Évkönyve, 249–299.
- Toldy Ferenc (1872): *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig, rövid előadásban*. 3. kiad., 1–2 kötet. Budapest: Athenaeum.
- Tolnai Vilmos (1929): *A nyelvújítás, A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: MTA.
- Tóth Kálmán (2007): *A Kultúr-Prónay-féle pályatétel*. Irodalomtörténeti Közlemények, 111. évf. 1–3. sz., 147–169.
- Tóth Péter, (1998): *Fejezetek egy grammatika regényéből*. Debreceni Szemle, 6. évf. 1. sz.
- S. Varga Pál (2005): *A nemzeti költészet csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Versegi Ferenc (1805): *A tiszta magyarság*, Pest. In: Szalai A. szerk. 1980, 214.
- Zsigmond Ferenc (1940): *A Debreceni Kollégium és a Magyar irodalom*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.

Debrecentől Szántódpusztáig

Horog Máté

szociálpedagógus BA, szociálpolitikus MA
Benita Gyermekvédelmi Szolgáltató, ifjúsági programvezető,
City-Legends.Com alapítója, alkotója

Bevezetés

Dolgozatunk témája egyfajta háttérrel ad a Debrecen és Szántódpuszta településeket összekötő Pálóczi Horváth Ádám személyéhez, azonban hozzá kell tenni, hogy az nem lehet (több okból sem) átfogó irodalomtörténeti kutatás, sokkal inkább tekinthető figyelemfelhívásnak és kedvcsinálásnak az alkotó emlékének életben tartásához, életművének további megismeréséhez. A tanulmány megszületésének további mozgatórugója az volt, hogy az általunk összeállított *A Debreceni Diák dalos- és anekdotakönyv*ben szereplő dalok jelentős része Pálóczi gyűjteményéből származik. Jelen tanulmány átdolgozott változata annak az előadásnak, amelyet a IV. Balatoni Írótáborban (Zamárdi-Szántódpuszta, 2024. szeptember 19-22.) tartottunk. Amennyiben pedig Pálóczi korát szeretnénk megidézni, egyben tisztelni személye és munkássága előtt, ezzel a kibővített címmel illene kezdeni dolgozatunkat:

Debrecentől Szántódpusztáig

azaz kicsiny leírása egy nemes úr életének, ki átutazza az országot, tanul nagy tudós elméktől, elhagyja az iskolát, majd különöket ír, közben fáradhatatlanul munkálkodik gazdaságában és egyházában, s végül dalt ad a lelkes deákságnak

Pálóczi élete és munkássága

Pálóczi páratlanul széles körben tevékenykedett, s az 1780-90-es évek szinte minden újító törekvéséhez azonnal csatlakozott. Elmondhatjuk, hogy polihisztor

volt: ügyvéd, mérnök, táblabíró, országgyűlési követ, gazdász, költő, teológus, csillagász egy személyben, a legtöbb akkor induló lapban rendszeresen jelentek meg versei, tudományos írásai, írt eposzt, szabadkőműves regényt, csillagászati és pszichológiai munkát és hagyománygyűjtőként is tevékenykedett. Számtalan területen az élen járt, több dolog elindítása fűződik nevéhez, sajnos azonban ezekről összességében nagyon hiányos információk van, munkásságának csekély részét tárták fel eddig a kutatók, valamint költői munkássága is nagyrészt elfeledett. Ami viszont eddig szinte biztosan tudható: Pálóczi műveivel népszerűvé tette a Balatont az irodalomban (a Magyar tenger kifejezés is elsősorban hozzá kötődik – bár Kazinczy Ferencsel verseng ezért a címért), az egyik első villaépítő volt Balatonfüreden, és elkészítette Balatonfüred első térképét, az egyik első, angolul tanuló írónk volt, az elsők között foglalkozott a magyar vers-tan szabályaival; a „női egyenjogúság” irányába tett lépéseket (a nyugati feminista mozgalmat is megelőzve szót emelt a nők választójoga és hivatalviselési joga érdekében), magyar tudós társaság létrehozásán gondolkodott, kiadta az első magyar pszichológiai könyvet; elsőként írt tanulmányt a magyar dialektusokról, népdalgyűjtése máig az egyik legjelentősebb, 1790-től kezdve csaknem minden országgyűlésen részt vett, ahol a vallási vitákban a tolerancia álláspontját képviselte. Pályája elején sikereken volt része, mértékadó szerző volt, nagy kapcsolati hálóval rendelkezett, majd egyre inkább dunántúli remetévé vált.

Kazinczy úgy jellemezte a szerény, de mindig zsinóros magyar ruhában járó és hosszú hajat viselő Pálóczit, hogy egy szeretetreméltó kuruc, akiben nem mindennapos tehetség lakik, erkölcsi tiszták, szíve jó, közeledése igen kedves, a legkényesebb ízlésű dámák is gyönyörködve mulatnak társaságában, összeségében pedig víg, pajkos, tréfás, elmés társalgó. Pálóczi szerette az „egyszerű” népet, jobbágyaival emberségesen bánt, a mulatságokon együtt táncolt velük, a pöffeszkedő és műveletlen urakat gyűlölte.

Pálóczi nevének pontos használatát viták övezik, hiszen a Pálóczi nemesi nevet gyakorlatilag nem viselte, ugyanakkor hitelessége bizonyított, és a köztudatban is ez terjedt el. Édesapja, Pálóczi Horváth György ugyancsak a Debreceni Kollégiumban tanult, Mathematicus Horváthnak hívták, ami egyben kifejezte érdeklődését a természettudományok iránt, melyet fia is örökölt. A család egyébként szatmári és zempléni származású, de később a Dunántúlra kerültek (érdekességként megemlíthjük, hogy Pálóczi édesapja Kömlődre került, ahol Csokonai László, Csokonai nagyapja is református lelkipásztor volt).

Pálóczi Horváth György és Hollósi Somogyi Kata első gyermeke, Pálóczi Horváth Ádám 1760. május 11-én született Kömlődön, de egyéves korában a szomszédos Császár nevű helységbe költöztek. Heten voltak testvérek, akik közül csak hárman érték meg a felnőttkort. Pálóczi alsóbb iskoláit Császáron, Bicskén és Kocson végezte, 13 esztendősen került a Debreceni Kollégiumba, ahol 1773-tól 1780-ig tanult. Szilaj természetű, de kiváló előmenetelű tanuló

volt. Debrecen után Miskolcra került, ezt követően Eperjesen fölesküdt prókátornak és földmérőnek, majd Pápára költözött. Mint a Kazinczynak megírt ön-életrajzból kiolvashatjuk, Pálócziak teológiai nézetei miatt kellett elhagynia a Kollégiumot, de erre még a dolgozat végén visszatérünk. Elvégzett tanulmányairól Pálóczi bizonyítványt kért a kollégiumtól, de annak aláírását Varjas János, az egyik tanára, megtagadta – végül Hatvani István segítségével kapott abszolutóriumot. Az igen tekintélyes nemesi tótvázsonyi Oroszi család részére 1782-ben Kishidegkúton végzett földmérői munkát, s még ebben az évben feleségül vette Oroszi Juliannát. Julianna évekig Sopronban tanult, sokat olvasott, jól tudott németül. Felesége családjának földjei és borospincéi voltak Füreden, az ifjú pár 1785-től saját házat kezdett itt építtetni saját tervek alapján (ma zeneiskola működik benne). Pálóczi a füredi gyógyforrás köré építendő esővíz-elvezető csatornarendszer tervezetét 1784 végén dolgozta ki. Füredi lakosként ismerkedhetett meg Széchényi Ferencel és Vajda Sámuel tihanyi apáttal. 1787-ben bérelte ki az apátsági földeket és Szántódpusztát. Közben folyamatosan földet mért és térképet készített.

Itt vissza kell utalnunk tanulmányunk címére, amely bár azt sugallhatja, Pálóczi nem Debrecenben született, és Szántód nem az utolsó állomása életének, mégis nagy hatással volt életére a debreceni iskola és a szántódi majorság. Mindkét helyszínen egy-egy életszakaszát élte csupán, mégis elmondható, hogy gyakorlatilag ezek voltak az ifjúkori évei. De annál jelentősebbek! Ez az életszakasz 1790. május 11-én ért véget: ekkor a 30. életévét betöltő költő "Fok"-on (jelenleg Siófok) búcsúzott el végleg a Balaton partján, idillikus környezetben, nyugalmas csendben töltött ifjúi éveitől. Ennek apropója pedig nem volt kisebb, mint hogy koronaőrző banderista lett, és a somogyi bandériummal lovagolt el Budavára felé (egyes leírások szerint Somogy megye országgyűlési követe volt, de ezt később cáfolták).

Pálóczi igen termékeny szerző volt: élete során huszonnégy kötete jelent meg, de munkáinak terjedelem szempontjából jelentősebb része kéziratban maradt. Sajtó alól kikerült munkái csupán egy kiadást értek meg, egyetlen kivételleként említhető *Felfedezett titok* című regénye. A szerző kéziratosa hagyatékából csupán az *Ötödfélszáz énekek* című dalgyűjteményt adta ki az utókor. Pálóczi csapongó, költői lelkét bizonyára megihlette a szántódi táj. A vidéket járva szorgalmasan gyűjtötte az akkor még dalolt kuruc nótákat és az akkori népdalkincs virágének-átiratait. Gyűjteménye páratlan gazdagságával és sokoldalúságával tűnik ki, amelyben saját dalai is szerepelnek. A vidéken élő és gazdálkodó költő egyrészt alkalmi verseiben megőrizte a kollégiumi diákköltészet formai/műfaji és stílári hagyományait, másrészt sohasem szakadt el teljesen a szájhagyományozó falusi kultúrától. Kettős kultúrában élt: a tanult és intézmények által terjesztett elit vagy kis hagyományban és a széles néptömegek által létrehozott,

anyanyelvű vagy nagy hagyományban. Hasonlatosan az észak- és nyugat-európai vidéki kismemességhez és értelmiséghez.

Pálóczi egyik fontos visszatérő témája az örökkévalóság értelmezése volt, amivel Csokonai is foglalkozott korai műveiben, akinek fiatalon a mestere volt. Életéhez és munkásságához hozzátartoznak a „csimbókos poéta” németellenes megnyilvánulásai. Politikai magatartását felemásnak ítélte a kor, ám sok ellenzője és üldözője mellett számos pártfogóra és követőre talált, akik az abszolutizmus idején bekapcsolódtak az idegenellenes propagandába és pamfletek, gúnydalok formájában terjesztették a nemes magyar nemzet szabadságának gondolatait. E mögött főként a később felerősödő, kulturális kolonializációs félelem dolgozott.

Pálóczi dalgyűjteménye a közmemesség politikai fejlődését is tükrözi. Eleinte az idegen nyelvek tanulását veszélyesnek tartja (aki idegen nyelven olvas, nem jut ideje a magyarra), később viszont már érzi, hogy szükség van a német nyelvtudásra, mert ez az eszköze a magasabb nyugati kultúra megismerésének. (Pálóczi egyébként jól tudott németül olvasni, még ha ezt gyakran le is tagadta társai előtt.) Jól szemlélteti a fejlődést ez a felsorolás: Pálóczi jogkövető, protestáns kismemes, földmérő, politikailag valamelyest liberális, gondolkodásában felvilágosult, aki kiállt a reformer, vallási türelmet hirdető, a kaotikus állapotokat jogilag szabályozni próbáló, országos földmérést elrendelő uralkodó mellett, aki a latin helyébe a német nyelvet vezetné be. Pálóczi hazafiúi buzgalmáról megállapították, hogy nem annak idealizált s így meglehetősen életidegen változatára kell gondolunk, hanem egy olyan korabeli társadalmi jelenségre, amely összhangban állt a társadalmi-erkölcsi emelkedéssel, s ily módon vált motivált szerepmoddellé.

Ha Pálóczi dalgyűjteményét vizsgáljuk, nem beszélhetünk paszkvillusokról (a kor legélesebb politikai gúnyköltészeti műfaja), viszont azok hatása erősen tükröződik ezekben a szövegekben. A burkolt németellenséget már felváltja a szabadszájú gúnyköltészeti retorika, nagy része nyomdafestéket nem tűrő hangnemben szólal meg. Egyébként a 18. század végén valóságos paszkvillusáradatról beszélhetünk: az országgyűlésen uralkodó ellentmondásos állapotok, az idegenmajmolás, a követek ostobasága és a mágnásasszonyok erkölcsi kerütek a gúnyversek célkeresztjébe. Pálóczi politikai (elsősorban németellenes) verseit széles körben ismerték. Mindig a színmagyar környezet megteremtésére törekedett, írásai a magyar közmemesség hibáit és erényeit tükrözik. Fontosnak tartja, hogy a magyar nép kellőképpen megismerje a saját történelmét. A róla költött anekdoták azt mutatják, hogy bár a cenzúra erősen üldözte, „magyaros furfangjával” mégis képes volt kijátszani az ellenőroket, azonban sok kellemetlen vizsgálatot kellett eltűrnie. Például 1814 júniusában vizsgálatot indítottak a Stájer táncz című ének szerzője ellen. A vizsgálat elvileg titokban folyt, de Pálóczi

Kazinczynak megírta. Az ügyet végül lezárták, s a költő mentesült minden vád alól.

Pálóczi nemcsak megmentett a feledéstől néhány folklorisztikus szöveget, műfajt, de számos verse folklorizálódott, s beépült a 19. századi szájhagyományba. Döntően a zenei adatok, a régies dallamok megmentését tekintjük fő érdemének, de zenei ismereteit és főleg kottáinak precizitását bőven érte kritika is. Viszont önmagában az, hogy az *Ötödfélszáz énekek* dallamokat is tartalmaz, kiemeli író társai közül. A költészet eredeti használati közegének mindvégig a zenét tartotta, ezzel visszanyúlt a klasszikus magyar vershagyományhoz. Ifjúkorában még Csokonai verseiét is meghaladja a Pálóczi-másolatok száma, de az 1810-es évektől ez az arány végérvényesen Csokonai javára tolódik el. Viszonylag sok mulató és táncdalt, valamint ivónótát és tust is találunk a dalgyűjteményében. Ezeket a zárt férfitársaságban énekelt ivónótákat, erotikus és trágár szövegeket s nem utolsósorban a nőellenes/csúfondáros hangvételt a 18. századi kollégiumi diákköltés jellegzetességeinek tarthatjuk (történetük egyébként visszanyúlik a 15-16. századig). Pálóczi e dalgyűjtésének értelméről és fontosságáról így ír – egyszersmind kikacsintva az olvasóra: „nem áttallottam gyermekkorom időkori énekeimet is ide írnom, melyek ha helyelhelellyel ízetlenek is, ha sokakhoz érdemetlenek is, senki se neheztelheti, hogy őrzöm magam szülöttjeit a haláltól, szintűgy mint minden élő állat a tőle származottat. [...] Vagynak ezen gyűjteményben némely olyan fajtalanabb darabok is, mint amilyeket valaha Sappho irogatott és elvéttve Ovid. [...] Ezeket én, amint egymás után öszveírtam, eltakarva, bevarrva tartom, nehogy valakit botránkoztassanak, hanemha magok önként úgy akarják.” (Pálóczit idézi Küllös. In: Csörsz R. I. – Mészáros G., 2020).

A Hunniás, azaz a Hunyadiak történetének megírása hozta meg Pálóczinak az írói elismerést. Írásaival elsősorban hasznára akart válni a nemzetének, a témaválasztás oka mögött az ismeretátadás is meghúzódhat, ugyanis ebben az időben még a református iskolákban nem tanultak történelmet a diákok, a múlt eseményeihez másként viszonyultak.

Pálóczi eredeti terve szerint minden évben újabb verseskötetet szeretett volna megjelentetni: ezek, a miskolci hónapokban elkezdett alkalmi versekből összeállított gyűjtemények lettek a Holmik. Végül az évenkénti rendszeresség nem valósult meg.

Ügyvédként is munkálkodott, bár az alábbi eset azt példázza, hogy tevékenységében talán túl heves és buzgó volt, ami nem használta a vádlottak ügyét – azonban itt is igaz a már korábban megállapított tény, miszerint lappanghatnak még levelek, amelyek árnyalhatják az eddigi ismereteinket. Pálóczi a somogyi református egyházközösség kurátoraként a gyülekezetéből a védelmébe vett három kapatos fiatalembert, akik perbe keveredtek, mert egyikőjük szentelt

gyertyával gyújtott pipára egy katolikus templomban, majd a gyertyát ellopta. Végül egyikőjük (Kovács József költő) börtönbe került tette miatt.

Szükséges még szólni a szabadkőművesség és Pálóczi kapcsolatáról. A mozgalom – bár többféle megítéléssel lehet találkozni még napjainkban is, de összességében – haladó irányzat volt a 18. század végén (reformelképzelések megfogalmazása, alakítása). Alapelvük volt a testvériség és az emberek közötti eredendő egyenlőség hirdetése. Pálóczi még Miskolcon ismerkedett meg a szabadkőműves, rózsakeresztes Molnár-Pápay Tóth Mihállyal. 1786-ban próbált először bekerülni a szabadkőművesek közé, de ekkor nem sikerült, 1789 november 19-én végül beavatták a pesti Nagyszívűség páholyba, bekerülését barátai (Kazinczy, Csapody Gábor, Sárközy István) segítették. Arion nevet kapott Kazinczytól (Kazinczy szabadkőműves neve Orfeusz volt), majd a zalaegerszegi A jó tanácshoz nevű páholyban is tagja lett. Feltételezhetően szabadkőműves barátai révén juthatott a bandériumban betöltött tisztséghez. Arra is mutatnak jelek, hogy köze volt a Martinovics-mozgalomhoz. A kivégzések időpontjában Pestre indult, de végül nem érkezett meg. Pálóczi a Felfedezett titokban írta meg legteljesebben a szabadkőműves gondolatait, amit egyben védőiratának szánt. A szabadkőművesség mellett közel került a rózsakeresztesekhez és az alkímiához is. A 18. század végi fénykor után pedig később újra foglalkozott a rózsakeresztesekkel és az alkímiával, ennek példája az is, hogy 1818-ban még találkozott elvbárátaival a Balatonfüred melletti arácsi hegyen.

Feleségével való viszonya három év után megromlott. A protestánsoknak 1790-től lehetséges volt a polgári rendtartás szerinti törvényes válás, így ő volt az első a Zala megyei törvényszék előtt, aki élt a törvényes lehetőséggel, és elvált feleségétől harmincharmadik születésnapján. Állítólag Pálóczi a bírák előtt kézsókkal búcsúzott a nőtől. Érdekesképpen hozzátesszük, hogy a társadalom felsőbb rétegeiben ekkor már találkozhatunk polgári peres válással, a parasztság körében viszont ilyesmire nem is igen mertek gondolni. Visszatartó erő volt a vallási előírás és az erre épülő patriarchális nemesi szemlélet, a szegény és a közvélemény ítélete.

Pálóczi még ugyanebben az évben újránősült; Sárközy Jusztinát vette el. Ezt követően Nagybajomba költöztek, és visszavonultan dolgozott, de jelentős közeleti tisztségeket is betöltött (táblabíró, egyházmegyei világi gondnok volt). Fontos társadalmi feladatokat is végzett (a csurgói gimnázium alapítása körüli teendők, tantervírás, a nagyszékelyi gimnázium alapítása, örségi települések jogi képviselete); többek között ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy az „Örség jótevőjének” tekintették. 1800 novemberében fellázadt katonák kifosztották házáat, amely után kártérítést követelt Széchényitől; ezt nem kapta meg, kapcsolatuk talán emiatt is elhidegült).

Pálóczi később Petrikeresztúron élt, az aktív irodalmi közegtől elszigetelődött, ennek ellenére Zala vármegyében egy lokális szinten jelentős irodalmi

kört hozott létre, a Göcseji Helikon néven emlegetett női írókört. A kör Pálóczi halála után megszűnt.

Második házassága talán az elsőnél is rosszabbra sikerült: 1808-tól különválva éltek. Részben nőügyei tehettek arról, hogy Pálóczi korának botrányhőse legyen, akiről a nemesi társaságok beszéltek. Harmadik feleségével való kapcsolata sem volt szokványos. 1808-tól külön költözött feleségétől és együtt élt egykori diáktársának és barátjának, Kazinczy Jánosnak a lányával, Kazinczy Klárával. Klárát 1806-ban fogadta örökbe, mert arról értesült, hogy a vérszerinti gyermeke. Később azonban megtudta, hogy ez nem igaz, így – második felesége halála után – feleségül vette. Nagyon hiányos ismereteink vannak az ügyről, homályos levéltörédek adnak csak egy-egy részletet az okokról, motivációkról (gondoljunk csak az öröklés praktikus okaira). Hozzá kell tenni azt is, hogy hasonló helyzetek más családban is adódtak: báró Wesselényi Miklós nála jóval fiatalabb lányt vett el feleségül, valamint Fáy András prózaíró, publicista nevelt lányával kötött házasságot, amit a közvélemény gáláns gesztusként értelmezett.

Előkerült még egy, az előzőnél talán még bulvárosabb történet is Pálóczi-val kapcsolatban. Dóber Viktor plébános és helytörténész azt feltételezi, hogy Pálóczinak a zalai Nagygyöbőn is volt egy házassági kapcsolata, amely katolikus szertartás szerint történt, és két gyermek is született a frigyből. Ráadásul ekkor már a második házassága idején vagyunk, tehát Pálóczi párhuzamos életet élt.

Pálóczi élete utolsó éveiben gyakran betegeskedett, és ritkán hagyta el otthonát. Özvegye később ezt írta Kazinczynak: Halála előtt 8 nappal, regveli kávé után meg illetődve monda ezen szavakat: Fiam, ugymond, bizony meg halok, nem álhatom ki ezt a Világot [...] Halála előtt 4 nappal torok dagadást Apostemát kapott, ebbe szenvedett, fantáziája volt vagy fél óráig, de nem rémészto, hanem gyönyörködtető, töbnyire a Böltsekkkel vesződött.” (Kazinczy Klárát idézi Tóth 2015). Pálóczi 1820. január 28-án Nagyabajomban hunyt el, tüdőgyulladásban (Csokonai halálának 15. évfordulóján). Sírjának helye máig vitatott, Nagyabajomhoz, de Petrikeresztúrhoz is kötik.

1820. január 28-án, egy barátságtalan, ködös és hideg délutánon igen kevesen gyűltek össze Pálóczi temetésén. Nem volt jelen például az egykori barátja, Kazinczy. Több helyen említik, hogy Kazinczy eltávolodott egykori barátjától, de ennek ellentmond több levélváltás is. Földvári Antal egykori somogyi tanító a következőket jegyezte be naplójába: „1820. Meghalt Horvát Ádám a’ híres költő Nagy Bajomba, ki vittek bennünket énekelni. Nagy sze génységben halt el, de hiszen e’ szokott a’ jutal mok lenni a’ világtól az ily poeta fajta embereknek. Ő viselt–mint uri ember– holtáig csimbokot vagy kétfelől a’ füle tövinél tsomoba kötött haját. Nagy magyar ember volt, gyomorbul utálta a németeket, és annak öltönyét. Egy tsinosan irt verse forgott közkézen közöttünk, melyben a’ kajla Máriást, vén Krajczárt, Tallért beszélteti egymással, és ki paro diázza a’ papiros pénzt. Be akarták érte tsipni, de József nádor, a’ ki igen nagy ember volt,

megmen tette, azt a' mentséget adva okul. Hogy nints elég esze, láthatni u.m. a ruházatjából. És elhitték, mert magyar nadrágot, csizmát, dolmányt és kalpagot viselt haláláig; sőt még halálos ágyán is ebbe volt kinyujtoztatva végső akaratja szerint” (Földvári Antalt idézi Sziklai Z., 2010).

Az itt mellékelt portré Pálócziról pályájának legmagasabb csúcsán, 1791-ben készült. Eredetijét Bikfalvi Koréh Zsigmond erdélyi származású, a bécsi akadémián tanuló festő készítette, amikor Pálóczi Bécsben járt. Kazinczy tervezte a portrékeretet, amely egyben rézbe metszett örök emléke kettejük ifjúkori szép barátságának is (Csörsz R. I. – Hegedüs 2011; Csörsz R. I. – Mészáros G., 2020; Mészáros G. 2020; Pálóczi H. Á., 1988; Péterffy I., 1984; Sziklai Z., 2010; Tóth B., 2015).

Pálóczi és Szántódpusztá

Szántód-Szántódpusztá a magyar műemlékek kiemelkedő, egyedülállóan egyben maradt példája. Az 1970-es évek közepétől mint kulturális látványosság működött. A Tihanyi Bencés Apátság alapítólevelében is szerepel, de igazi fénykorát a török hódoltságot követő újjáépítése után élte. Mikor az apátsági birtokok állami kezelésbe kerültek – mert II. József rendeletére feloszlatták a gyógyító és tanító tevékenységet nem folytató, vagyis éppen a termelőmunkát végző szerzetesrendeket –, a gazdálkodás ismét visszaesett. Az 1780-as évektől bérelte ki mintegy tíz évre, évi 5200 forintért Pálóczi – ahogy ő maga nevezte – a szántódi „remete házat”. Ideje jó részét itt töltötte, műveit szinte kivétel nélkül itt írta. Pálóczi gondos gazda módjára gazdálkodott, a birtok hasznát inkább a jó rétek, a Balaton menti és erdei legelők adták. Jövedelmének jó része az állattenyésztésből származhatott: gulya, sertéscsorda és juhnyáj lehetett a birtokán. Szántóföldet

csak annyit műveltetett, amennyit a kis majorság lélekszáma éppen megengedett. Pálóczi lakása a vidéki irodalom egyik centruma volt: állandó kapcsolatot tartott Kazinczyval, Csokonaival, Virág Benedekkel, Nagyváthy Jánossal és állítólag Berzsenyivel. Családias összejöveleteket, irodalmi esteket rendezett, a vidéki, csendes kúria ekkor pár napra megélénkült. Meghitt jóbarátok, tetszelgő hölgyek vidám társaságában hírek, eszmecserék, csendes viták, megbeszélések zajlottak, új alkotások születtek. Persze, a jó vacsora hangulata sem hiányzott, a késő esti órákat versek, dalok, táncok, anekdoták jegyében töltötték el.

Kazinczy 1789 októberének utolsó napján indult barátjához Szántódra (egyébként kétszer látogatta meg itt, 1789-ben és 1791-ben). Nagy nehezen átkelt a réven. Már sötét volt, mikor részeg révészlegények kísérete mellett, gyér fáklyavilágnál, tekervényes útvesztőkön, Zamárdi felé elkerülve mély, vermes ingoványokon keresztül jutottak Szántód alá. Este 11 óra volt, Pálóczi fent volt még, és dolgozott. A látogatás két napig tartott, november 2-án Pálóczi Füredig kísérte el barátját.

Vita tárgyát képezi, hogy hol lakhatott Pálóczi Szántódon. A mostani kastély a korszakunknál jóval később épült. Több jel is arra mutat, hogy a ma „gazda-lakás”-nak nevezett épület adhatott neki otthont. E házat valaha udvarháznak, vendégháznak nevezték. Alápincézett épület, boltozatos, festett szobák, meleg konyha, szépen ívelő tornác, előtte virágoskert, napos udvar: talán ez felelt meg Pálóczi költői mivoltának. A szántódi dombtető mindennapi sétahelye lehetett, innen szemlélhette a Balatont. Piller Dezső szerint, ha a szántódi dombon járva felidézzük szellemét, megérthetjük, hogy a szelíd Balaton lelke virágzása, a háborgó Balaton németgyűlölete volt.

Pálóczi-emlékhely még a környéken a Révcsárda (emléktábla is található itt). Az eredeti, vastag, összefaragott tölgyfa asztalokat, padokat az első világháború után elégették. Csokonai emléket a csárda feljáratí lépcsőjénél szintén emléktábla őrzi.

A szántódi évek alatt írtakról essék néhány szó! Péterffy Ida ének-zene tanár, zenei író (akinek kezdeményezésére újjította fel először a Siotour nevű utazási cég a költő egykori majorját Szántópusztán) többek között Pálóczi Szántódhoz kötődő levelezéseit kutatta. Pálóczi előszeretettel írt verses leveleket, levelezései ún. „horváthos” nyelvezettel bírnak: jellemzőik a verses forma, mégis inkább levelek, de reális tartalommal. A feltárt adatok szerint levelezett többek között Kazinczy Ferencsel, Vajda Sámuel tihanyi apáttal, Széchényi Ferencsel. Utóbbinak küldött egyik levelében „hadjáratot indított” a „korcs, elfajult” magyarok ellen, továbbá az idegenbe járó főurakat ostromozta. A leveleiben rögzítettek tanúskodnak a 18. század végi balatoni-szántódi-somogyi életről. Írt többek között poézisről, szüreti meghívásról, balatoni viharról, három napig tartó Julianna-napról, a somogyi erdei szarvasvadászatról, farsangi mulatságról, népi zenészekről, dalokról és az 1789. évi hideg télről, amikor a befagyott Balatonon

négylovas szánkóval áthajtott Füredről Szántódra. Egzotikumként beszámol Hompesch báró 1787-es balatoni úszkálásáról is. Pálóczi kiemeli és örömmel jegyzi fel az eseményt, hogy magyarrá lett az „ánglus”, és példaképül állítja „sok hajdani „Magyar” elé, akik idegeneknek hízelegnek, és szégyellik magyar voltukat (az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a báró eredetileg német származású volt). A vers egyébként komoly, politikai értelmű gondolatokkal indul, majd tréfás befejezést kap. Így jeleníti meg azt a pillanatot Pálóczi, amikor a báró meztelenül kijön a Balatonból: (...) „Kéntelen volt amaz első, ártatlan öltözetben Kiszállni a sok piperés-ruhás gyülekezetben. A szemérmes kisasszonykák szemeiket befedték, Csak az árnyéktartón által s ujjok közt nézegették, Mert nem bújhatott árnyékra s a figefa alá itt, Hogy befedné levelekkel ártatlanság-ruháit.” (...) (Pálóczit idézi Péterffy I., 1980).

Itt állította össze a Holmi első kötetét és a Psychológiát, utóbbit nehéz körülmények között (például nem küldték meg számára a szükséges szakirodalom egy részét). Habár nem kapta meg az első díjat, művét kiadták (ellentétben az első díjazott dolgozatával), valamint a Leg-Rövidebb Nyári Éjtszaka című, csillogászati témájú versét.

A „Vidám-indulatu haldokló” versében kifejezi ragaszkodását a Balaton vidéke iránt, és leírja, mennyire csodálja a természet szépségét. A vers tárgya miatt is hatással lehetett Csokonaira.

Érdekes adalék Pálóczi szántódpusztai tartózkodásához egy vitázó levelezésének ügye. Megjelent 1789-ben Bécsben egy cikk egy nagy tekintélyű csillagásztól, üstökös megjelenését jósolva. Nagy rémületet keltett, és jóformán világvége hangulat alakult ki. Pálóczi több verses levélben is igyekezett eloszlatni a hír valóságtartalmát. Végül neki lett igaza, nem tűnt fel az égen üstökös abban az évben, sőt, egy berlini jóslat alapján 1790-ben sem (Pálóczi akkor is foglalkozott az üggyel). Sokszor büszkélkedett azzal, hogy szembe mert menni egy elismert tudóssal. Különleges érdekesség az első vitázó versében leírt vízió: álmában a tudóstársakkal az Uránián jár, megjelenik a Músa, Magyarország Védasszonya is, végül pedig versbe szedi az európai politikai realitásokat. Érdekességgéppen hozzátesszük, hogy Kármán József lapszerkesztő Uránia címen egy jelentős, de sajnos rövid életű folyóiratot adott ki pár évvel később (Csörsz R. I. – Hegedüs B., 2011; Csörsz R. I. – Mészáros G., 2020; Péterffy I., 1980; Péterffy I., 1984; Piller D., 1978; Sziklai Z., 2010).

Pálóczi és Debrecen

Pálóczit 13 esztendősen írták be a debreceni kollégiumba. Ahhoz, hogy el tudjuk képzelni Pálóczi korának Debrecenét és az akkori kollégiumi életet, két forrást ajánlunk. Egyik Robert Townson leírása a városról – sokat idézett bevezető részét Szabó Magda is sérelmezte és rögtön hozzá kell tenni azt is, hogy az utazó Budáról sem írt túl elismerően. Az angol tudós leírását viszont érdemes teljes

terjedelmében olvasni, hiszen érzékletesen mutatja be a 18. század végi Debrecen-t, ezzel együtt a várost és iskoláját jellemző kettősséget. A Kollégiumról megállapítja, hogy épülete rendezetlen, öreg és dűledező, inkább emlékeztet egy angol szegényházra, amelyet éppen bontanak, s használt anyagként árulnak. Hozzáteszi azonban, hogy az ilyen lehangoló helyeken gyakran nemcsak az alapos tudást kívánják meg, de a géniuszt arra is megtanítják, hogy a képzelőerőt kívánó dolgokban is kiválót nyújtson. A korszak Debrecen-képe szemléletesen még Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-kötetében jelenik meg. Pálóczi idején már teret nyert az iskolában a Habsburgokkal való szembenállás és a felvilágosodás következményeként létrejövő világiasabb műveltség. A 18. század vége már nem tartozik a város és Kollégiuma fényes korszakai közé – radikális gazdasági, politikai, vallási átrendeződések gyengítették –, ennek ellenére még mindig páratlan szellemi központ volt az országban.

Pálóczi apjához hasonlóan a matematika tudományában tűnt különösen tehetségesnek. Hajdani neves tanára Hatvani professzor, akinek kedves diákja volt, de oktatta többek között Szathmári P. István, akinek A' lélek halhatatlansága című munkáját ajánlotta, Varjas János, aki által „mivel Zsidó nyelvet tanulni nem igen akart, gyűlöltetett” (Pálóczit idézi Tóth B., 2015), s akit Pálóczi „hol apró, hol igen is nagy csintalanságokkal” (Pálóczit idézi Tóth B. 2015) bosszantott, valamint Péczeli József, akivel később igen szoros kapcsolatban volt. A Kollégiumban ismerkedett meg Sárközy Istvánnal, későbbi sógorával, valamint Németi Pállal, akit vele együtt csaptak ki 1780-ban. Erről így írt Kazinczynak 1789. május 13-án: „Nem tagadom; közel ötszáz ember között én voltam az első korhely, [...] Sok tettem volt, a' miért tizenkétszer is ki csaphattak volna, de több eszem volt Róka létemre, mint az ugató komondoroknak; 's az okozta osztán, hogy a' miben leg ártatlanabb voltam, 's bízván magamhoz, semmit sem titkoltam; abban tsíptek meg, 's becsülettel ki tsaptak; 18 pálczát rendeltek, de mikor kettőt rám eresztettek, Hathvani meg boszonkodott, 's ott hagyta őket; – fel ugrottam én is és utánna mentem, – a' mi szebb, harmadnapra be vettek, és mivel innep következett, Legatioba már nem mehettem: egy hét múlva azon tsapott farral a' Nagy Templomba Papoltam. – Oh gyermekség, haszontalanság! Vanitatum Vanitas! – Hogy egy nyers nyakas Primariust Disputatio közben (azért hogy az Atyámat egy könyvéért ki nevette) egész sereg Deákság előtt de existentia Dei ex Naturali theologia nagyon meg szorongattam; és midőn utóbb a' magam ellenvetésére való feleletre magamat kénszerített; meg nem feleltem; hozzá járulván azok az idomtalan deák versek is, mellyeket említessz leveledben (és a' mellyeket a' boldogtalan gusztusu Deák sereg valami felségesnek tart, de azomban most olvasni is szégyenleném tsekélységek miatt) czitáltattam az iskolai szent szék eleibe in Causa Atheismi; akkor előfordult azon fogas argumentum is, mellyet Disputatio közbe ejtettem; 's hogy a' Veneranda sedesben is egyenesen senki sem akart felelni, öszve szidtam őket 's ott hagytam; többé be sem

hívtak, hanem két holnap múlva magam jó szántából még Deák fővel, mint magam helyett, mint Németi jó Barátom helyett estveli Imádság után a' Nagy Auditoriumban el butszúztam 's akkor olyan nagy láрма lett, hogy egy egész hétig minden nap folyt a' Concursus Primariorum; de már akkor az oldalamon volt egy Ó-Testamentomi Insurrectio kard, 's csak süveget is annak emeltem a' kinek akartam." (Pálóczit idézi Tóth B., 2015). Csokonai tizenöt évvel később hasonló körülmények között távozott a kollégiumból, s nem meglepő, hogy diáktársaihoz intézett búcsúbeszédében éppen Pálóczi egy verséből idézett (hozzá kell tenni, hogy egyes források szerint ez a beszéd Csurgón hangzott el).

Néhány debreceni kötődésű személyt említünk még, akikkel kapcsolatot tartott fent. Legjobb barátja Csokonai Vitéz Mihály volt, aki ezt írta Pálócziról: „Ő az, aki magyar hangra tanítja az erdőket...” (Csokonai M.: Horváth Ádámhoz, 1792). Csokonait elsők közt támogatta irodalmi ambícióiban, ki Füreden ismerkedett meg Pálóczival, majd a későbbi időkben is meglátogatta őt bajomi birtokán. A csurgói gimnázium részben Pálóczinak köszönhetette Csokonai ottani rektorságát, sőt személyes adományaival is igyekezett megkönnyíteni működését.

Keck Heinrich Dániel 1754-ben született Hernbornban, szüleivel érkezett Magyarországra, Nagyszékelybe. Édesapjához hasonlóan ő is a lelkészi pályát választotta, hittudományi és bölcsészeti tanulmányait Debrecenben, majd a hollandiai Utrechtben végezte. Debreceni évei alatt a híres Hatvani professzor legkedvesebb tanítványai közé tartozott. Munkájának eredményeként létrejött református templom és algimnázium. Kapcsolatban állt a hajdúdorogi születésű Görög Demeterrel, aki többek között Debrecenben tanult, ezt követően Bécsben újságszerkesztő lett.

Füred a 18. század második felében kis település volt, nyaralóhely, ahol leginkább csak a nyári hónapokban pezsdült fel az élet. Pálóczi próbált itt egy központot kialakítani: Földi Jánosnak – Csokonai barátjának, Fazekas Mihály sógorának, aki egy személyben volt orvos, természetbúvár, nyelvtudós és költő – orvosi állást akart itt szerezni. Péczeli József – Pálóczi egykori tanára Debrecenben, lelkész, világlátott író és irodalomszervező – buzdítására papirosmalmot és nyomdát akart indítani, de ezen próbálkozásai nem jártak sikerrel. Egyébként Péczeli megjelentette a Voltaire-fordítást, a Henriást, majd egy verstani vita után lett szorosabb Pálóczival a kapcsolata. Ő ösztönözte Pálóczit a Hunniás írására, s a tudós társaság alapításának tervén is közösen munkálkodtak. Törekvéseik hasonlóak voltak és Pálóczira ösztönzőleg hatott Péczeli barátsága.

Pálóczi füredi tartózkodásának évei alatt az oktatás a településen még igen mostoha körülmények között folyt, nem volt igazán vonzó oskolamesternek, azaz rektornak lenni itt. A tisztséget általában a pápai kollégiumban végzett vagy utolsó éves növendékekkel töltötte be az egyház, de hamar váltották egymást. Erre az időszakra tehető, hogy a környékbeli településekre első alkalommal ér-

keztek Debrecenben végzett teológus iskolarektorok. Csitsvay Vasas András, Debrecenben végzett református lelkész Pálóczi ajánlására érkezett Füredre és lett a református iskola rektora. Később esperes volt, továbbá nevéhez templom-építés köthető, valamint elsőnek tudósított az egykori ságvári erődről.

Harmadik feleségének édesapját, Kazinczy Jánost még a debreceni kollégiumból ismerte, s barátjának tartotta. Kazinczy Pálóczi segítségével került át Szóládról (ahol nehéz anyagi helyzetben élt) Nagyszékelybe 1813-ban, református lelkészként.

Megjegyezzük, Pálóczi későbbi irodalmi munkásságát a Debreceni Kollégiumnak köszönheti: itt sajátította el a versírás alapjait. Első fennmaradt verse egy alkalmi költemény volt – már nem tanórai versgyakorlat. Ezt Hatvani István professzor utasítására írta Pálffy Károly Debrecenbe látogatásának tiszteletére. Hatvani egyébként a kutatások és magának Pálóczinak az elmondása szerint is a legtöbbet adta a polihisztornak, illetve mozgató rugója volt a szerteágazó tevékenységének.

Pálóczi feljegyezte a népszerű, közismert dalok, énekek mellett a sajátosan magyar szólásmondásokat, tájszavakat, amelyeket a Debreceni Kollégiumban hallott és tanult. Mint láttuk egy-két felvillantásszerű részletben, a diák Pálóczira az iskola és Debrecen városának sokszínűsége ösztönzőleg hathatott.

A Debreceni Kollégium jótékony befolyására még egy műve utal, tudniillik az iskolában tanult csillagászatot. Csitsvay Vasas András füredi rektorsága idején írta meg a csillagászati tankölteményét, mitológiai gyűjteményét, a Leg-Rövidebb Nyári Éjszakát. Nem példa nélküli mű volt ez a korban témáját és formáját tekintve, ugyanakkor a Pálóczi szövegében található newtoni világfelfogás a magyar irodalomban először itt jelenik meg. Lényege röviden, hogy a megteremtett világmindenség a fizikai törvények szerint szükségszerűen véges ideig állhat fenn: idővel önmagába zuhanva fog véget érni. Ugyanakkor az a tény, hogy az égitestek egyensúlyban vannak, nem zuhannak egymásba, e felfogás szerint annak a jele, hogy van Isten és isteni korrigáló erő, amely a természeti egyensúlyt fönntartja (Borbély Sz., 2023; Csörsz R. I. – Hegedüs B., 2011; Gáborjáni Szabó B., 2015; Kökény A., 2013; Rózsa P., 2020; Sziklai Z., 2010; Tóth B., 2015).

Zárás

Végezetül Pálóczinak még egy baráti kapcsolatáról szólnunk és egy különösen veszélyes és izgalmas esetről. Csapody Gábor egy időben a legkedvesebb somogyi barátja volt Pálóczinak, akivel gyakran együtt töltötte az időt. Csapody egyébként Somogy megye főbírája volt. Levelezésükből képet kapunk az akkori Balaton-vidék életéről. Barátságuk idején egy ízben közbeszéd tárgyai lettek, amikor feltűnően díszes, magyaros öltözetben vonultak végig a veszprémi piacon, politikai színvallásképpen. Pálóczi Balatoni veszedelem című elbeszélő

költeményéből pedig Pálóczi és Csapody együtt átélt viharos balatoni átkelését ismerhetjük meg. Szántódról Füredre nyugalmas időben indultak el egy csónakban, összesen hatan. Útjuk során hirtelen vihar csapott le; Pálóczi érzékletesen mondja el, hogy hogyan küzdöttek meg a csapkodó esővel, szélviharral, hánykódó hullámokkal. A füredi parton állók már nem is hitték, hogy élve maradnak, végül a hősiek küzdelemnek köszönhetően sikeresen átértek a túlpartra. Egyébként Kazinczy is kifejezte aggodalmát később Pálóczi hajózásai miatt – utóbbi válaszában a kényszerűségre hivatkozott, bár tudunk olyan esetről is, amikor Csapodyval átkeltek Füredre, és lövöldöztek a vízen (tudniillik hallgatták a szép echót), és a csónakban vacsoráztak. A kaland után csak másnap tudtak visszaindulni, addig a révcsőrában kaptak ellátást: reggelire pirítatlan kalácsot ettek csokoládéval, ebédre főztek nekik egy öreg tyúkot. A viharos átkelésen az átélt félelmen, ijedtségen, véresre tört kézen kívül nagyobb bajuk nem lett, de megtanulták (ahogy később Pálóczi írja): „ne higgyenek akármely kis vizenn a haboknak”. Pálóczi egyébként leírja még, hogy barátja a csónak aljában húzódt meg félelmében (később nem is írta ki a nyomtatott verzióban a nevét – egy főbírótól mégsem ez a viselkedés várható el), és bátorításképpen „nevetve, de valóban búsulva” közösen kedvelt, igazi betyáros mulatódalukat, a Korcsmárosné kápolnája a pince kezdetű dalt énekelte.

Kazinczy Ferenc annak idején a pajkos jelzőt használva jellemezte a fiatal költőt (ahogy a tanulmány elején már említettük is): „Horváth egy szeretetre méltó Kurutz. Nem lehet hozzá hasonló Litteratort kapni, mert ő a' maga nemében eggyetlen eggy. [...] A' leg-pajkosabb fitzkónak esmére az, a' ki látja, 's megesküdné, hogy nem tsak nem Poéta, de a' Poésisnek nevét sem hallotta. Szüntelen danol, mint a' Kálvinista Deák szokott; pipázik; tréfát űz, 's neveteti azt a' kivel szöll.” (Kazinczyt idézi Küllös in Csörsz – Mészáros 2020). Ezt a jellemzést úgy is lehet értelmezni, hogy a költő már fiatalkorában konvencióellenes volt, politikai nézeteit, magatartását és költészetről vallott felfogását, dalköltői gyakorlatát illetően is. Az ünnepségeken rendszeresen megjelent, ott műveit saját maga adta elő, ezért most tanulmányunk végén szerepeljen a fent említett dal! A Korcsmárosné kápolnája a pince kezdetű, Pálóczi dalgyűjteményében is szereplő dal kottával is megtalálható a *Debreceni Diák dalos- és anekdota-könyvben* (Csörsz R. I. – Mészáros G., 2020; Horog M., 2023; Péterffy I. 1980; Piller D., 1978; Tüskés T., 1981).

Korcsmárosné kápolnája a pince,
Imádságos könyvecskéje az itce.
Rója, rója rovására, hány itce?
Csak azt mondja a vendégnek, fél itce,
fél itce, fél itce.

Korcsmárosné a térdeig szüzecke,
Térden fellyül köldökéig menyecske;
Rójjá, rójjá rovássára hány icce,
Csak azt mondja a vendégnek: fél icce,
fél icce, fél icce.

Korcsmárosnét egy szép legény szerette,
Amit ivott, mind másokra metszette;
Rójjá, rójjá rovássára, hány icce
Már azt mondja a vendégnek: húsz icce,
húsz icce, húsz icce.

Záró gondolatként (akár figyelemfelhívásként) meg kell jegyezni, hogy – bár az országban néhány településen utca, emléktábla őrzi Pálóczi emlékét – jelenleg (2024 őszén) Debrecenben azonban sem szobor, sem emléktábla nem található Pálócziról és utcát sem neveztek el róla; továbbá érdekes az a tény is, hogy Győri L. János: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása” című színes, átfogó munkájában még szerepel a költő neve az egykori neves debreceni diákok listájában. A szerzőnek a legújabb kollégiumtörténeti kiadványában fellelhető hasonló jellegű felsorolásból azonban kimaradt Pálóczi (Győri L. J., 2006; Győri L. J., 2023).

Felhasznált és kapcsolódó irodalom:

- Barcza József szerk. (1988): A debreceni Református Kollégium története. Jubileumi kiadvány. Budapest
- Borbély Szilárd (2023): Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében – Tanulmányok Csokonairól. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó – Déri Múzeum
- Csokonai, Irodalmi Magazin, 2023/4.
- Csokonai Vitéz Mihály: Horváth Ádámhoz, 1792: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/csokonai-vitez-mihaly-5088/1792-520D/horvath-adamhoz-5251/>
- Csörsz Rumen István – Hegedüs Béla szerk. (2011): MAGYAR ARIÓN: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről, Budapest
- Csörsz Rumen István – Mészáros Gábor szerk. (2020): A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról, Budapest
- Földi János: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/f-7547C/foldi-janos-7572E/>
- Gáborjáni Szabó Botond (2015): Csokonai Vitéz Mihály a Debreceni Református Kollégiumban, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen
- Győri L. János (2023): Az ország iskolája, Debrecen
- Győri L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása” – A Debreceni Református Kollégium története, Debrecen
- Győri L. János (1992): Kősziklán épült vár, Debrecen

- Horog Máté (2023): Debreceni Diák dalos- és anekdotakönyv, Debrecen
Izgalmas korrajz a XVIII. századi Debrecenről egy angol utazó tollából, Honismeret 2020.4.:
<https://mult-kor.hu/izgalmas-korrajz-a-xviii-szazadi-debrecenrol-egy-angol-utazo-tollabol-20220815>
- Kármán József és az Uránia (1794–1795): <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-i-17051848-2D87/hirnap-es-folyoirat-irodalmunk-a-18-szazadban-91/az-elso-magyar-nyelv-folyoiratok-3D3/karman-jozsef-es-az-urania-17941795-42E/>
- Kökény Andrea (2013): Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793
https://epa.oszk.hu/00800/00861/00062/pdf/EPA00861_aetas_2013-03_119-140.pdf
- Mészáros Gábor (2020): A Holmi negyedik darabjának olvasatai, lokális és globális horizontjai. Pálóczi Horváth Ádám kapcsolatrendszerének értelmezése, doktori disszertáció
- Pálóczi Horváth Ádám (1988): Felfedezett titok, Budapest
- Pálóczi Horváth Ádám művei:
<https://deba.unideb.hu/deba/paloczi/olvajanlat.php?x=cimzett>
- Pécze József (1789–1849):
<https://tanaritagozat.tortenelmitarsulat.hu/doc/P%C3%A9czely%20J%C3%B3zsef.pdf>
- Péterffy Ida (1984): Levelek Szántódról, Siotour, Győr
- Péterffy Ida (1980): Pálóczi Horváth Ádám Szántódon, Siotour, Győr
- Piller Dezső (1978): Szántódpusztá, Kaposvár, <http://smmi.hu/konyvek/pdf/155.pdf>
- Radnai Dániel Szabolcs: A magyar tenger árnyalatai:
https://epa.oszk.hu/03100/03112/00056/pdf/EPA03112_somogy_2024_1_05-21.pdf
- Rózsa Péter (2020): Robert Townson leírása Debrecenről 1793-ból:
https://epa.oszk.hu/03000/03018/00261/pdf/EPA03018_honismeret_2020_04_075-082.pdf
- Szabó Magda (1977): Régimódi történet. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- Szalai Júlia (1973): A magyar Orfeusz, Zeneműkiadó, Budapest
- Szántódpusztai Majorság: <https://www.szantodpuszta.hu/>
Utolsó megtekintés: 2024. szeptember 10.
- Sziklai Zoltán (2010): Emlékezés a gimnáziumalapító Pálóczi Horváth Ádámra:
http://www.nagyszekely.gportal.hu/portal/nagyszekely/upload/399160_1288867548_06239.pdf
Utolsó megtekintés: 2024. szeptember 10.
- Tóth Barna szerk. (2015): Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai (1787–1796), Budapest–Debrecen
- Tüskés Tibor (1981): Szántód az irodalomban, Siotour, Győr
- Ugron Zsolna szerk. (2021): Kisdéd tenger, POKET Publishing, Budapest
- Újra él, virul és közösséget épít a Szántódpusztai Majorság:
https://likebalaton.hu/telepules/szantod/hireink/el-virul-es-kozosseget-epit-a-majorsag-szantodusztan-298084/#google_vignette
Utolsó megtekintés: 2024. szeptember 10.

A képek forrása:

- Pálóczi Horváth Ádám: <https://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1179.html>
- Pálóczi Horváth Ádám emlékezete:
<https://iti.abtk.hu/hu/lendulet/nymi1770-1820/hirek?start=8>

INTERJÚ

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/84-89>

Szárnyalok

Pusztai Gábor beszélgetése az *Első lépés* zenekar két alapító tagjával,
Bertha Zoltánnal és Hodossi Mátéval

Pusztai Gábor: Hogyan indultatok?

Hodossi Máté: Azt gondolom, Zolival rokonlelkek vagyunk. Mindketten klasszikus zenével kezdtük. Gyerekkorunkban zeneiskolába jártunk. Cselló és furulya volt a két hangszerem. Már hosszúhajú rocker voltam, mikor még mindig furulyáztam és csellóztam is, amit anno nagyon cikinek tartottam. Most utólag persze már nem, de akkor kicsit zavart. Amikor a szüleim megengedték, hogy hét év után már ne járjak zeneiskolába, akkor kezdtem el, kezddhettem el gitározni. Hobo-bakelitokat hallgattam éjt nappallá téve, megismerkedtem a gitárral, mindenféle blues és rockzenét hallgattam és ez teljesen elvarázsolt. Onnantól kezdve akartam rocksztár lenni.

Bertha Zoltán: Én zeneovis is voltam, amit nagyon élveztem. Tá bácsi és Titi néni. A Kis Refiben, ahová jártam, különösen fontosnak tartották a zenét. Először csellóztam, a tanárom, Kaszanyitzky András nagyon motiváló volt. A könnyűzene apukámon keresztül jött. Először a szüleim titkolták előttem, hogy létezik könnyűzene és azt szeretni is lehet. Ez akkor változott meg, amikor egyszer betértünk egy zeneboltba vagy könyvesboltba, ahol kazettákat is lehetett kapni, és ott apukám rábukkant olyan zenékre, a '60-as, '70-es évekből, amiket fiatal korában szívesen hallgatott: Beatles, Bee Gees, Creedence Clearwater Revival stb. Megvettük a kazettát, és onnantól kezdve azt is lehetett hallgatni otthon. Az első szeretett zenekarom, aminek már én vettem meg a kazettáját, az a *Republic* volt. Ez egy három kazettás gyűjtemény volt és onnantól kezdve minden lemezüket megvásároltam.

Pusztai Gábor: Hogyan jutottatok el a csellótól a gitárig?

Bertha Zoltán: A szüleim nagyon tehetségesnek tartottak zenében, de persze nem voltam egy zseni, csak sokat foglalkoztam vele. Viszont kisgyerekként magamtól kezdtem el zongorázni otthon, hallás után. Az első gitáromat apukámtól kaptam, és onnan már nem volt megállás. Így kezdődött.

Pusztai Gábor: Hol találattok ti egymásra?

Bertha Zoltán: A Nagyerdei Református Gyülekezetben, ifisként.

Hodossi Máté: Főleg a nyári, gyülekezeti táborok idején egész nagy zenekarok álltak össze. Annyi zenész volt, hogy előfordult, hogy három csapatra osztották a zenekart, és minden csapatban játszott egy billentyűs, egy csellista, egy fúvós, egy gitáros stb. Minél többen zenéltek, annál vonzóbb volt a dolog. Ott zeneltünk először együtt Zolival, meg ifis szolgálatokon. Nekem Gál Gábor egykori ifjvezetőnk adta meg az utolsó lökést a zenélés felé. Volt egy nyár, amikor nagyon tétováztam, hogy a Hegyalja Fesztiválra menjek vagy a gyülekezeti táborba, és akkor Gabi azt mondta, hogy menjek a gyülekezeti táborba és játsszak a zenekarban. Ekkor egyértelmű volt, hogy a táborba fogok menni.

Pusztai Gábor: Mikor alakult meg az *Első lépés*?

Bertha Zoltán: Hat éve, 2019-ben.

Pusztai Gábor: Miért alapítottatok zenekart, ha egyébként is tudtatok együtt zenélni gyülekezeti zenekarként?

Bertha Zoltán: A Csillagpont nevű református ifjúsági fesztivál volt az első, amikor össze kellett állni, rendszeresen próbálni kellett és saját dalt is írtunk. A dalírás volt az a lökés, ami egyértelműen abba az irányba mozdított el minket, hogy önálló zenekarként kell működünk.

Hodossi Máté: Az én fejemben ez úgy csapódott le, hogy onnantól kezdve, hogy ha már nem csak egy-egy projektre készülünk, hanem rendszeresen próbálunk, önálló dalokat írunk, és a dicsőítő zenénket visszük Kárpát-medence-szerte, akkor definiálhatjuk magukat zenekarként.

Pusztai Gábor: Kik játszanak a zenekarban?

Bertha Zoltán: Az alapító tagok közül most négyen vagyunk benne a zenekarban, de jelenleg hat tagú a formációnk: Hodossiné Farkas Erna (billentyűs, ütős, ének), ő a mindenes, igazából ő a szín a zenekarban. Ő az, aki megkülönböztet minket minden más hasonló zenekartól. Kiss Máté (dob), Hodossi Máté (elektromos gitár), Bertha Zoltán (akusztikus gitár), Mosolygó Tamás (basszusgitár), Fazakas Bálint (zongora, trombita). Hodossi Máté munkája azért nagyon fontos, mert ő az, aki menedzseli a zenekart, hangszereli a felvételeket. Onnantól kezdve, hogy megszólalnak a hangszerek, addig, hogy egy rádióban lejátsszák az

egyik számunkat, ő az, aki minden hangmérnöki munkát elvégez. Ez egy nagyon hosszú folyamat. Hetekig, hónapokig ül a laptop előtt, míg elkészül egy dal. Amikor a Csillagpontra írtunk dalt, akkor voltunk először stúdióban. Az komoly tanulópenz volt. Az MMP-stúdiótól rengeteget tanultunk.

Pusztai Gábor: Hogyan definiálnátok a zenekart? Milyen zenét játszatok, és ez hol helyezkedik el a magyar könnyűzenei palettán?

Hodossi Máté: A *Christian Music*, tehát a keresztyén zene az, amit játszunk. Mi magunkat dicsőítő zenekarnak szoktuk definiálni, vagyis Istennek vagy Istenről szóló dalaink vannak, és minden ennek van alárendelve, a szöveg, a hangzásvilág, a lelkület.

Bertha Zoltán: Ha megvan ez az egység, és jól működik, akkor ez érződik is. Hiába rakunk rá egy világi dalra egy keresztyén szöveget, az nem igazán működik. Noha egyetlen dalunkban sincs benne Isten vagy Krisztus neve, de mégis egyértelmű, hogy miről szól a zenénk. Ha nagyon lecsupaszítjuk, akkor a zenénk pop-rock.

Pusztai Gábor: Ki a közönségetek?

Bertha Zoltán: Gyülekezeti napokon, ifjúsági napokon, egyházkerületi rendezvényeken lépünk fel. Református zenei fesztiválokra vagy erdélyi keresztyén fesztiválokra hívnak minket. Ezek egyházi zenei alkalmak. Világi színpadon nem igazán szoktunk fellépni.

Hodossi Máté: A mi közönségünk sokkal inkább közösség, mint közönség. A hangsúly a közös dicsőítésen van, nem pedig azon, hogy mi mint zenekar fellépünk egy színpadon. Nem az számít, hogy a mi nyakunkban van a gitár vagy a mi orrunk előtt van a mikrofon. A közös élmény a legfontosabb.

Bertha Zoltán: A közönség nem egy *Első Lépés*-koncertre jön, hanem egy közös élményre. Egy példa: egyszer voltunk egy egyházkerületi ifjúsági táborban Erdélyben. Nem ismertek minket, mégis olyan lelkesedéssel énekelték velünk a számukra ismeretlen dalokat lekövetve, mint a legnagyobb zenekarok rajongói. Persze ez nem nekünk, hanem Istennek szólt.

Pusztai Gábor: Hol tartotok most az úton?

Hodossi Máté: Tavaly jelent meg az első lemezünk. Ez öt évünkbe telt, mert eredetileg nem az volt az elsődleges cél, hogy saját dalokat írjunk, hanem hogy

dicsőítsünk. Csak később fogalmazódott meg bennünk, hogy mi is írhatunk új dalokat. A *Szárnyalok* című első lemezünkön tíz saját dalunkat játszunk. Nagyon büszkék és hálásak vagyunk ezért az eredményért.

Pusztai Gábor: A zenélés a főállásotok, vagy ez csak hobbi?

Bertha Zoltán: Mindenkinek van rendes munkahelye. Van, aki vállalkozó, van, aki informatikus, diák, anya, pszichológus, én iskolalelkész vagyok. Ha vannak szolgálataink, és azért kapunk valamit, akkor azt vissza tudjuk forgatni valamilyen eszközbe. Így önfenntartók vagyunk.

Pusztai Gábor: Ki írja a dalokat?

Bertha Zoltán: Erna, Máté és az én nevem szerepel szerzőként az albumunkon, kb. egyenlő arányban.

Hodossi Máté: A dalszerzés nagyon egyedi, egyéni, kreatív és személyes dolog. Nem nagyon szereti senki, ha más utólag belepiszkál.

Pusztai Gábor: Miért ez a neve a zenekarnak?

Bertha Zoltán: Azt akartuk, hogy legyen benne a zenekarunk névben a haladás, az út, amin járunk. Egyrészt azt akartuk jelezni, hogy keresztyén emberként mi megyünk előre az utunkon, másrészt azt is, hogy aki hallja a zenénket, az is megteheti ezen az úton az első lépést.

Hodossi Máté: A zenekar számára is fontos ez az út, mert mi is a nulláról kezdtük, és lassan tettük meg a bizonytalan első lépéseket. Az elején kölcsönként dobozgitárokkal próbálkoztunk, most meg megjelent egy CD-nk. Ennek ellenére persze még nagyon az elején járunk.

Pusztai Gábor: Máté, neked van egy másik zenekarod is. Ez hogyan befolyásolja a kapcsolatodat az *Első Lépéssel*? Nem üti egymást a két csapat? Vagy éppen erősíti?

Hodossi Máté: Igen, van több együttes is, amiben játszom. Ha valaki zenél és dalokat ír, akkor abból ilyen meg olyan dalok is fognak születni. Szerelmes dalok is, haragos dalok is, depressziós dalok is vagy éppen bulizós dalok. Én az *Első Lépés*be az *Úrról* szóló dalokat hozom, a *Hodi Kiabál* együttesben pedig kiadhatom magamból a másmilyen dalokat is, dühösöket, haragosokat, vidámakat. Tapasztalatszerzés szempontjából is jó, ha az ember többféle helyen kipró-

bálja magát, kikiabálja magából a frusztrációit a többi álmos apukával együtt, akik altatás után velem együtt lemennek próbálni és nagyon hangos zenét játszanak. Kiss Máté dobol mindkét formációban és érezzük rajta a fejlődést az *Első Lépésben* is, noha a *Hodi Kiabál* punky zenekarban másfajta zenét játszunk, mint az *Első Lépésben*.

Pusztai Gábor: Punky?

Hodossi Máté: Igen, punk-rock zenekarként szoktam magunkat definiálni, mivel a punktól az különböztet meg minket, hogy vannak rézfűvósaink is, ami a funky irányába visz el minket egy kicsit. Ezért a punk és a funky keverékéből jött a punky, ami persze elég idétlen megfogalmazás, de hát a *Hodi Kiabál* zenekar is elég idétlen, nem vesszük igazán komolyan magunkat, inkább egy poénzenekar vagyunk.

Pusztai Gábor: Térjünk vissza az *Első Lépés*hez. Tavaly jelent meg az első albumotok, kaptatok valami visszajelzést?

Bertha Zoltán: Az Európa Rádióban előfordult, hogy játszották a dalainkat. De sajnos nem túl sokat. Pedig egy egyházi rádióban ott lenne helye a dalainknak, de ez sajnos nem igazán jellemző. Viszont annak ellenére, hogy alig hirdetjük magunkat, mégis kapunk felkéréseket, hívnak minket koncertre. De azért úgy érezzük, hogy egy támogató háttér nagyon hiányzik. Kicsit magunkra vagyunk hagyva. Ahol csak egy kis figyelmesség kellene, hogy lendítsenek a zenekar ismertségén, ami egyébként nem is kerülne semmibe, sajnos ott sem mindig történik ez meg.

Hodossi Máté: A saját pénzünkből bérlünk egy gyárépületben egy hideg, omladozó próbatermet, ahol a saját pénzünkből vásárolt hangszerekkel, a saját szabadidőnkben játszunk.

Bertha Zoltán: Sajnos ebben az egyházi zenei körben is van némi belterjesség, nagyon nehéz bekerülni a támogatottak körébe. Magánszemélyek viszont alkalmanként támogatnak minket, vagy például a Dóczy Gimnáziumnak köszönhetjük, hogy az ő kisbuszukkal mehetünk koncertezni, ami logisztikai szempontból nagy segítség.

Pusztai Gábor: Sikerül a zenétekkel embereket megszólítani? Van evangelizáló hatása?

Bertha Zoltán: Én azt hiszem, hogy elsősorban nem a misszió a feladatunk, hanem azok megszólítása és megerősítése, akik már elindultak az úton.

Hodossi Máté: A zene és a humor nem üdvösség kérdése. De mindkettő olyan csatornákat nyit meg az embereknek, melyeken keresztül sokkal nyitottabbá, befogadóbbá válnak a hallgatók. Az érzelmekhez, nemcsak az értelemhez kell szólnunk. A mi zenénk szerintem ilyen csatorna, ami mindenkihez szól.

Pusztai Gábor: Dicsőítő zenekarként vagy református egyházi zenekarként definiáljátok magatokat?

Hodossi Máté: A mi dalaink olyan embereknek szólnak, akik ebben az egyházi közegben élnek, itt ismernek minket. Világi vagy nem református közönség előtt nem játszottunk eddig, és azt hiszem, nem is tudnának mit kezdeni a dalainkkal. Ha felmegyünk a színpadra, akkor csak a daloknak élünk, minden mást elfelejtünk. Felemelő élmény, amikor a színpadon állunk, és elképesztő hangerővel együtt énekel velünk a közönség, és így közösen szolgálhatunk.

Pusztai Gábor: Mik a terveitek a jövőre nézve?

Hodossi Máté: Kis lépésekben gondolkozunk. Öt év kellett az első albumunkig, de a másodikat már egy év alatt össze tudnánk rakni. Ez a következő lépés. És szeretnénk úgy szolgálni (így hívjuk a fellépéseinket), hogy azáltal mi is gazdagodjunk lelkileg.

Pusztai Gábor: Meddig tud így működni ez a zenekar?

Bertha Zoltán: Amíg a gyermekeink át nem veszik, vagy be nem szállnak a zenekarba. Úgy érzem, hogy a mostani a legnehezebb időszakunk a kisgyermekes lét miatt, és ennek ellenére tudunk működni. Szóval bármeddig.

Hodossi Máté: Most takaréklángon üzemel a zenekar. Pár év múlva lehet, hogy több időt, energiát tudunk beletenni. Abbahagyni esetleg akkor fogjuk, ha csoportosan megnémulunk. De akkor lehet, hogy instrumentális zenekarként folytatjuk majd.

Úrkutatás és -képzés a Debreceni Egyetemen

Csernoch László

fiziológus, egyetemi tanár, tudományos rektorhelyettes,
Debreceni Egyetem

A Debreceni Egyetemen, illetve jogelőd intézményeiben, az úrkutatás közel fél évszázados múltra tekint vissza, mutatva, hogy intézményünk már a kezdetektől aktívan bekapcsolódott a világűr megismerését célzó nemzetközi erőfeszítésekbe.¹ Ennek hátterét akkoriban elsősorban, országunknak a Szovjetunió által vezetett Interkozmosz² programhoz történő csatlakozása jelentette. Emellett más nemzetközi úrkutatási programokban is részt vettek akkoriban hazai kutatók. A teljesség igénye nélkül megemlítem a Bion programot³, mely biológiai vizsgálatok céljából juttatott fel növényeket és kísérleti állatokat – elsősorban patkányokat – a világűrbe. A Debreceni Orvostudományi Egyetem az 1970-es évek második felétől kapcsolódott be közvetlenül a Bion programba és végzett méréseket a világűrbeli visszahozott mintákon (pl. Rapcsák és mtsai, 1983; Takács és mtsai, 1983). A Szovjetunió szétesése, valamint a rendszerváltozás következtében ezek a programok megszűntek⁴, így egyetemünkön az úrkutatással kapcsolatos kutatások is szüneteltek.

Magyarország kormánya a 2010-es évek elején felismerte, hogy a világűr, valamint az ahhoz kapcsolódó űripár a jövő – ezen tanulmány írásakor már a jelen

¹ Magyarország úrkutatásban vállalt szerepéről Simon Tamás *Magyarország és a világűr - Szerepünk a világ űrtevékenységében* című könyvéből (Simon, 2021) tájékozódhat az érdeklődő olvasó.

² Az együttműködés hivatalos magyar neve „A szocialista országok együttműködése a világűr békés célú kutatásában és felhasználásában” volt. Hazánk, a többi szocialista országgal együtt, 1967-ben csatlakozott a programhoz. Az „Interkozmosz” elnevezést 1970-től használták. Hazánkban elsősorban elektronikai eszközök és sugárzásdetektorok fejlesztése történt, de ennek keretében járt először, Farkas Bertalan személyében, magyar ember a világűrben, 1980-ban.

³ Bion, vagy Biocosmos program, mely 1966-ban indult, és biológiai vizsgálatok céljából juttatott fel műholdakat földközeli (Low Earth Orbit) pályára. A programban a Szovjetunió mint a műholdakat pályára állító és koordináló országon kívül részt vett több akkori szocialista ország, valamint az Amerikai Egyesült Államok és Franciaország is.

⁴ Az utolsó, Interkozmosz program keretében történő űrhajó felbocsátására 1991-ben került sor.

– meghatározó gazdasági ágazata lesz. Ennek mentén került kidolgozásra és elfogadásra hazánk űrstratégiája (Magyarország Űrstratégiája, 2021). Ez a dokumentum nemcsak a hosszútávú stratégiai célokat – az űrszektorban lévő gazdasági lehetőségek kihasználása, Magyarország ilyen irányú nemzetközi szerepének erősítése, valamint a szükséges tudás alapú társadalmi környezet megteremtése – fogalmazta meg, de a rövidtávú feladatokat is meghatározta. Ennek keretében, illetve már ennek előzményeként indult újra hazánkban az űrkutatás jelentős támogatása, és ez vezetett oda, többek között, hogy idén várhatóan ismét magyar űrhajós jut ki a világűrbe, és végez ott tudományos kísérleteket (lásd HUNOR⁵ program, 2024).

A magyar felsőoktatási intézmények, kapcsolódva a hazai és nemzetközi trendekhez, képzési kínálatukat és kutatási irányvonalait is igyekeztek ennek megfelelően átalakítani. A Debreceni Egyetemen is több Karon, illetve kutatócsoportban indultak ilyen irányú fejlesztések. Egyetemünk ezután bekapcsolódott a hazai űrképzésbe, valamint a Tématerületi Kiválósági Program (2019 és 2020) keretében kapott támogatások felhasználásával kialakította űrkutatási portfólióját.

Űrkutatás a Debreceni Egyetemen

A hazai űrkutatás fellendülésével párhuzamosan egyetemünkön is felmérésre került egyrészt, hogy melyek azok a kihívások, amelyek az elkövetkező években az űrszektorban válaszolnia kell, másrészt, hogy ezek közül mely területeken folytak olyan aktív kutatások, melyek nemzetközi szinten jelentős vagy nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő eredményekhez vezethetnek. Négy fontos tématerület került kiválasztásra:

- A kozmikus sugárzás hatásai
 - A Föld mágneses tere, valamint a légkör jelentősen csökkenti a kozmikus térben jelenlévő nagy energiájú töltött és töltetlen részecskék számát a talajszinten. Ezek a részecskék – a Naprendszerben elsősorban a napszél részét képező protonok – a Földtől távolodva egyre fokozódó veszélyt jelentenek az ott tartózkodó emberekre, valamint komolyabb károkat tudnak okozni, elsősorban az elektronikai eszközökben.⁶ Ennek megfelelően az űrhajósok és az űreszközök sugárvédelme, valamint az elnyelt sugárdózis mérése kiemelt fontosságú.

⁵ HUNOR – Hungarian to Orbit, „magyar űrhajós a világűrben” program.

⁶ Egy komolyabb napkitörés a kommunikációs műholdak meghibásodását vagy akár tönkremenetelét is eredményezheti, így az „űrídőjárás” nyomon követése egyre fontosabb feladatot jelent.

- Az űrben történő hosszútávú tartózkodás⁷ esetén fellépő szükségletek
 - Mint a legtöbb állati szervezet esetén, az ember anyagcseréjéhez is elengedhetetlen a megfelelő mennyiségű oxigén bevitele, valamint a keletkező széndioxid eltávolítása. Az űreszközökön így folyamatosan biztosítani kell, hogy a belélegzett levegőben megfelelő koncentrációban legyen jelen az O₂, valamint, hogy a CO₂ koncentrációja ne emelkedjen túl magasra.⁸
 - Az űrhajósok megfelelő ételmezése is elengedhetetlen. Ehhez, természetesen, hozzátartozik a szükséges tápanyagösszetétel – a szükséges mennyiségű kalória- és fehérjebevitel, a vitaminok és a nyomelemek biztosítása – mellett az élvezhetőség is. Ennek részeként megoldandó a világűrben az űreszközökön a növénytermesztés, valamint a víz- és tápanyag-recirkuláció.
- A mikrogravitáció hatása az űrhajósokra
 - Szervezetünk az évmilliók során ahhoz alkalmazkodott, hogy a Föld gravitációja miatt kialakuló súlyunkat⁹ elviselje. Csontjaink, izmaink folyamatos tartást biztosítanak a gravitációval szemben. Még az ereink fala is ahhoz alkalmazkodott, hogy a szervezetünkben keringő vér nyomása – a hidrosztatikai nyomásgradiens miatt – alacsonyabb a feji régióban, mint a végtagjainkban. Mindezek hiányoznak a világűrben.¹⁰ Ez a csontok és az izmok leépüléséhez, valamint a vér redistribúciójához¹¹ vezet.
- Űrből származó adatok felhasználása

⁷ Olyan esetekben, amikor a földi utánpótlás megoldása nehézkes vagy megoldhatatlan. Előbbire lehet példa egy, a Holdon kialakítandó, folyamatosan lakott űrbázis, az utóbbira pedig egy emberekkel megvalósított marsi űrmisszió.

⁸ Ha a CO₂ koncentrációja a belélegzett levegőben megemelkedik, akkor következményesen a vérben is magasabb lesz. Ez, egyebek között, a vér pH-jának csökkenéséhez – savas irányú eltolódásához – vezet, ami károsítja a szervezetet. A nemzetközi űrbázison (International Space Station; ISS), mely jelenleg az egyetlen űreszköz, ahol tartósan emberek tartózkodnak, a CO₂ átlagos szintjét 4 Hgmm-ben maximalizálták (tengerszinten, a levegőben, ez 0,3 Hgmm).

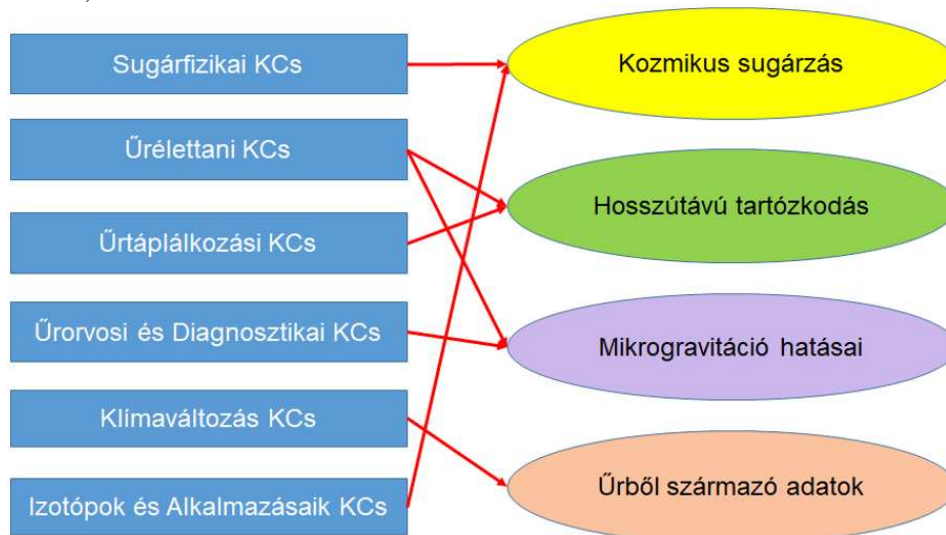
⁹ Míg egy test tömege független a gravitáció jelenlététől, a súlya nem. Súlyon azt az erőt értjük, amivel a test az alátámasztást nyomja, vagy a felfüggesztést húzza.

¹⁰ A Föld körül keringő, vagy egy távolabbi égitest felé tartó űreszközön, hacsak ezt valamilyen speciális módon nem biztosítjuk, „súlytalanság” uralkodik. Ilyen, ún. mikrogravitációs környezetben, vagy amikor a test szabadon esik a Föld felé, pl. az ISS-en, a testtartást biztosító izmok, valamint a csontok folyamatosan veszítenek tömegükből.

¹¹ A vér a végtagok felől a felsőtest irányába tolódik. Ennek következtében a lábak elvékonyodnak – ún. madárlábak alakulnak ki –, míg az arc felpuffad. A feji régióban megemelkedett nyomás a szemben a retina károsodását is előidézhetheti.

- A Föld körül keringő műholdak egy jelentős része nem az univerzum megfigyelésére, vagy a földi távközlés biztosítására szolgál, hanem folyamatosan képeket készít bolygónkról.¹² Ezek a képek információt szolgáltatnak, egyebek között, a vegetációról, a talaj nedvességtartalmáról, a beépítettségéről, de felhasználhatók veszélyhelyzetek esetén is.

A fenti kérdések tudományos igényű vizsgálatára, valamint az egyetem különböző karain, laboratóriumaiban folyó űrrrel kapcsolatos kutatások koordinálására 2019-ben megalakult a Debreceni Egyetem Űrkutatási programja a DE_SPACE (2019). A résztvevő laboratóriumokat, valamint kapcsolódásukat a fent bemutatott területekhez, az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A DE-SPACE programban részt vevő kutatócsoportok (KCs) és főbb tevékenységük.

Jelen közlemény kereteit meghaladja valamennyi kutatócsoport munkájának részletes bemutatása, arról a program honlapján (DE-SPACE program, 2019) tájékozódhat az érdeklődő olvasó. Itt csak három kutatási irány rövid ismertetésére szorítkozom.

A Sugárfizikai Kutatócsoport egy NAND Flash alapú dozimétert fejlesztett, mely elhelyezésre került egy 2024-ben felbocsátott pico-szatelliten.¹³ Az eszköz

¹² Ilyenek, többek között, az Európai Űrügynökség (European Space Agency) ún. Sentinel műholdjai (Sentinel, 2024).

¹³ A pico-szatellit egy olyan kicsi, jelen esetben 5cm × 5cm × 15 cm-es műhold, melyet néhány speciális célfeladat végrehajtása érdekében állítanak pályára, s viszonylag rövid időn belül, a Föld légkörébe történő visszalépés során megsemmisül.

a sugárterhelés mérésének egy teljesen újszerű és kis költséggel előállítható mérőműszere. Előnye nemcsak költséghatékonyságában, hanem kis méretében és könnyű előállíthatóságában is rejlik. A műszer sugárzásállósági tesztelése az Atommagkutató Intézetrel együttműködésben történt (Angeli és mtsai, 2024).

Az Őrtáplálkozási Kutatócsoport olyan növények nemesítését végezte el, melyek alkalmasak lehetnek az űreszközökön történő termesztésre (Domokos-Szabolcsy és mtsai, 2023). A nemesítés során tekintettel voltak az ottani különleges kihívásokra. A nemesített növények vízigénye alacsony, növekedésük gyors, tápértékük magas – a bennük található tápanyagok mellett jelentős a vitaminkoncentrációjuk is –, míg a táplálékként fel nem használható részük kevés, így a keletkező hulladék is elhanyagolható.

Az Űrélettani Kutatócsoport a csont- és izomleépülés tanulmányozása kapcsán a nyomásérzékeny, ún. Piezo1, csatornák szerepét elemezte a vázrendszerben (Dienes és mtsai, 2023). Ezek azok – a sejtek felszíni membránjában elhelyezkedő – ioncsatornák, melyek a külső nyomás megnövekedésének hatására megnyílnak, s így részt vesznek szervezetünkben, egyebek között, a gravitáció okozta terhelés, a vérnyomás és az izommunka során kialakuló feszülés érzékelésében.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a DE-SPACE program keretében végzett kutatások nem kizárólagosan az űrkutatásban hasznosulhatnak. Új típusú doziméterek fejlesztése a sugárterheléses munkakörökben használt eszközök új generációját jelentheti. A nemesített növények földi termesztésére alacsony vízigényük és a jelenlegi klimatikus változások miatt is sor kerülhet. Az izom- és csontleépülés valamint az érelmeszesedés kapcsán szerzett ismereteink hozzájárulhatnak az időskori, ilyen jellegű elváltozások lassításához, esetleges visszafordításához.

Bár a tudományos kutatások alapját a modern infrastruktúra, valamint a megalapozott és stabil finansziális háttér jelenti, ezek nem létezhetnek megfelelően képzett szakemberek nélkül. Ezekre a szakemberekre azonban nemcsak a szorosan vett űrkutatás területén van szüksége egy országnak, ha nemzetközi szinten is be kíván kapcsolódni a jelenleg is folyó űrmissziókba. Ez az igény indította el azt az együttműködést, mely Magyarország számos egyetemének közreműködésével képezi a jelen és jövő űrszakembereit.

Űrképzés a Debreceni Egyetemen

Az űrstratégiához kapcsolódóan megfogalmazódott, hogy szükséges lenne egy olyan tudásplatform létrehozása, mely egyesíti a magyar egyetemek űrkutatással kapcsolatos kompetenciáit. A létrehozott konzorcium¹⁴ (UniSpace, 2022) meghatározta azt a négy tudományterületet – műszaki tudományok, orvos- és egészségtudományok, társadalomtudományok és természettudományok –, melyeken meg-

¹⁴ A konzorciumot 17 egyetem alapította 2022-ben, majd 2024-ben további 4 egyetem csatlakozott hozzá.

felelő szakértelemmel rendelkeznek az űrkutatásban, s ahol az űrstratégia hosszútávú megvalósításához a szakembergárdát fejleszteni, bővíteni szükséges. Az UniSpace konzorcium keretében pedig megkezdődött Magyarország első űrképzése.

A képzés a 2022/2023-as tanév őszi félévében indult el mint szakirányú továbbképzés, magyar nyelven, négy szakiránnyal, a Nemzeti Közszo lgálati Egyetem koordinálásában. Az egyes szakirányokat más-más egyetem szervezi, s az adott szakirányra jelentkező hallgató a szakirányt koordináló egyetemre kerül felvételre. A képzés három féléves, az első évfolyam 2024 januárjában vette át oklevelét. Jelenleg a második évfolyam képzése zajlik, angol nyelven. A szakirányok elnevezése és az azokat szervező egyetemek az alábbiak:

- Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem – Űrtechnológiai szakember;
- Debreceni Egyetem – Innovatív táplálkozási és üregésszeg-tudományi szakember;
- Eötvös Loránd Tudományegyetem – Űrtudományi szakember;
- Nemzeti Közszo lgálati Egyetem – Világűrpolitikai tanácsadó.¹⁵

A konzorciumban, a fentieknek megfelelően, egyetemünk az űrutazás során felépő táplálkozási és egészségügyi vonatkozások ismereteinek oktatását koordinálja. Az egyes szakirányspecifikus tantárgyak (1. táblázat) oktatásában részt vesznek az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Semmelweis Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem munkatársai is.

1. táblázat. A jelenlegi, angol nyelven folyó képzés szakirányú tantárgyai.

Space Medicine	Biomedical Engineering
Radiobiology	Space pharmaceuticals
Space farming	Space Food
Environmental Psychology of Extreme and Unusual Spaces	

Az egyetemen folyó űrképzés mellett munkatársaink bekapcsolódtak a következő magyar kutatóűrhajós felkészítésébe is.¹⁶ Sőt, több olyan élettudományi projekt is kidolgozásra került, melyet az űrutazás során a magyar űrhajós¹⁷ a Nemzetközi Űrállomáson végre is fog majd hajtani.

Összefoglalva elmondható, hogy a Debreceni Egyetemen az űrkutatási projektek, a DE-SPACE megalakulásával, szervezett keretek között zajlanak, és már számos új, nemzetközi szinten is kiemelkedő eredményt értek el.

¹⁵ Az egyes szakirányok részletes tanterve a koordináló egyetem honlapján érhető el.

¹⁶ A képzés a HUNOR program keretében 2024-ben zajlott, az űrutazásra, várhatóan, 2025 tavaszán fog sor kerülni.

¹⁷ A kiválasztott személy Kapu Tibor, a tartalék Cserényi Gyula.

Felhasznált irodalom

- Angeli, I – Csige, I – Fenyvesi, A – Kereszturi, Á – Kiss, Á Z – Molnár, J – Rácz, R – Szarka, M – Zilizi, G. (2024): Űrkutatással kapcsolatos tevékenységek az ATOMKI-ban. Fizikai Szemle, 74, pp. 196-198.
- DE-SPACE program. (2019): <https://space.unideb.hu>
- Dienes, B – Bazsó, T – Szabó, L – Csernoch, L. (2023): The role of the Piezo1 mechanosensitive channel in the musculoskeletal system. Int. J. Mol. Sci, 24, pp. 6513.
- Domokos-Szabolcsy, É – Alshaal, T – Koroknai, J – Kovács, S – Tóth, C – Csilléry, G – Jókai, Z – Matkovits, A – Makleit, P – Fári, M – Gábor; Veres, S. (2023): Phytochemical evaluation of the fruits and green biomass of determinate-type sweet pepper (*Capsicum annuum* L. *fasciculatum*) grown in terrestrial bioregenerative life-support research facilities. J Plant Interact, 18, pp. 2268118.
- HUNOR program. (2024): <https://space.kormany.hu/hunor-program>
- Magyarország Űrstratégiája. (2021): <https://space.kormany.hu/download/7/bd/c2000/Magyarorszagurstrategiája.pdf>.
- Rapcsák, M – Oganov, VS – Szöör, A – Skuratova, SA – Szilágyi, T – Takács, O. (1983): Effect of weightlessness on the function of rat skeletal muscles on the biosatellite "Cosmos-1129". Acta Physiol Hung, 62, pp. 225-228.
- Sentinel. (2024): https://www.esa.int/Applications/Observing_the_Earth/Copernicus/The_Sentinel_missions
- Simon, T. (2021): Magyarország és a világűr - Szerepünk a világ űrtevékenységében. Mcc Press Kft. Budapest.
- Takács, O – Rapcsák, M – Szöör, A – Oganov, VS – Szilágyi, T – Oganessian, SS – Guba, F. (1983): Effect of weightlessness on myofibrillar proteins of rat skeletal muscles with different functions in experiment of biosatellite "Cosmos-1129". Acta Physiol Hung, 62, pp. 229-233.
- Tématerületi Kiválósági Program. (2019): <https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatal-hirei/temateruleti-kivalosagi-program-2019>
- Tématerületi Kiválósági Program. (2020): <https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/tpk-2020>
- UniSpace. (2022): <https://unispace.hu/>

A Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet őszü szemeszteréről

Bodrogi Ferenc Máté

irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

Minden egyetemi intézet, tanszék életében vannak eredményekben gazdagabb és szegényebb időszakok, melyek összmintázata tudhatóan ezernyi tényező függvénye. Az mindenesetre különösen jóleső, ha a kihívások közepette visszatekintvén mégiscsak a többértelmű gyarapodás a meghatározó tapasztalat, élmény. A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének legutóbbi, őszi szemesztere különösen gazdag volt efféle jóleső eredményekben. Ebben a cikkben ennek az időszaknak a madártávlatú bemutatása olvasható. A szerző – itt és most mintegy „tanszéki krónikásnak” tekintve magát – azt igyekszik vázolni, hogy milyen egy igazán eredményes félév a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar szakján.

A Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet egykori és jelenlegi oktatóinak közelmúltban megjelenő tudományos munkái közül kiemelendő két monográfia: Imre Mihálynak *A fizikoteologizmus irodalmának hazai forrásai* (Irodalomtörténeti füzetek 189. Budapest: reciti, 2024.), illetve Tóth Juditnak a *Teológia és retorika Nüsszai Szt. Gergely műveiben* (Kairosz, 2024) című műve. Kiemelendő továbbá három tanulmánykötet: a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra időzített *Az irodalom ígérete* (Prae, 2024) című tanulmányválogatás Szirák Péter szerzőségével, Baranyai Norbert *A közlés művészete. Tanulmányok Móriczról* (MMA Kiadó, 2024) című tematikus kötete, és *Az élet lármája – Biopoétika a 20–21. századi magyar prózában* című tanulmánykötet (Prae, 2024; a három szerkesztő közül ketten oktatóink, Balajthy Ágnes és Fodor Péter). Folyamatosan megjelenő szövegkiadásaink legújabb darabjai *Sárvári Pál leveleskönyve* (s. a. r. Brigovác László, Lakner Lajos, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024, Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink, 21.), illetve az *Aurora. Hazai Almanach* című 19. századi szépirodalmi évkönyv tudományos forráskiadása (*Első folyóirataink. Aurora, I–IV. Szövegek, V. Jegyzetek*, s. a. r. Bodrogi Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024, Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink, 22.). A csak pár éve induló, ám már most széles körben elismert Debreceni Irodalom- és Kultúratudományi Tankönyvek sorozat ötödik és hatodik darabjaként pedig megjelent a *Prózaelméleti alapismeretek* (Bényei Péter és Bodrogi Ferenc Máté jegyzi), továbbá a *Fejezetek a 19. század második felének magyar regénytörténetéből* című kötet (S. Varga Pál szerzőségével, Gönczy Monika szerkesztésében).

Intézetünk tudományos folyóirata, a rendszerint évente két tematikus duplaszámmal jelentkező *Studia Litteraria* (ld. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/about>) is hozta az immár megszokott és elvárt színvonalat. Még a nyár elején, június 20-án jelent meg a *Fordítás – újrafordítás – újraírás* című lapszám, amely a műfordítás elméletéről és gyakorlatáról zajló diskurzushoz kapcsolódva három tematikus alegységben közöl tanulmányokat az antik görög-latin, a szláv, valamint az angol nyelvű irodalom hazai műfordításának jelenségeiről, Darab Ágnes, Hudácskó Brigitta és Regéczi Ildikó szakmai szerkesztésében. Rendhagyó módon még e hónapban megjelent a *Studia* következő, *Újrajátszások: Emlékezés, megidézés, átértelmezés a művészetekben* című száma is, amely a 2023. szeptember 15–16. között a helyi MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ és az intézetünkben működő Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport együttműködésében rendezett interdiszciplináris konferencia anyagát teszi közzé Fazakas Gergely Tamás, Kovács Edward és Süli-Zakar Szabolcs szerkesztők gondozásában. A legfrissebb, decemberi szám pedig Csokonai Vitéz Mihály életművét állítja középpontba *Csokonai 250* címmel, Debreczeni Attila és Szilágyi Márton redakciójában. A lapszám a Csokonai születésének 250. évfordulója alkalmából, 2023. november 8–9-én Debrecenben rendezett, azonos című országos tudományos konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza, egyben két recenziót is közöl, az egyiket Csokonai műveinek, feljegyzéseinek és levelezésének kritikai kiadásáról (*Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, Debreceni Egyetem, https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/), a másikat pedig Borbély Szilárd várva várt, nemrégiben megjelent posztumusz tanulmánykötetéről.

A konferenciákat illetően a szeptember elején a Reneszánsz-Barokk Kutatócsoport (Rebakucs) által Szenci Molnár Albert születésének 450. évfordulóján nálunk és a Református Kollégiumban megrendezett *Szenci Molnár Albert és a 16-17. századi peregrinatio academica* című három napos konferenciát emelhetjük ki. Ez volt az illető országos kutatócsoport 55. vándorkonferenciája, amelyen csaknem száz történész, irodalomtörténész, egyháztörténész és teológus, valamint egyetemi hallgató vett részt. A rendezvény „spiritus rectora” professor emeritusként, Imre Mihály volt, szervezői pedig oktatóink, Fazakas Gergely Tamás és Száraz Orsolya, illetve Bozzay Réka egyetemi docens (Germanisztikai Intézet, Néderlandisztika Tanszék). Október 10–11-én *Életformák (Család, élet, irodalom)* címmel professzorunk, Szirák Péter, illetve Balajthy Ágnes és Fodor Péter oktatóink irányításával, valamint mások mellett doktoranduszaink – Hocza-Szabó Marcell, Juhász Tibor és Urbán Andrea – szereplésével zajlott le intézetünk és a Fiatal Írók Szövetsége (FISZ) közös konferenciája. A tanácskozás hozzásegített minket annak megértéséhez, hogy miképpen erősítette meg (esetleg hozta létre) a szépirodalom azokat a kategóriákat, mintázatokat, amelyek szerint megkülönböztetjük az „embercsaládokat” az állati, növényi szerveződésektől, vagy amelyek mentén az ideális családokról gondolkodunk.

Október 31. és november 8. között került megrendezésre a nagy hagyományú *Debreceni Irodalmi Napok az Alföld szerkesztőségének szervezésében*, amelyen idén a levélről volt szó. Oktatónk, Bódi Katalin tartotta az egyik előadást, melyet kerekasztal-beszélgetés követett Szirák Péter moderálásával. Ezek után, az Alföld-díjasok estjén egy volt és egy jelenlegi doktoranduszunk, Korpa Tamás és Juhász Tibor vehette át idén a magas presztízsű díjat, a költő Gergely Ágnes mellett. A bő egyhetes rendezvénysorozat keretében a Békás-tónál egykori kedves kollégánkra, a 60 éve született, tragikusan elhunyt Borbély Szilárdra emlékezhetünk közösen, illetve bemutatkozott az *Alföld* folyóirat is Áfra János, Fodor Péter és Szirák Péter kollégáinkkal – akik a szerkesztőség képviselői egyszeresmind –, illetve oktatónkkal, Balajthy Ágnessel, az Alföld-kör egyik oszlopos tagjával. Mindemellett intézeti könyvtárunk adott helyet az Új Alföld Könyvek sorozatban megjelenő *Körülírások. Tanulmányok Borbély Szilárdról* című tanulmánykötet bemutatójának. A könyv a szakmailag, de különösen szépirodalmilag kivételes jelentőségű Borbély-életművet járja körül, melynek egyik szerkesztője egykori oktatónk, Lapis József.

December 13–14-én könyvtárunk adott otthont a *Gyerek- és kamasz perspektíva a magyar irodalomban* elnevezésű országos konferenciának, a DE Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar Mesekultúra Kutatócsoportja és intézetünk közös szervezésében. A tanácskozás célja az volt, hogy a magyar irodalomban megjelenő gyerek és kamasz elbeszélők vizsgálatának révén átjárhatóvá váljon a „gyerek” és a „felnőtt” irodalom picilag elhatárolt korpusza, és a területek kutatói közösen, egy egységes, irodalomtudományos kérdészmódban keressék a választ arra, hogyan képződik meg a szövegekben a gyermek/kamasz „én”. A konferencia főszervezője egykori doktoranduszunk, a DE-GYGYK adjunktusa, Gesztelyi Hermína, illetve doktorjelöltünk, Katona Alexandra volt, több szekcióját pedig intézetünk oktatói elnökölték (Baranyai Norbert, Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté).

Kiseb rendezvényeinkről szövegezzük kiemelhetjük egyrészt a Modemmel kötött együttműködés keretében idén is egy ottani kiállításához kapcsolódva megrendezett *Generációk az irodalomban* című kerekasztal-beszélgetést, Szirák Péter, Fodor Péter, Bódi Katalin és Bodrogi Ferenc Máté részvételével (november 28.). Másrészt kiemelhetjük azt az október 16-i könyvbemutatót, ahol négy kiadványunk is programpontra volt, összességükben olyan tágas szakmai közeget összefogó hatáskörrel, hogy jellemző módon a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, a Déri Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Akadémiai Bizottság (MTA DAB) Irodalomtudományi Munkabizottsága, valamint intézetünk közös szervezésében jött létre az esemény. A négy kiadványból kettő igen sikeres doktori disszertációból kinövő témamonográfia – Béres Norbert: *A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma*, illetve Gönczy Monika: *„csillagokká repesztett szöveg” Szövegek közeli közelítései a 19. század második felének magyar irodalmához* (mindkettő a Csokonai Könyvtár monográfiák sorozatában jelent meg a Debreceni Egyetemi Kiadónál) –, illetve két

kritikai igényű forráskiadás: a már emlegetett *Sárvári Pál leveleskönyve* és az *Aurora* öt kötetes forráskiadása. Utóbbi tehát az 1822 és 1837 között Pesten évenként megjelenő *Aurora. Hazai Almanach* Kisfaludy Károly, majd Bajza József által szerkesztett költői zsebkönyvének teljes anyagát tartalmazza. Ebben a kiadványban látott először napvilágot nyomtatásban a *Himnusz* és a *Szózat*, lapjain először jelent meg egyes művek címe után a megjegyzés: 'romantikus költemény'. A korszak meghatározó sajtóorgánuma vált ilyenképpen hozzáférhetővé a tudományos kutatás és a szélesebb érdeklődő közönség számára, a szövegek melletti metszetek és kottamelléletek kíséretében, melyek egyetlen közgyűjteményben sem maradtak fenn így, együttes teljességükben. A textológiai projekt további jelentősége, hogy először készült nyomtatott és elektronikus verzióban egy teljes kritikai szövegkiadás párhuzamosan, mely szabadon el is érhető az interneten (*Aurora. Hazai Almanach: Elektronikus kritikai kiadás*, Debreceni Egyetem, https://deba.unideb.hu/deba/aurora/kritikai_kiadas_kotetei_pdf.php).

A számvetés végére, nem véletlenül, a büszkeségre leginkább okot adó kitüntetések áttekintése maradt. A múlt szemeszter e téren sem volt éppen sivár: a novemberben 80. születésnapját ünneplő Imre László professor emeritusunkat még augusztusban Eötvös József-díjjal tüntették ki, mely elismerés olyan egyetemi oktatóknak adományozható, akik oktató-nevelő munkájuk által, mintegy egész életpályájukkal fejezték ki elkötelezettségüket a pedagógus élethivatás mellett. Másik mesterünk, az ugyancsak professor emeritus Imre Mihály október 31-én vehette át a Károlyi Gáspár-díjat, amely szintén kormányzati szintű elismerés a hittudományok területén maradandót alkotó, illetve a biblikus tudományok terén is kimagasló teljesítményt nyújtó személyiségeknek. Debrecen önkormányzatának legjelentősebb kulturális elismerését, az életműdíjjal felérő Debrecen Város Csokonai-díját pedig október 23-án professzorunk, Debreczeni Attila kapta meg, mely döntéssel a díj egyszersmind sajátosan haza is érkezett, amennyiben a kitüntetett évtizedekig gondozta Csokonai Vitéz Mihály életművének nyomtatott kritikai kiadását, nagymonográfiát is szentelt a felvilágosodás egyik legfontosabb magyar literátorának, valamint összeállította életművének új, átfogó kronológiáját, hallgatók generációit vonva be egyúttal az egyetemi-akadémiai szféra textológiai-kutatócsoporti munkálataiba.

Miközben közvetlen munkatársaimnak ezúton gratulálok még egyszer az elmúlt időszak szép eredményeihez, a jövőre nézvést hasonlóan gazdag szakmai teljesítményeket, gyümölcsöző együttműködéseket, és reménykeltő társadalmi visszacsatolást kívánok a Debreceni Egyetem szervezeti egységeiben dolgozó minden távolabbi kollégámnak is.

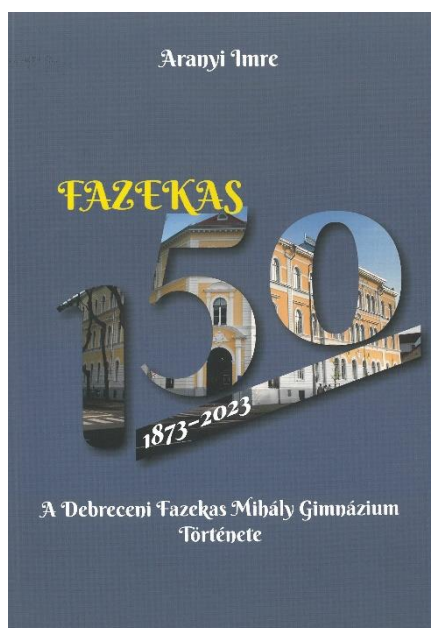
<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/101-105>

Iskola, amelyikről mindig lehet újat mondani

Aranyi Imre: Fazekas 150. 1873–2023.

A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium története.

Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, 2023.

Aki a (debreceni) Fazekas Gimnázium történetét szeretné megismerni, könnyen talál rá szakirodalmat. Hiszen eddig az iskola alapításának minden kerek (és nem annyira kerek) évfordulójára (50, 100, 125 év) is jelent meg összefoglaló. Színvonalukat a szerzők biztosították, hiszen egyikük az iskola korábbi igazgatója (Nábrádi Mihály), másikuk a megyei levéltár akkori igazgatója (Gazdag István) volt. Jelen munka szerzője, Aranyi Imre a kötet bevezetőjében indokolja, miért látta szükségét, hogy 25 évvel az előző összefoglaló

után újabb történeti munkával lépjen elő. Elsősorban az vezérelte, hogy az iskola történetének egyes szakaszai az eddigi kötetekben meglehetősen egyenetlenül kerülhettek kifejtésre. Ennek oka, hogy egyenetlenül állnak rendelkezésre a források. Míg a II. világháborúig ezek (elsősorban az iskolai Évkönyvek) elegendőnek és alaposnak mutatkoznak, addig az azóta eltelt évtizedek forrásait részben tudatos „szelektálás”, részben a gondatlan tárolás kártevése (a raktározó helyiséget elöntő víz) ritkította meg. A 125 éves történetet feldolgozó kötet szerzőjének azért kérték fel Gazdag István levéltár-igazgatót, hogy ő munkahelyi tapasztalatai alapján minden lehetséges eszközt megtaláljon és felhasználjon. A szerző célja most többek között az volt, hogy az eltelt negyedszázad konszolidációja során remélhetőleg felbukkant újabb anyagokkal gazdagítsa az iskola történetét.

Végül azonban már az Előszóban kénytelen beismerni, hogy a kallódó anyagok várt felfedezése nem következett be. Az olvasónak azonban hamar arra a következtetésre kell jutnia, hogy ez végül nem is vált igazán a könyv hátrányára. Hiszen azok is

meretében lehetett volna a felülete-sebben ismert évtizedekről is részletesebb kimutatásokat, statisztikákat készíteni, ismertetéseket, névsorokat közölni, ezek helyett azonban olyan háttér-információkat kapunk, amelyek az országos események tükrében magyarázzák az iskolában történeteket. Aranyi Imre diplomás történész, aki iskolája (amelynek egy híján 40 éve tanára, egy híján 30 éve igazgatója) múltját nem légüres térben képzelte el, hanem a mindenkori oktatáspolitikai tendenciáit is figyelembe véve. Történeti (és pedagógusi) figyelemmel fordult a különféle jellegű forrásokhoz, a II. világháborút követően meglehetősen rapszodikus ütemben megjelenő évkönyvekhez (van, amelynek egyetlen „példányát” csak kéziratban őrizik az iskola könyvtárában), igazgatói beszámolókhöz, tantestületi jegyzőkönyvekhez, és nem utolsósorban a volt diákok néha nyomtatott formában is megjelentetett vagy éppen interneten hozzáférhető emlékezéseihez.

A különböző korszakokat persze nem kívánta azonos részletességgel tárgyalni. A régebbi múlt, amelynek történetét az eddigi összefoglalók is feldolgozták, szűkebb terjedelmet kapott, míg az eddig nem vagy más szempontok szerint bemutatott évtizedek, események bővebbet. Nem hiányozhatott szerző tiszteletének kinyilvánítása sem, aki igazgató és tanár elődei neve mögé általában kitette a megtisztelő úr szócskát, mintha megszólítaná őket. A könyvben különös hangsúlyt kaptak a

„szocialista” korszak próbálkozásai, amelyek az oktatást a hol szocialistának, hol kommunistának nevezett embertípus kidolgozásának szolgálatába kívánták állítani. Megannyi kezdeményezés és közel ugyanannyi, többnyire be nem vallott kudarc, a kísérletek csendes elhalása. Kideríthetetlen, hogy hány órát vett el az 5+1-es képzésben bevezetett politéchnikai oktatás a felsőfokú intézményekben készülő diákok tanulásából, mennyi kárt okozhatott a szakiskolai képzés bevezetése és erőltetése a tanulók számára. A statisztikák azt mutatták, hogy az ilyen képzést végzettek közül bizony kevesen választották a fizikai munkával járó pályákat. Bár a hivatalos beszámolók szinte mindent rendben találtak, ma már persze a felmerült problémákról őszintén lehet írni, és Aranyi Imre ezt meg is teszi. Az egyik – forrásként használt – emlékezés szerint például „[a] tanulók lógásra hajlamos tagjai éltek az alkalmakkal, és mindent, ami rossz csak volt az üzemnél, azt hamar megtanulták.” A szerző persze nem kívánta elhallgatni az iskola történetében bekövetkezett pozitív változásokat sem, mint a speciális (tagozatos) képzések indítását, a nyelvi képzés bővítését és azt az áldozatot, amelyet a tanári kar és a diákság az iskola épületének felújítása során a kiköltözés és a három évig tartó idegen helyen való működés elviselésével tanúsított. De azt is észre kell vennünk, hogy a jelen kötetben nemcsak a szociális történeti munkákban kötelező

szervezeti és oktatási területek szerepelnek – beleértve a tanórán kívüli elfoglaltságokat is –, hanem olyan „alfejezeteket” is találunk, mint az őszi betakarítási munkák, kirándulások, évekig tartó – virágkocsival való – részvétel a virágkarneválon.

Amíg a szocialista korszakban az ideológia erőltetése okozott számos problémát, addig annak végorától, az 1980-as évektől kezdve, majd az 1990-es politikai átalakulás hatására az oktatásirányítás szervezeti kérdései bonyolították a dolgokat. A szerző sok-sok lapon részletezi az intézkedéseket, a felállított – iskolán kívüli és belüli – irányító hivatalokat és testületeket, amelyek egy része rövid életűnek bizonyult. Ezt az időszakot – előbb az iskola tanáraként, majd igazgatójaként – maga is tapasztalta, annak ellentmondásaival együtt. Kritikai megjegyzései közé néha iróniát is vegyített: „A rendszerváltás után létrehozott hivatalok ekkorra már kialakították saját kultúrájukat, megkezdtek működésüket. Mindegyik bizonyítani szerette volna, hogy fontosak, nélkülözhetetlenek, így akarva-akaratlanul sokszor hátráltatták az ügyek intézését.” Nem hízogó a következő megjegyzése sem: „Egyre később a Nemzeti Alaptanterv kiadása, a létrehozott Regionális Oktató Központoknak pedig nem nagyon találták a feladatát.” Előadása ezeken a lapokon átmenetileg mégis kissé egyhangúvá, mondhatnánk szárazzá, válik, mert hiába lehettek fontosak ezek az intézkedések az oktatás és különösen az iskola számára, az olvasó nehezen

tudja követni őket, és valóságos hatásukat sem feltétlenül tudja értékelni.

Mindemellett persze előtérbe kerülnek konkrét problémák is, az iskola fokozatosan romló állagának javítására tett kísérletek, a pedagógus bérek siralmasan alacsony volta, és sok más olyasmi, amit a pénztelenség okozott. A kötet utolsó fejezetei azonban megint a pozitívumokról szólnak, a tagozatokról, amelyek közül a matematikait a bevezetett „kettanterv” előírásai ellenében, de a közvetlen irányítókat megnyerve indították el, a kétnyelvű képzésről, amelyben a hazánk idegennyelvi kultúrájában szokatlan spanyol nyelv is előtérbe került, az országos tanulmányi versenyeken elért sikerekről, a felsőoktatási felvételen elért magas arányokról, amelyekkel az iskola az országos rangsorokban magas pozíciókat ért el, és az ország legjobb középiskolái közé emelkedhetett. Ebben a részben megismerkedhetünk a tanórákon kívüli foglalkozásokon a diákokat a sikerekre felkészítő tanárok nevével is. És természetesen itt is megtaláljuk azokat az „alfejezeteket”, amelyek az órákon, de akár az iskolán kívüli tevékenységekre utalnak. Aranyi Imre egyébként önmagáról mindig harmadik személyben szól (nevét nem említve, szinte személytelenül csak igazgatóról szól), holott ezekre az eredményekre az ő igazgatása, és bizonyára jórészt az ő kezdeményezésére került sor. Ennek is köszönheti, hogy az ötvenkénti ellenőrző értékelések is megerősítették pozíciójában. A

kötetet irodalomjegyzék, az igazgatók, az intézmény jelenlegi munkatársainak (tanárok, dolgozók) névsora zárja.

A recenzens – mint egykori diák, aki emlékeit nem örökölte meg Igazgató Úr által felhasználható írásban – azért nem leplezhette a kötet olvasásakor kialakult személyes érzelmeit. Meglepetve fedezte fel azokat az elemeket, amelyeket annak idején maga is átélt, és kereste azokat a részleteket, amelyekre másképp emlékezett, vagy amelyeket hiányolhatott. Az ötvenes években a mi osztályunk a társadalmi munkában háromnapos répaszedéssel vett részt, az iskolai színjátszók a *Légy jó mindhalálig*ot mutatták be, és egyik osztálytársunk, valamint a társ(leány)osztály egyik tagja között nálunk is jött létre házasság, akárcsak a kötet egyik visszaemlékezése szereplőinek esetében. Az „egyensapkában” azonban mi nem a hagyományok kifejezőjét, a majdani legendássá váló ruhadarabot láttuk, hanem annak az orosz időkből átvett szovjet kötelezettségnek a megnyilvánulását, hogy az utcán bárkiről látni lehessen, hogy hova tartozik. (A rendezavarókról meg pláne.) Viselése kötelező volt, a mulasztás büntetéssel járt. (Az egyetemi hallgatóknak is volt egyensapkájuk, talán náluk a mulasztást nem tudták annyira szankcionálni.) Nem kétséges, hogy gyűlöltük. Kétségtelen, hogy miután 1956. október 23-án a Perényi utcát elárasztottuk kék-sárga sapkáinkkal, napokig szívesen viseltük. (A Párbi-

zottság ablakából pedig az ideiglenes vidéki száműzetésben lévő Görbe János szavalta a Nemzeti dalt. Számunkra hitelesen, hiszen a nem sokkal korábban bemutatott *Feltámadott a tenger* c. filmben ő játszotta Petőfit.) November 4-e után azonban tanáraink (aligha saját kezdeményezésre) nem ajánlották a viselését.

Amit hiányolhattam, az ún. kisérettségi említése a tantervekben, 1956-ig minden évfolyam zárásaként kisérettségit kellett tenni, hogy megszokhassuk a majdani igazi érettségi hangulatát. A második év végén a matematika kisérettségi írásbelijének dátuma éppen nagypéntekre esett. A nap nem volt munkaszünet, a Svetits Katolikus Leánygimnázium diákjai mégis előző nap írhatták meg a dolgozatot. És hol vannak a világon olyan 16 éves lányok, akik ellent tudnának állni hasonló korú fiúknak, és nem adnák meg a feladatokat. Délután szüleim lakásán ültünk össze Kerékgyártó Imrével, az osztály legjobb matematikusával (a Vagongyárnak nevezett Járműjavító igazgatójaként vonult nyugdíjba) és oldottuk meg a feladatokat, hogy sorra érkező osztálytársaink rendelkezésére bocsáthassuk azokat. Persze a miniszteriális elvtársak sem lehettek annyira naivak, hogy másnap ugyanazokat a feladatokat adják. Imrével mégis jól jártunk, hiszen a jellegük hasonló volt az előző napihoz, így könnyen átrágtuk magunkat az újakon is. A kisérettségit a forradalom után mindenestre eltörölték.

Nyilván terjedelmi, esetleg költségbeli problémák okozták, hogy a kötetben egyetlen kép sem szerepel. Ez már így történt a 25 évvel ezelőtt megjelent 125 éves történeti kötetben is, a képeket átengedve az egyidejűleg megjelentetett – a történeti kötetnél jóval vaskosabb – évkönyvnek. Mivel az évkönyvek rendszeres megjelentetése szerepel az iskola tervei között, remélhetőleg ez most is így történik majd. Egy (talán két) kép megjelentetését azonban feltétlenül hiányolhatjuk: a sok diákévfolyam által ismeretlen, rekonstruált iskolazászlóét, és egy valamivel áttekinthetőbb képet az iskola címeréről, amely az egyébként tetszetős hátsó borítón inkább a címerpajzsot körülvevő cirádáival tűnik ki.

Bár a Fazekas Gimnázium történetét feldolgozó legutóbbi kötet megjelenésétől alig 25 év telt el, a jelen munka megírása mindenképpen indokolt volt. Látásmódjával, a történetiségbe beleillő, de az iskolai élet eddig sokszor figyelmen kívül hagyott, periférikusnak ítélt, de sokszínű elemeinek ismertetésével képes lekötni az olvasó figyelmét. Megírását indokolta az is, hogy szerzője huzamosabb ideje dolgozik az iskolában, azzal hosszabb ideje együtt él, és nemcsak a hivatalos történet elemeit ismeri, hanem a mindennapok gondjait és örömeit is.

Iff. Barta János
történész, professzor emeritus
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/105-111>

Beszédessé tett regényhagyomány

S. Varga Pál: *Fejezetek a 19. század második felének magyar regénytörténetéből*, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024.

A 2020 márciusi Covid-lezárások miatt egyik napról a másikra ellehetetlenült az egyetemi jelenléti oktatás is. Az oktatók kezdtek, amihez tudtak: volt, aki hamar sajátta tette a sokunk meglepetésére már létező E-learninget, mások online meetingeket szerveztek, megint mások segédanyagokkal, feladatlapokkal terheltek túl a hallgatók e-mail fiókjait. Viszont egészen biztos, hogy csak kevesen választották S. Varga Pál megoldását, aki hétről hétre megírta és elküldte tanítványainak az éppen

esedékes tantermi előadásainak az anyagát. S. Varga egyetemi oktatói munkájának lezárásaként, utolsó alkalommal tartotta a 19. század második felének magyar irodalmát tárgyaló előadást: egyfelől tehát szomorú, hogy ilyen kurtán-furcsán kellett lezárulnia egy több évtizedes előadói munkának; másfelől viszont a balszerencsés eseménynek köszönhetően még évtizedekig támogatja majd a korszak regényirodalmának oktatását az így megszülető tankönyv, amely 2024-ben nyerte el a

végző formáját, s a Debreceni Irodalom- és Kultúratudományi Tankönyvek sorozat hatodik köteteként került publikálásra.

Az öt 19. századi magyar regény átfogó elemzését (és egy regénytörténeti bevezetőt) tartalmazó jegyzet persze közel sem csak egy pillanatnyi oktatói megszállottság eredménye – kellett hozzá a szerző egyedi tanári habitusa is. Szűkebb körökben jól ismert, hogy S. Varga Pál kiterjedt kutatásai, intézményvezetői és akadémiai kötelezettségei mellett rendkívül felkészülten és felelősségteljesen végezte oktatói munkáját is: „a leglelkiismeretesebb tanár” – írja róla Debreczeni Attila egy születésnapi köszöntőben –, „aki nem megy be órára anélkül, hogy akár század-jára ne olvasta volna el a leghosszabb Jókai-regényt is”. S tényleg, S. Varga minden évben, minden egyes

előadásra készültek az elejétől a végéig újraolvasta a 19. századi magyar nagyregényeket (s persze minden mást is): így hosszú-hosszú időn keresztül érlelődött, újabb és újabb szempontokat felvéve formálódott anyagában, módszertanában az öt 19. századi regényklasszikus irodalomtörténeti pozicionálása és interpretációja, mely végül az elkészült jegyzet törzsanyagává vált.

S. Varga szaktudományos munkájának kontextusában is fontos eredmény a regénytörténeti tankönyv elkészülte. Bár a szerző imponáló mélységű és kiterjedésű irodalomtörténeti munkássága az egész hosszú 19. századot átöleli, csak relatíve „későn”, pályája utolsó harmadában kezdett rendszeresen publikálni prózai művekről. S. Varga máig meghatározó történeti konstrukcióját alkotta meg a 19. századi magyar lírának (*A gondviselésihittől a vitalizmusig: A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében*, 1994); hatalmas 19. századi irodalmi és kritikai szövegtörzset feldolgozva szála azta szét a nemzetről szóló korabeli diskurzusok eltérő narratíváit (*A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, 2005); Madáchról, Aranyról, Kölcseyről publikált jelentős könyveket, tanulmányokat – s mindezek csak a tudományos pálya legjelentősebb eredményei. Kutatói és oktatói fókuszában persze mindvégig ott volt a korszak regénykorpusza is, s ez az érdeklődés az elmúlt

bő évtizedben egyre több publikációban is megmutatkozott: a *Mikszáth „tudásregényei”* (Tiszatáj, 2011/11) című tanulmánya komoly mérföldköve lett a Mikszáth-értésnek, fontos elemzést írt a *Beszterce ostromáról* (Irodalomismeret, 2016/1), vagy az általa nagy becsben tartott Kemény Zsigmond két regényéről (Studia Litteraria, 2014/3–4) – s persze ne felejtkezzünk el jóval korábbi, az eposz és regény őrsekváltásáról szóló, árnyalt prózaszemléletet demonstráló írásáról (Hitel, 1999/7) sem. A tankönyv markáns szakmai és módszertani koncepcióba gyúrva mutatja fel S. Vargának a regény műfajáról és a 19. századi regényirodalomról alkotott nézeteit: csak sajnálni lehet, hogy a megírás körülményei, valamint a jegyzet műfajának pragmatikussága miatt csak a legnagyobb írók (Kemény, Jókai, Mikszáth) nagyregényeiről született elemzés, a hosszú 19. század magyar prózatörténeti elbeszélése (benn a novellisztika alakulásával) nem készíthetett el. S még egy utolsó vonás a szerző tudományos profiljához: S. Varga irodalomtörténeti habitusát és írásmódját nagyon széles filozófiai, antropológiai és hermeneutikai tájékozódás egyedíti, amely nagyobb ívű munkáit ugyanúgy áthatja, mint a rövidebb lélegzetvételű írásait, s gyakran tér vissza a fogalmi-szemléleti alapok újbóli tisztázásához. Az irodalmi szöveget tehát nemcsak nyelvi-poétikai létében, irodalomtörténeti/filológiai kontextusában vizsgálja, hanem az emberi élet tágabb összefüggésrendszerében

betöltött szerepére is folytonosan rákérdez: hogyan jön létre, hogyan kommunikál, hogyan reprezentál társadalmi, politikai, lélektani jelenségeket egy-egy irodalmi mű? Ez a szemlélet és fókusz szerencsés módon (s finoman transzformálva) a jegyzet szöveginterpretációiban is érvényesül.

Egy irodalomtörténeti tankönyv bírálatakor két szempontot érdemes szem előtt tartani. Egyfelől nem lehet eltekinteni a jegyzetben tárgyalt jelenségek, interpretációk szaktudományos megalapozottságának a kritériumaitól; másfelől viszont a tankönyvelbeszélésnek hatékonyan kell kommunikálnia a megcélzott olvasóközönség (a hallgatók) felé: ez nem vázaltszerűséget, „lebutítást” jelent, hanem a téma precíz kijelölését, tömör, jól tanulható kifejtéseket, logikusan követhető gondolatmenetet, érthető fogalmi/szemléleti kapaszkodók megalkotását és egy olyan reflexív párbeszéd kezdeményezését, amely bevonja a gondolkodás folyamatába olvasóját. S. Varga jegyzetének legnagyobb erénye, hogy mindkét szempontnak maximálisan megfelel: a korszak regénytörténeti konstrukciója, jellegadó műfajok (történelmi regény, irányregény) történeti poétikája, valamilyeni regényinterpretáció a szaktudományosság mércéjét követve beszélődik el, miközben a szerző példás tudatossággal alakítja ki a tankönyvelbeszélés egyedi beszédmódját, kommunikációját és módszertani felépítését. Két regény esetében is

megtehetette volna (*Beszterce ostroma, Özveggy és leánya*), hogy korábban publikált tudományos interpretációit rövidítve újrahangolja – ám ebből nem született volna jól elsajátítható tananyag. Ehelyett S. Varga egy olyan következetes szakmai nyelvhasználatot és szisztematikus értelmezői szempontrendszert dolgozott ki, amely egyfelől folyamatosan benne tart a teremtett világ történéseiben, figuráinak életében (a gyakran kárhozott tematikus olvasás módszerét is meggyőző módon mozgósítva); másfelől pedig újrakreálja az olvasás reflexív folyamatát is, újabb és újabb értelmezői kapaszkodókat kínálva fel a tanulóknak. Így lesz egyszerre szuggesztív és értelmezői aktivitást kiváltó, ugyanakkor szakmailag precíz, a szövegek narratopoétikájára, irodalomtörténeti pozícionálására is kiválóan ügyelő mind az öt szöveginterpretáció.

Ennek a szervesen kimunkált „tankönyvi” nyelvhasználatnak és szemléletnek különös bravúrja, ahogyan S. Varga Pál antropológiai/filozófiai elgondolásainak távlata feloldódik („megszüntette megőrződik”) az elemzések gondolatmenetében. Például a „humán modell” (11, 33–34), a „displacement” (17, 60–62), az „internalizáció”/„interiorizáció” (19–21, 28) stb. értelmezéseket végigkísérő vezérfogalmak egy-egy lényegre törő meghatározás után az elemzésekbe íródva válnak érthetővé; az interpretációk poétikai/fogalmi megalapozását pedig egy kiváló regénytörténeti áttekintés (*Be-*

vezetés – szempontok a modern regény műfajának kialakulásához) végzi el, amely az antikvitástól kezdve beszél el a műfaj alakulástörténetét, beleértve a magyar regény kezdeteinek a tárgyalását a 19. század közepéig. A bevezető fejezet (amely magában foglalja számos európai regényklasszikus rövid leírását is) egyfelől kifejezetten hiánypótló munka, hiszen a regény szemléleti és kultúrtörténeti hátterét szakszerűen összegző írás nagyon kevés érhető el magyar nyelven. Másfelől az itt kifejtett és tisztázott történeti, poétikai kapaszkodók hozzájárulnak a magyar regényértelmezés koncepciójának az alapvázát is. A 18. és 19. századi „modern” regény léte szorosan összefonódik a modernitás kibontakozásával: poétikája, kommunikációs stratégiái, befogadása szervesül a korszak dinamikus átalakuló társadalmi folyamataiba, mindennapi életébe, s egyszerre leképezi és értelmezi a közgondolkodásban, az emberfelfogásban, a nyilvánosságban stb. beálló gyökeres változásokat. A modern regény a „jelenkori életre irányíthatta a figyelmet” – hangsúlyozza S. Varga, teremtett hőseit pedig a „mindennapi világukban jeleníthette meg, [...] felszámolva távol-ságukat a befogadótól” (11). Ezért értelmezhető a török hódoltság korabeli Erdély világát újrateremtő *Özveggy és leánya* „a modern személyiség születését” (72) elbeszélő regényként, s így kerülhet fókuszpontra a „modern individualizmus paradoxona” (44) *Az arany ember* te-

remtett történéseiben. A polgári/kapitalista világban Timár Mihály már saját kivételes képességeinek köszönhetően, önjelétől érvényesülhet; viszont éppen az anyagi-társadalmi felemelkedését segítő képességek (furfang, vállalkozói tehetség stb.) vezetnek „személyisége torzulásához”, majd magánéleti kudarcaihoz (45, 47–51).

Részletes ismertetés helyett a továbbiakban az egyes regényelemzések néhány jellegadó tendenciájára mutatok rá. A Jókai-regények interpretációjának például két lényeges (oktatásban is hasznosuló) szakmai hozadéka van.

Egyfelől S. Varga rendkívül célratorően írja le a szövegek teremtett világait létesítő poétikai folyamatot (egyben cáfolva a „valóságot” fantáziaképeivel elrajzoló Jókai-képet). E szerint a „dúsítás” stratégiája – csodának/véletlenszerűnek tűnő cselekményelemek beiktatása; átlagemberi képességeket felülmúló jellemek felléptetése stb. – ugyanúgy központi szerepet játszik társadalmi, történelmi, politikai, lélektani stb. jelenségek színrevitelében, mint „a valószínű alakok, helyszínek, történelmileg hiteles, ismert események, realisztikus életképek” (30) sorát színre vivő „hitelesítés” eljárása. Az *Egy magyar nábob* imaginációja valóban „egy élettelibb, intenzívebb világot teremt” (30), tele különleges alakokkal és eseményekkel (lásd a két Kárpáthy figuráját, az oksági cselekményszerveződést felfüggesztő színházi csatát vagy a Chataquela-epizódot, Mayer Fanni élettörténetét

stb.), ám ezek a „fiktív” komponensek legalább annyira közreműködnek a reformkori magyar társadalom gyökeres változásának árnyalt reprezentációjában, mint például Széchenyi István vagy Wesselényi Miklós felbukkanása/megszólaltatása a központi hős, Szentirmay Rudolf társaságában.

Másfelől S. Varga interpretációi határozottan cáfolják azt a sokáig meghatározó recepciós sémát is, amely elavult romantikus prózaként tárgyalja a Jókai-korpuszt. Jókai írásművészete ugyanis már „realizmus *utáni*” próza (55), nyomatékossítja S. Varga: „Jókai bizonyos romantikus előfeltevéseket a realizmus kritikájaként érvényesített” (107), írásai tehát inkább a realista írásmód, társadalmi és lélektani reprezentáció kudarcaira adott tudatos válaszként olvashatók. „A valóság több, mélyebb, gazdagabb, mint ahogyan azt a tények, a tényeken alapuló tapasztalatok és a valószínűség – s ezzel együtt a realista írói módszer – mutatja” (55): Timár Mihály életalakulása is tele van különleges kalandokkal, szélsőséges lelki történésekkel, ugyanakkor személyiségfejlődése nagyon is komplex módon mutatja be a modernitás korabeli ember kihívásait.

Az *Özvegy és leánya* interpretációjának keretét az európai és magyar történelmi regény poétikai és kultúrtörténeti aspektusainak leírása teremti meg, a műfaj-történeti kontextualizálás azonban itt is a modern ember antropológiai kérdéseire fókuszáló interpretációt készít elő: S.

Varga kiválóan demonstrálja, hogy a (realizmus tapasztalatára is reflektáló) Jókai-féle románcos regény, valamint a Kemény-féle realista regény mennyiben hasonló és eltérő aspektusait mutatja fel ugyanannak a jelenségnek. „Az *Özvegy és leánya* című regényben az emberi személyiség átalakulásának kritikus szakasza tárul elénk” – írja S. Varga, részletesen kibontva, hogy a vallási elemek és a hagyományos identitásminták érvényvesztésének, a kényszerű individualizációnak a modernitáskori jelenségei és következményei hogyan reprezentálódnak a regény 17. századi teremtett világának történeteiben.

A tankönyv utolsó két fejezetében Mikszáth Kálmán két regénye kerül fókuszba: a bevezető vagy átvezető részek emellett a Mikszáth-életmű főbb csomópontjait is bemutatják (rövid mintaelemzést kapunk például *A beszélő köntösről*, az *Új Zrínyiaszról*, a *Gavallérokról* is), egyben szakszerű, a Mikszáth-értés új eredményeit közvetítő leírását adják – az immár a romantika és a realizmus *utáni*, a modernség határpontján születő – Mikszáth-prózapoétikának. Itt is a modernitásjelenségek reprezentációjára irányuló figyelem szervezi az interpretációk menétét, de a Jókai- és Kemény-elemzésekhez képest áthelyeződnek a gondolati súlypontok. „Mikszáthot [...] nem a modern egyéniség és a sorsát meghatározó (ugyancsak modern) társadalmi átalakulások érdeklik, hanem [...] a felbomlóban lévő archaikus közösségek és a modern világ

közt kibontakozó konfliktus” (119). *A Beszterce ostroma* ennek szellemében lesz a „múltvesztés regénye” (94.) S. Varga interpretációjában, amely a Don Quijote-i attribútumokkal felruházott főhőse, Pongrácz István különös élettörténetén keresztül demonstrálja a mintaadó történelmi múlt kiüresedését, a „veszendőbe menő hagyományos értékrend” (104) negatív következményét a modernitáskori ember életében. A *Szent Péter esernyőjében* pedig „emberi tudás nem racionális dimenziói” (108) kerülnek mérlegre, melyek teljesen leértékelődtek a modern kritikai gondolkodásban: a hiedelmek, vallási képzetek, pletykák közösségeteremtő funkciójára mutat rá S. Varga szerint a regény, miközben „egy közösség (naiv) valóságképét a modern ember (kritikai) szemléletével szembesíti” (109).

Az egyetemi hallgatók számára egyre nagyobb kihívást jelent a 19. századi magyar nagyregények olvasása és értelmezése, melyek így fokozatosan elveszítik kommunikációképességüket, pedig legalább olyan autentikus válaszokat tartogatnak mai, történő világunk társadalmi, politikai, lélektani jelenségeire, emberi élethelyzeteire, mint amennyire az immár letűnt koruk sajátosságait reprezentálják. S. Varga Pál szakszerű, de jól érthető/tanulható, a regényeket lépésről lépésre megnyitó interpretációi elevenen tartják ennek a jelentős korpusznak a beszédét, annak szellemében, amit a szerző a regényről állít: „a regény olyan rugalmas műfaj, amely nemcsak különböző egyéni

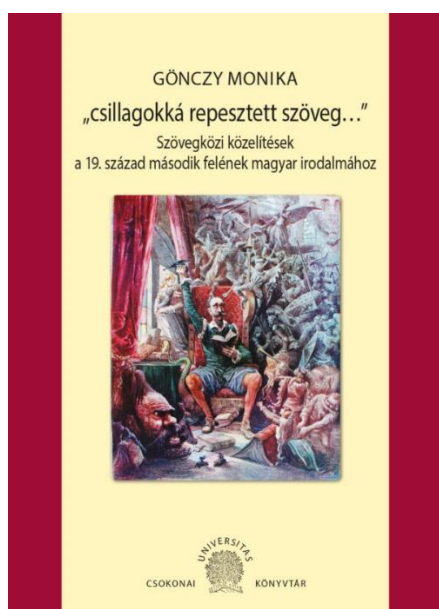
felfogások, de különböző közösségek, társadalmak, nemzetek eltérő tapasztalatainak reprezentációját is lehetővé teszi” (120).

Bényei Péter
irodalomtörténész,
egyetemi docens,
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/111-115>

„Tudom, hogy a könyvek a mi szabadságunk”

Gönczy Monika: „csillagokká repesztett szöveg...” – Szövegközi közelítések a 19. század második felének magyar irodalmához,
Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020.

Gönczy Monika 2020-ban megjelent tanulmánykötetének kissé mostoha sorsát a járványos időknek köszönheti. Bár nem sikerült hivatalos, nyilvános bemutatón a közönségnek ajánlani, a Csokonai Könyvtár kiadványa bekerült a szakmai vérkeringésbe. Született róla két alapos re-

cenzió is. Eisemann György lektorként hivatalból a kötet egyik legalaposabb olvasója volt, akárcsak az előzményként szolgáló doktori értekezés másik opponense, Z. Kovács Zoltán, aki recenziójában kiemelte azt a rokonszenves vonást, hogy Gönczy Monika nem tartalékolta kutatási eredményeit későbbi publikációihoz, hanem alaposan utánajárt minden értelmezési lehetőségnek. Sőt azt is előrevetítette, hogy a *Don Quijote* intertextusainak körét tágabb körben készül megvizsgálni az azóta egyre gazdagodó digitális folyóirat-archívumokat segítségül hívva, ugyanarra a korszakra, a 19. század második felére összpontosítva.

A tanulmánykötetet különösen rokonszenvessé teszi közvetlen, oldott, több helyen – persze a témához illően – játékos hangvétele. A szerzőt személyesen ismerők számára nem meglepő a tematikus nagylelkűség mellett az olvasó bevonódását segítő stílus. A szokottnál személyesebb húrokat megpendítő köszönetnyilvánítás után is többször találunk

szerzői lelkesedést és azonosulást kifejező megjegyzéseket. A folklór-gyűjtésről szóló fejezetben például kétszer is olvasható „kalászlás” Kelecsényi Józseftől, a vizsgált 19. századi gyűjtőtől átvett metaforáját szervesen beépítette a diskurzusba. Az édesanyjának dedikált és Don Quijotéhoz kapcsolódó mottó egyszerre idézi a bibliai példázatok szóhasználatát és a könyvek által elnyerhető szabadságot: „*Aki a jó fát választja, azt jó árnyék fogja beborítani.*” Majd: „*Tudom, hogy a könyvek a mi szabadságunk...*” (5) Mindezek ugyanúgy utalnak a szerzőt segítő pályatársakra, mesterekre, példaképekre és a kötetben vizsgált, megidézett irodalmi peritextusokra, vagyis a főszöveg körüli kisebb szövegtestekre, mint a cím, bevezető, előszó és különösen a fejezetek elejére elhelyezett mottók. A tanulmánykötet, igazodva a górcső alá vett alkotások eljárásához, szintén alkalmazza a fejezetek elejére elhelyezett mottók megoldását.

A bevezetés fejezetenként veszi sorra a kötet hat különböző tárgyát. Az intertextuális közelítések, a lassú olvasás előnyeit abban látja, hogy egyéb elméleti alapállásokhoz képest könnyen együttműködhet más elméleti megközelítésekkel, és nem válik elavulttá egy paradigmaváltás során sem. Ráadásul folyamatos megújulást ígér, hiszen minden újraolvasás során újabb szövegeket kapcsolhat a fókuszba helyezett műhöz vagy műcsoporthoz az elemző. Még manapság is kerülnek elő a klasszicizmus és a romantika korából újabb

szövegek, amelyeknek a lassú, akár a szavak, kulcsszavak szintjén is végigvitt olvasását a folyamatosan zajló digitalizálás is segíti. Ebben a tekintetben még azok a régi szövegek is figyelmet érdemelnek, amelyek azért estek ki a kánonból, mert a jelentősebb szövegek mögött elmaradnak. Még ezek a kevésbé értékesnek tartott alkotások is szerepet kaphatnak egy új értelmezés során – például a hagyományt újraíró, a vizsgált szöveg szerzője számára ismert szövegként. A módszer természetéből következik a sokszínűség és a nyitottság. Gönczy Monika megnyugtat minket, hogy a „módszertani homogenitás” az egységes gondolatmenetet nem veszélyezteti, a vállaltan nyitott fejezetek tudatosan keltik a lezáratlanság érzetét. A felvetett olvasási irányok folytathatók, lehetővé teszik a párbeszédet, az elmozdulást az értelmezési hagyományoktól. Szegedy-Maszák Mihályt idézve „[b]ármely hozzáférhető mű megérdemelheti az újraértelmezést”, hiszen „az élők halnak meg; akik írnak, azoknak megadatott a fönmaradás”. (idézi Gönczy, 16) Megindító, hogy éppen ez után az idézet után a fiatalon eltávozott barát és munkatárs, Borbély Szilárd Vanitatum vanitas-elemzését említi Gönczy Monika, mint amely revelációként ösztönözte őt az új hangvételű újraolvasásra.

Az intertextualitás két alapszerzőjének a fő fogalmait említi először a módszertani bevezető, Gerard Genette *Palimpsestes* című tanulmányának intertextusmódoszatai és Dällenbach *mise en abyme*-fogalma után

a műfajok szinkrón és diakrón vizsgálatának fontosságát emeli ki, hiszen a hosszú 19. század irodalmi folyamataiban otthonosan mozgó kutató számára látszanak az élő hagyomány ívei. Imre László verses regényről írt könyve is szóba kerül mint ösztönző erő. A szerző mestereihez kapcsolódó hatáshoz hozzájárul, hogy olvasóként is erősen érezhető az irántuk érzett tisztelet. Nemcsak az S. Varga Páltól idézett mondatok szólaltak meg a belső hallás útján az ő hanghordozásával, hanem még Arany János elméleti prózája is.

A második fejezet Kelecsényi József műkedvelő folklorista, mítosz-kutató szöveg univerzumáról és a népies kánon legnépszerűbb műveihez való hozzájárulásáról szól. Bölcs döntés volt a legkevésbé (vagy egyáltalán nem) ismert nevet előre venni. Kelecsényi kéziratos hagyatékát a Debreceni Egyetemi Könyvtárban őrzik, akinek a perifériára szorult, sajátos logikát követő írásai peritextusként – szöveg előzményként – hozzájárultak a népiesség kialakulásához, illetve az ősi magyar mitológiáról alkotott tudásunkhoz, így például Arany János népies eposzaihoz is. A kézirat kiadatlanágából következően a fejezet jelentős része forrásközlés és -ismertetés. Egy exkurzusként hozzáfűzött alfejezetben Jókai első regényének, a *Hétköznapi*nak a Kelecsényi-féle gyűjtéssel való kapcsolatát is megismerjük. Erdélyi János mellett Jókai is felhasználta az általa gyűjtött népdalokat, ebben a regényében mottókként – Aranyra is jellemző módon. A kötet

végén összehasonlító táblázatban vethetjük össze a szövegeket. Kelecsényi saját szövegeit olvasva azonban az is egyértelmű, hogy miért nem került be a kánonba. A *Magyar mitológiáját* ismertető alfejezet sokat sejtető címe alapján – „*Őrült beszéd – de van benne rendszér (?)*” – saját kortársai számára sem lehettek könnyen követhetők az írásai.

A harmadik fejezet az Arany János által feltételezett és ideális mintaként újraalkotni tervezett „elvezett eposz” nyomába ered, a népeposz megírhatatlanságának okait Arany ismert elméleti írásai mellett a paratextusok – a megalkotást megelőző, a költői eljárásokat gyakran elméleti megközelítéssel magyarázó szövegek – bevonásával segít megérteni. A szövegalkotásról, szövegszervezésről egyébként is forradalmian / posztmodernül gondolkodó Arany epikus műveinek paratextusait vizsgálja a fejezet, „azzal a hipotézissel, hogy a kompozícióbeli tökéletességre törekvő szerző miként kódolja bele a textus küszöbeinek számító szövegegységekbe az eposzírást vetett hitét/hitetlenségét.” (Gönczy, 23)

Kemény Zsigmond két regényét olvassa újra a negyedik fejezetben Gönczy Monika. Itt is előre veszi a *Gyulai Pál* című kevésbé ismert művet, majd részletesen elemzi a közismert történelmi regényt, az *Özvegy és leányát*. Az elregényesedés fogalmával kapcsolatban elsősorban az eposzhoz szokás hasonlítani a regény műfaját, azonban a drámának is jutott szerep a műfaj kialakulásának

viszonyrendszerében már a 19. századi elméleti írásokban is. A *Gyulai Pált* drámai szerkezetű regényként olvasva egyfajta kollázsként látja az értelmezés. A színház a színházban tükröntechnikája az *Özveggy és leányában* a konkrét színházi élményből ered, amely kiegészül a széphistóriák alapos ismeretével. Tarnóczy Sára fejedelmi udvarban szerzett szövegmérményeit a saját szerelmi életének értelmezéséhez használja, miközben szigorú és a lányrablás után bosszúért kiáltó anyja a Biblia szövegvilágát használja fel. Az elemzés kimondott célja hogy a „legoptimálisabb intertextuális olvasatot” hozza létre, és a „szövegek többszintű diskurzusaként értelmezze azokat”, miközben ajánlatot tesz a regény által „behívott szövegek tipologizálására”. (119)

Ahogy a szövegek terjedelme és jelentősége növekszik, a kötet csúcspontját a 19. század második felében született irodalmi alkotások vendégszövegekkel együtt olvasása jelenti. Itt a világirodalom egyik legnagyobb hatású, műfajteremtő műve, a *Don Quijote* hatását vizsgálja a korszak epikájának igen széles spektrumán, *A nagyidai cigányoktól* kezdve a *Fekete gyémántokon*, a *Bolond Istókon* és *A délibábok hősnéjén* át egészen Mikszáthig, akinek több műve is ide illeszthető. Ez lett a legkomplexebb és legizgalmasabb fejezet. Mikszáth művei kapcsán ráadásul a már a korszakban is reflektált kapcsolat be is került a köztudatba, a *Beszterce ostroma* kapcsán

pedig a közoktatásba is. Középiskolai tanárként olvasva is ez a leghasznosabb fejezet, de alapvetően felszabadítóan hathat a korszak irodalmában kevésbé jártas olvasóra is, mivel az intertextusok előhívása, felidézése a tananyag tartalmi ismételtesének egyik rejtett módja. Egy értekezés alapvetéseként pedig a megszerzett műveltség felhasználásának remek példáját láthatjuk. Mikszáth Kálmán *Galamb a kalitkában* című tükrörelbeszélésének új olvasata a hatodik fejezetben a Boccaccio-hagyomány felől értelmezi, hogyan lép egymással diskurzusba a két különböző korszakban játszódó és eltérő elbeszélői hangon megszólaló történet.

A hetedik, zárófejezet pedig exkuzusként egy olyan tervezetet talál feltételes módban, amely megvalósulása esetén az *Özveggy és leánya* digitális közlésének kutatást segítő részletesen kidolgozott lehetőségeit tárja a közönség elé, azzal az eshetőséggel, hogy az olvasók közül esetleg többen is kedvet kapnak, hogy egy digitalizálást előkészítő és elvégző munkacsoport tagjaként hozzájáruljanak az olvasás élményének új dimenzióba helyezéséhez. A tét ugyanis nem az, hogy nyomtatott vagy digitális könyveket olvasnak-e néhány év múlva, hanem hogy egyáltalán olvasnak-e még. Ebben a tekintetben a tanulmánykötet nemcsak elméleti síkon mutat előre az időben, hanem bátorítólag a gyakorlati megvalósítást is plasztikusan mutatja be.

Gönczy Monika „*csillagokká re-
pesztett szöveg*” című kötete nem-
csak a címébe rejtett Roland Bart-
hes-idézzel idézi a csillagokat, ha-
nem a „pontosan, szépen” végzett
munka örömét is tükrözi a könnyed
nyelvhasználaton keresztül, mely

egy ragyogó elme csillogó tükrét su-
gározza a nyitott olvasó felé.

Kovács Gergely
kultúrakutató
PhD-hallgató
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/115-119>

Fekete anyatörténetek új megvilágításban

Lénárt-Muszka Zsuzsanna: *Lehetetlen választások: Kortárs afro-amerikai anyaszövegek és a rabszolgaság utóélete*, Budapest: Balassi Kiadó, 2024.

Lénárt-Muszka Zsuzsanna, a Debreceni Egyetem amerikai irodalommal foglalkozó adjunktusának első monográfiája, *Lehetetlen választások: Kortárs afroamerikai anyaszövegek*

és a rabszolgaság utóélete, olvasmányos betekintést nyújt egy Magyarországon kevésbé taglalt témába. A könyvben nemcsak az irodalom- és kultúratudomány fonódik össze, hanem időnként az orvosi- és pszichológiai határon is egyensúlyozik. Az anyaságot tematikusan dolgozza fel, átfogó képet adva a fekete nők anyanarratíváiról, az anyasághoz kapcsolódó társadalmi, testi és lelki traumákról, mindezt a rabszolgaság utóhatásainak kontextusában kezelve. Szöveggyűjtőként¹ 1980 és napjaink közötti, afroamerikai írók regényeiből és novelláiból válogatta össze, mely így egy évtizedeken átívelő tendencia kirajzolására is alkalmas, bemutatva az irodalmi és társadalmi tendenciák mellett a fekete nők anyaságról alkotott képének változásait is.

A szerző szakértelméről már a bevezetés tanúskodik, amelyben áttekinti az anyák helyzetét az afroamerikai irodalomban a 18. századtól kezdve, azonban megkérdőjelezi azokat az alapvetéseket, amelyekkel

a feminizmus vagy az anyaságkutatás korábban dolgozott. Elrugaszkodik a „nyugati, fehér, középosztálybeli, cisznemű, heteroszexuális, munkaképes” (13) réteg történeteinek értelmezésétől, és a terhességet nemcsak mint „az egészséget érintő zavart” (11) értelmezi, hanem mint traumát, miközben különbséget tesz a biológiai és a kulturális anyaság fogalmai között is. Kritikusan áll a korábbi elméleti keretekhez, kijárva ezzel egy olyan értelmezési szférát, amelyben az anyaság nemcsak mint új életszakasz és új családi struktúra, hanem a rabszolgaság és (generációs) traumák utóéletének kontextusában kerül értelmezésre.

A kötetben vizsgált regények és novellák között szerepelnek (el)ismert és kevésbé ismert szerzők munkái. A Pulitzer-díjas Alice Walker „The Abortion” [Az abortusz] (1982)², Sherley Anne Williams *Dessa Rose* (1986), Sapphire *Push* (1996) [kb. nyomd, nyomás], Kalisha Buckhanon *Conception* [Fogantatás] (2008), Danielle Evans „Harvest” (2010) [jelen környezetben nagyjából betakarítást jelent], és Jesmyn Ward *A csontok megmaradnak* (2011)³ című műve több évtizedes távlatot fed le az amerikai irodalomban, azonban a közös nevező a fekete anyaság bemutatása, és ezeknek a szövegközeli olvasata kárpótolja az olvasót az időbeli ugrásokért. Walker munkássága nemzetközileg elismert, *Bíborszín* c. regényét többször is filmre vitték, illetve színdarab is készült belőle; Sapphire regényét a *Precious – A Boldogság ára* című

filmből ismerheti a közönség, Jesmyn Ward pedig kétszer is elnyerte a Nemzeti Könyvdíjat. Azonban ami igazán egyedivé teszi a monográfiát, az az afropesszimizmus metaelméleti keretrendszer alkalmazása a korábban már említett interszekcionális feminizmus eszköztára mellett.

Az afropesszimizmus alapvetése az, hogy a fekete életek alulértékelése és dehumanizálása a nyugati társadalmakban évszázadokkal a rasszizmus rögzülése után is hatással van a társadalomban betöltött szerepükre és az életükre, ami így érinti a fekete nőket és hatványozottan a fekete anyákat. Az anyává válás egészségügyi vonzatai és megváltozott családi és szociális szerepük befolyásolja az anyaság megélését, valamint az anya és gyermek között létrejövő kapcsolatot is, viszont a szerző egy pillanatra sem felejt el, hogy a közös elemek ellenére ezek a történetek nem alkotnak vagy alkothatnak monolitikus kánont. A szerző a szövegek komplexitását kiemelve meggyőzően szemlélteti az anyaság kétős természetét, miszerint a fennmaradás, a túlélés és a dehumanizáció egyszerre jelenik meg az anya és gyermek közötti töréseken keresztül.

Az anyaság és a vele járó különböző traumák feldolgozását a szerző külön fejezetekben járja körbe. Williams *Dessa Rose* című regényében a szerző a neo-rabszolga narratívákra jellemző, a rabszolgaság megismétlésére irányuló kényszer lencséjén keresztül értelmezi a főhős testi tra-

umáinak, megaláztatásainak elbeszélését. Lénárt-Muszka olvasatában a főszereplő a saját traumájához vezető utat fordítja a saját gyógyulására. A rabszolgaként elszenvedett erőszak és (testi) trauma jellemzőit alaposan, lépésről lépésre tárja az olvasó elé, megvilágítva ezzel Dessa Rose „wake work-jét” (azaz a traumafeldolgozási folyamatot), mellyel a főszereplő a több évtizedet lefedő narratíva végére elér a gyógyulásához és a rabszolgaságból való felszabaduláshoz is, amely során visszanyeri ágenciáját (vagyis cselekvőképességét) is.

Sapphire *Push* című, szintén neorabszolda narratívaként értelmezendő regénye segítségével Lénárt-Muszka a fekete anya mint szubhúmán lény problematikáját is bemutatja. Az elemzés ezúttal nem az ágencia, vagy a gyógyulás elnyerésére irányul, sokkal inkább a testi „szörnyszülöttség” terhétől való megszabadulásra, miközben a főszereplő, Precious, az anyaság megélésével is megbékél. A megélt testi deformitások kapcsán az *enfreakment* (nagyjából: szörnnyé válás) kifejezést is bevezeti az olvasónak, bemutatva, ahogy a társadalom dehumanizálta. Másikként értelmezte a normától eltérő testeket, és a szörnycirkuszok révén profitált is belőlük. Ezen toposzok mentén elemzi az anyaság testi megélését is, például az állatiasnak, tisztátalannak megélt szoptatást, és teszi mindezt a fekete anyák társadalmi marginalizálására vonatkozó társadalomkritikaként.

A Walker „The Abortion” és Evans „Harvest” című novelláit taglaló fejezet fókuszában a reprodukív jogok, a rasszizmus és az abortusz affektív dimenziói állnak. A fekete női testet és annak megélését a rasszizmuson és az abortuszhoz való hozzáféréseken keresztül vizsgálja, bemutatva annak történelmi perspektíváit is. A könyv az abortusz kérdése mellett más reprodukív technológiák komplexitását a főszereplők érzelmi összetettségével egyidejűleg vizsgálva tárja az olvasó elé a kirekesztés és rasszizmus megélt valóságát.

A Buckhanon *Conception* című regényéről szóló fejezet fontossága nemcsak abban rejlik, hogy szerzője korábban kevésbé kapott tudományos figyelmet, hanem abban is, hogy az anya-gyermek kapcsolatot a valójában soha meg nem születő gyermek, *Conception* gondolatain keresztül is bemutatja. A főszereplő Shivana, a kilencvenes évek Chicagójában élő tinédzser nem az első potenciális anyja a magzatnak, így a különböző generációk közötti haladás kulcsfontosságú motívuma a regénynek, amellet, hogy a regény szintén foglalkozik az abortusz és a fogamzásgátlás kérdésével. *Conception* minden generációban megfogant, azonban soha nem tud megszületni, az anyák azelőtt meghalnak, hogy erre esélye lenne. A regény címe is ezt a tematikát jelzi: a *conception* szó fogantatást jelent, de a meg nem születő gyermek nevéként is szerepel a regényben. Lénárt-Muszka kifejti, hogy a regényben a

haladás és a megrekedtség, az időbeliség megszakadása egyszerre van jelen, körkörösé téve a narratívát.

Ward *A csontok megmaradnak* című művét a szerző a kötet végén tárgyalja. Az egyéni traumák és krízisek mellett a regény kapcsán a nemzeti, közösségi tragédia, a mélyszegénység kérdésköre válik a monográfia fókuszává. A Katrina hurrikán fikciós elbeszélésének keretében az „anyaság kaleidoszkópja” (164), az anyaság valós és átvitt értelmezése az elemzés fókusza. A főszereplő, Esch, aki a saját anyját még gyermekként elvesztette, a saját anyává válását is krízisként éli meg, és az életében jelen lévő többi anyafigura segíti az identifikációját; azonban ezek közül egyik sem valódi, szokványos értelemben vett anya, hiszen egyik sem ember. Először China, a család kutyája segíti Esch identifikációs folyamatát, majd Médeia mitológiai alakja merül fel ebben a szerepben. Azonban a fejezet legfontosabb eleme a Katrina hurrikán anyai motívumokkal való értelmezése és a természeti csapás isteni erővel való felruházásának magyarázata. A későbbiekben Lénárt-Muszka Esch saját női mivoltának problematikáját is kifejti, bemutatva a hurrikán, a rabszolgaság és annak utóéletének rétegződését Ward narratívájában.

A kötet impresszív terminológiával dolgozik; ugyan egyes címek és kifejezések konzisztensen angolul jelennek meg a szövegben, a szerző minden alkalommal gondosan kör-

bejárja a jelentésüket. A jelen recenzióban is megjelenő kifejezések, mint a „wake work” vagy az „enfreakment” olyan szófordulatok, amelyeknek egyelőre nincs magyar megfelelőjük, de Lénárt-Muszka egy pillanatig sem hagyja magára az olvasót ezek értelmezésében, és olyan gördülékenységgel építi bele azokat a könyvbe, ami meggyőzően demonstrálja a szerző jártasságát a magyar és nemzetközi irodalomban is.

Lénárt-Muszka Zsuzsanna monográfiájában azt tűzte ki célul, hogy bemutassa a rabszolgaság intézményének anyanarratívákra gyakorolt hatását, még ennyi év távlatából is, és ennek teljesítése vitán felül áll. Az 1980-as évektől napjainkig tartó szövegkorpuszt lenyűgöző alaposággal és szakértelemmel elemzi, anélkül, hogy ez a könyv olvashatóságának rovására menne. Alice Walker, Sherley Anne Williams, Sapphire, Kalisha Buckhanon, Danielle Evans, és Jesmyn Ward szövegeiben az anyaságot a különböző társadalmi rétegek, egyéni és közösségi problémák, traumák, a rasszizmus és az afropesszimizmus adekvát metszetében tárja az olvasó elé. A monográfia egyedülálló betekintés a fekete nőirodalomba, amely fontos hozzájárulás mind a magyar tudományos élethez, mind az amerikanisztika területéhez.

¹A témában az olvasó tovább tájékozódhat a *Filológiai Közöny* 2019/2-es lapszámában, amely Afroamerikai író nők címmel jelent meg.

²Lénárt-Muszka Zsuzsanna a *Filológiai Közlönyben* Walker *Bíborszín* című regényét is hasonló kontextusban elemzi.

³A Filológiai Közlöny releváns számában Bülgözdí Imola is ír Ward munkásságáról. Tanulmányában *A csontok megmaradnak és a Hallgasd a holtak énekét!*

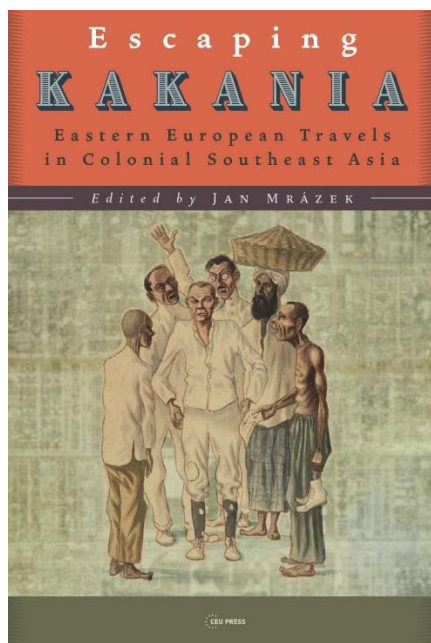
regényeket a déli fekete identitáskeresés kontextusában elemzi.

Papp Fruzsina
doktorjelölt
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/1/119-122>

Menekülés Kakániából

Jan Mrázek (szerk.): *Escaping Kakanian: Eastern European Travels in Colonial Southeast Asia*. Budapest – Vienna - New York, CEU Press, 2024.

A Szingapúri Nemzeti Egyetem (National University of Singapore) oktatója, Jan Mrázek egy olyan angol nyelvű kötet szerkesztője, mely nem mindennapi szemszögből elemzi az európai nagyhatalmak gyarmatosító

politikáját Délkelet-Ázsiában. Olyan utazók írásait veszi szemügyre, akik eredetileg az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származnak. A cím is erre a területre utal. A „Kakania” vagy eredetileg németül „Kakalien” kifejezést Robert Musil (1880-1942) osztrák író *Der Mann ohne Eigenschaften* (A tulajdonságok nélküli ember) című 1930-ban megjelent műve tette ismertté, jóval a Monarchia összeomlása után. A szó a Császári és Királyi, vagyis „Kaiserlich und Königlich,” röviden „K. u. K.” vagy „K. K.” rövidítésből származik, mely a Monarchia ironikus és humoros megnevezése volt. Jan Mrázek tehát olyan utazókról szóló írásokat kötött egy csokorba, akik egykor a Monarchia állampolgárai voltak, vagy a Monarchia területéről származtak, és onnan kalandvágyból vagy szükségből a világ másik felén próbáltak szerencsét a 18-20. században. A szerkesztő számára nem a Monarchia tényleges időszaka

(1867-1918) volt a fontos, hanem inkább a területén élő különböző nemzetek közép-európai háttérét tartotta szem előtt. Csehek, lengyelek, magyarok és szerbek tapasztalatait, egyedi látásmódját és gyakran erős kritikáját tárja a kötet az olvasó elé. A könyv egyedi koncepciójával több szempontból is ismeretlen vizekre evez. Nemcsak a közép-európai nézőpont bemutatása újszerű az ázsiai gyarmatokon, hanem a tárgyalt szerzők és a gyarmati kontextus is. Olyan írókról, olyan személyekről esik szó a könyvben, akik az olvasó számára többnyire teljesen ismeretlenek.

A tanulmányok között elsősorban a lengyel, cseh és szerb utazókról szóló írások dominálnak. Dariusz Kołodziejczyk tanulmányában (*The Dutch East Indies in the Eyes of a Pole*) a lengyel Teodor Anzelm Dzwonkowski memoárjáról értekezik, mely a holland tengerésznél eltöltött éveit foglalja össze 1788 és 1793 között. Jan Mrázek egy holland szolgálatban állt cseh katonaoorvos, Pavel Durdík (1843–1903) levelei alapján rekonstruálta annak élményeit Szumátra szigetén (*Czech Army Doctor in Sumatra*). Nada Savković Szingapúr első reprezentációjáról ír a szerb irodalomban, és a szerb író, utazó Milan Jovanović Morski (1834–1896) munkásságát mutatja be (*The First Impressions of Singapore*). Grzegorz Moroz a Lembergben született lengyel impresszionista festő, Julian Fałat (1853–1929) ázsiai útját és műveit tárja az olvasó elé (*Julian Fałat in Southeast*

Asia). Rafal Pankowski tanulmánya a világhírű lengyel származású angol író, Joseph Conrad és Bronisław Piłsudski lengyel etnográfus kapcsolatáról szól (*Colonialism, Freedom Fighters and Polish Ambiguity: How Joseph Conrad Korzeniowski and Bronisław Piłsudski [Almost] Met in Singapore*). Iveta Nakládalová a cseh utazóról, Enrique Stanko Vrázról és annak ázsiai útjáról értekezik (*The Fate of the Birds of Paradise*). Tomasz Ewertowski 1869 és 1914 közötti lengyel és szerb útleírásokat hasonlított össze tanulmányában (*Ethnic Comparisons in Travelogues about Southeast Asia by Poles and Serbs of Austro-Hungarian Background, 1869–1914*). Marianna Lis a lengyel botanikus Marian Raciborski jávai útjáról ír (*The Polish Botanist Marian Raciborski and his 1901 Wayang Kulit Performance*). Marta Grzechnik a lengyel Tengerészeti és Gyarmati Liga Ázsia-leírásairól értekezik (*Indochina's Deadly Sun: The Polish Maritime and Colonial League's Depictions of Southeast Asia*). Jan Beránek csehszlovákokról ír Szingapúrban és Malajziában a 2. világháború előtt és alatt (*Czechoslovaks in Singapore and Malaya before and during World War II*). Michał Lubina tanulmányában Gustaw Herling-Grudziński burmai útnaplóját mutatja be (*Colonialism Meets Empathy and Insightfulness*). Nemanja Radonjić jugoszláv Ázsia-utazókról értekezik a gyarmatbirodalmak alkonyán (*Double Vision*).

A magyar olvasó számára két tanulmány különösen érdekes lehet. A

magyar néprajzkutató, Brittig Vera, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum munkatársa Zboray Ilona jávai útjáról ír tanulmányában (*Islands of Paradise? Java and Bali through a Woman's Eyes: The Journey of Ilona Zboray*). Zboray Ilona bátyját, Zboray Ernőt (1901-1959) látogatta meg 1938-ban, aki ekkor már több, mint tizenöt éve Jáván élt és dolgozott. Zboray Ernő a Trianon utáni Magyarország tipikus emigránsa volt, aki nem látott perspektívát csonka hazájában, és a tengerentúlon kereste a boldogulást (Brittig 2017a, 2017b, Pusztai, Termorshuizen 2001). Jávai ültetvényeken dolgozott, és közben számos elbeszélést, útleírást és egy regényt (*Trópusi nap alatt*) is írt második hazájáról, valamint jelentős wayang-báb kollekciót gyűjtött össze (Brittig 2013). Húga, Ilona Jáván ismerkedett meg egy holland ügyvéddel, és csakhamar összeházasodtak, később Hollandiában telepedtek le. Zboray Ilona 1956-ban aktívan segítette a Hollandiába érkező magyar menekülteket, és mesekönyvszerzőként is ismert volt. Zboray Ernő Indonézia függetlenné válását követően, ameddig lehetett, Jáván maradt, de végül feleségével és gyermekeivel 1957-ben Hollandiában telepedett le, azonban itt már csak két évet élt. Wayanggyűjteményét a budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum őrzi.

Pusztai Gábor, a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékének docense Székely László (1892-1946) magyar író, műfordító, festő, karikatúristáról írt tanulmányában (*The*

Identity of the Strange: The (Post)colonial Perspective in the Texts and Pictures of László Székely). Külön érdekesség, hogy Székely Lászlónak debreceni kötődése is van, hiszen középiskolai tanulmányait 1902 és 1906 között Debrecenben végezte, a Római Katolikus Főgimnáziumban. Székely 1914-ben határozott úgy, hogy unokatestvérével, Radnai Istvánnal közösen Szumátrára mennek, hogy ott ültetvényesként gazdagodjanak meg. A két fiatalember 1914 májusában érkezett Medanba, Szumátra keleti partjára. Radnai öt hét után visszament Magyarországra, mivel nem talált munkát, nem bírta a klímát, és a honvágy is gyötörte. Közben kitört a világháború, és hazaérkezve Radnait azonnal behívták katonának. Székely Szumátrán maradt, mivel arra már nem volt elég pénzük, hogy ő is hazautazzon. Egy ültetvényen talált állást, mint munkafelügyelő és tizenhat éven keresztül dolgozott a holland gyarmaton (Pusztai 1995, Pusztai, Praamstra 1997). Ültetvényes munkája mellett festőként és grafikusként több kiállításon is részt vett, ahol karikatúraszerű képeivel nagy sikert aratott. Később egy hetilap, a *Sumatra* állandó munkatársa volt, ahol rendszeresen jelentek meg rajzai, karikatúrái (Pusztai 2007, 80; Pusztai 2012, 2015a, 2015b). Az *Escaping Kakania* kötet borítóján látható akvarell is Székely László munkája. 1930-ban tért haza Magyarországra családjával, és írni kezdett (Pusztai, Termorshuizen 2007). *Óserdőtől az ültetvényekig* (1933)

és *Rimbu* (1942) című regénye mellett számos elbeszélést is írt. Műveit hat nyelvre fordították le (Pusztai 2017, 2018).

A kötet külön érdekessége, hogy minden tanulmány után egy rövidebb primer szöveget talál az olvasó, mely a tanulmány témájához kapcsolódik: naplórészletet, levelet, úti-beszámolót, elbeszélést stb. A könyv online is megtalálható, és pdf formátumban ingyenesen letölthető.

Irodalomjegyzék

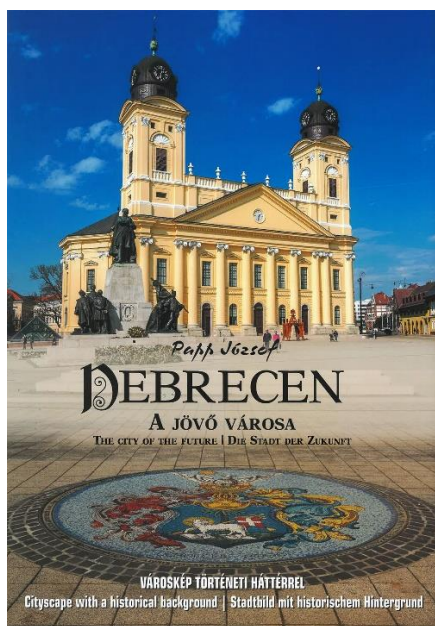
- Brittig Vera (2013). „Zboray Ernő hagyatéka a Hopp Ferenc Múzeumban”. In: Brittig Vera, Gaál József, Kelényi Béla (szerk.) *Hagyomány és átváltozás: jávai wayang bábok és Gaál József kortárs alkotásai*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 13-19.
- Brittig Vera (2017). „Memories from Java: Ernő Zboray's Collection at the Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts”. *Acta Neerlandica*, 14/2017, 223-238.
- Brittig Vera (2017). „Emlékek Jáváról: Zboray Ernő gyűjteménye a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumban”. In: Bárány, Attila Pál; Fazakas, Gergely; Pusztai, Gábor; Takács, Miklós (szerk.) *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar-holland kapcsolatok*. Debrecen: DU Press, 166-176.
- Pusztai Gábor (1995). „De onbekende László Székely”. *Indische Letteren*, 10/4, 194-206.
- Pusztai Gábor; Praamstra, Olf (1997). „Een 'lasterlijk geschrijf': Kritiek en (zelf)censuur in de Nederlands-Indische literatuur; de ontvangst van László Székely's Van oerwoud tot plantage (1935)”. *Indische Letteren*, 12/3, 98-124.
- Pusztai Gábor; Termorshuizen, Gerard (2001). „Ernő Zboray: Een Hongaar op Java”. *Acta Neerlandica*, 1/2001, 195-215.
- Pusztai Gábor (2004). „Rágalomhadjárat vagy kordokumentum?”. *Könyv és Könyvtár* 26, 267-281.
- Pusztai Gábor; Termorshuizen, Gerard (2007). „De tweede man: Het huwelijck van Madelon Lulofs en László Székely”. *Acta Neerlandica*, 5/2007, 49-63.
- Pusztai Gábor (2007). „Een beeld van een vrouw: Madelon Lulofs op de tekeningen van László Székely”. *Acta Neerlandica*, 5/2007, 79-89.
- Pusztai Gábor (2012). „'Deli op z'n kop': Kritiek op de kolonie in de tekeningen van László Székely”. *Acta Neerlandica*, 9/2012, 115-134.
- Pusztai Gábor (2015a). „A magyar irodalom hollandiai nagykövetei: Madelon Lulofs és Székely László műfordítói tevékenységéről”. *Alföld*, 66/2, 93-101.
- Pusztai Gábor (2015b). „De karikatuur van de kolonie: De Delische Kunstkring en László Székely: De Delische Kunstkring en László Székely”. In: Jana, Engelbrechtová (szerk.) *De Nederlandstalige cultuur internationaal: Centraal-Europa en de Lage Landen*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 155-168.
- Pusztai Gábor (2017). *Menekülés az idegenbe: Székely László élete és irodalmi munkássága*. Debrecen: Printart-Press.
- Pusztai Gábor (2018). „Az irodalmi mező bozótos szélé: Madelon Székely-Lulofs és Székely László szerepe a holland-magyar kulturális transzferben”. In: Gera, Judit; Vesztergom, Janina (szerk.) *Oda-vissza: A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 205-231.

Hetei Adrienn
egyetemi tanársegéd
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceeniszemle/2025/33/1/123-126>

Amikor az épületek beszélnek

Papp József: *Debrecen, a jövő városa – Városkép történelmi háttérrel.*
Debrecen: Tóth Könyvkereskedés Kft. 2024.

Impozáns és elegáns megjelenésű, minden szempontból kiváló minőségű képeskönyvet vehet kézhez a Debrecen iránt érdeklődő olvasó. Úgy vélem, a főcím – *Debrecen, a jövő városa* – elsősorban a szerző optimizmusát fejezi ki, a kötet tényleges tartalmát az alcím – *Városkép történelmi háttérrel* – fogalmazza meg. Városunkról szép számmal jelentek már meg könyvek vagy éppen könyvsorozatok, de a város történetét kifejező épületek (terek, szobrok, táblák) fényképeinek ilyen változatos és részletes gazdagsága és azok

történelmi háttere, pontos építészeti adatai, (olykor változó) funkciói ilyen kiegyensúlyozott arányban talán még nem. A megjelenés nem kötődik évfordulóhoz vagy eseményhez, sokkal inkább a témakört (lakóhelyét, azaz személyes életterét) igen alaposan ismerő és ezt sok helyen cikkekben, előadásokban, prezentációkban megjelenítő szerző több évtizedes munkásságát méltón reprezentáló és szintetizáló munka.

A könyv tíz kisebb-nagyobb fejezetbe rendezi – elsősorban időrend alapján – az épületeket, belső elemeket, külső tereket, környezetet, szobrokat, emléktáblákat, sírhelyeket. Ezen belül oldalpárokon (olykor két oldalpáron) látunk fényképeket (néha tízet is) az épületekről és alattuk tömör, precíz információkat azok építéséről (idő, tervező, építész, esetenként előzmények) és funkciójáról. Ezek – mint az egész kötet – három nyelven (magyar, angol, német) olvashatók, így külföldi látogatók is teljes körű információt kapnak mindenről. Ez is a „pozitív” unikumok közé tartozik.

A kötet rövid *Bevezetője* a címlapon domináló református Nagytemplom és Kossuth szoborcsoport történetileg és városképileg meghatározó – a széles közvéleményben is jól ismert – centrális szerepét emeli ki. A *Településtörténet dióhéjban*

két oldalban foglalja össze – itt és később korabeli térképekkel illusztrálja is – azt a folyamatot, ahogy a helység több kisebb falu fokozatos összeérésével az ország egyik legnagyobb lélekszámú településévé nőtt. S bár a *Várad Regestrumban* a *Debrezun* név már 1235-ben előfordul, az első évszázadok építészetről csak a mindmáig élő, egykoron védőárokkal körülvett utcarendszer beszél. A vályogépületek nem maradtak fent, a néhány téglapépület (pl. a mai Nagytemplom elődje, az András templom) pedig a tíznél is több nagy tűzvész áldozata lett. Ezért is kezdi a szerző a jórészt időrendben bemutatott ismertetést *Az ősi falu és a mezőváros korából (1361–)* fejezetben a *Debrecen vize a Tóció* oldalakkal, folytatja az ősi városszerkezet, majd a „Fő-utca” és a „nagyhid” bemutatásával. Hosszú időn keresztül folyó ásatások alapján a Nagytemplom mögött és a Piac utcán láthatók – konzerválva – a város eme korai „nyomai”.

A mai napig álló és funkcionáló épületek bemutatása *A szabad királyi város emlékei (1693–)* blokkal kezdődik, ami négy épület változatos képeit és leírását tartalmazza. Ezek: a református Kistemplom (1720), a Szent Anna székesegyház (1746), a „Postaház” (169X) és az egykori „kvartélyház” (177X), ma Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum és a Debreceni Irodalom Háza.

A *Klasszicista emlékek a 19. századból* rész elemeit – jelentőségük okán is – még itt is érdemes felsorolni:

Református Kollégium, református Nagytemplom, Városháza, Podmaniczky-ház, nagyerdei és a belvárosi fürdőház, valamint a forradalom és szabadságharc emlékhelyei.

A szabadságharc és a kiegyezés között (1850–) után *A nagyvárossá alakulás épített emlékei (–1919)* fejezet 26 tételt tartalmaz (ezzel a legnagyobb). Ezek mindegyike ma is áll, olykor megváltozott funkcióval, és jelenleg is a városkép meghatározó elemei. A város életének szinte teljes spektrumát reprezentálják (kivéve a gazdaságot). Nem tételelesen, csak tematikusan: iskolák, irodaházak, bérházak, templomok, közigazgatási, bírósági épületek, szállodák, klinikák.

A Két háború között (–1939) blokkból említsük meg név szerint az egyetem központi épületét, a nagyerdei fürdőt, a köztemetőt, a Déri Múzeumot, funkció szerint az oktatási intézményeket és a templomokat.

Az utolsó három blokk már a „ve-lünk élő történelem”: *A 20. század második fele, Napjaink, Sport és szórakozás*. Ezek összesen 14 oldalpárt jelentenek, azaz a szerző úgy látja: Debrecen városképének ma is meghatározó elemei az I. világháború előtti bő félévszázadban jöttek létre. Ez nem jelenti természetesen a város növekedésének és fejlődése utóbbi évtizedeinek leértékelését, mert az tételelesen is elég gazdag és jelentős, de a debreceni sajátságot tükröző ka-

raktert a szerző válogatásai, kiemelései alapján a „bennünket megelőző történelem” építészete dominálja.

A bemutatott városkép döntő többségében építészeti elemekre épül, ezen belül főleg egyházi, oktatási, kulturális, művelődési, művészeti, lakhatási, közösségi, szórakozási funkciók érvényesülnek. A képeken megtaláljuk szinte valamenyinyi olyan személyiség – író, költő, művész, tudós – szobrát, emléktábláját, akik szorosan kötődtek Debrecenhez, rövidebb–hosszabb ideig itt éltek, alkottak, vagy a Református Kollégiumban tanultak, az egyetemen oktattak, a klinikán gyógyítottak. Természetesen ideértve – már a címlapon – Kossuth Lajost és szabadságharcos társait is. Kiugróan magas arányban – 142 képes oldalból 32 esetben látunk templomokat. Ezzel szemben a városban egykor, illetve ma is élő gazdasági (ipari, agrár) tevékenységek (pl. (szél)malmok, vagongyár, dohánygyár, gázgyár, konzervgyár, illetve BIOGAL/TEVA, Richter, National Instruments, Intertanker, IT Services, Kronos stb.) nincsenek jelen a kötetben. Ez feltehetően azt fejezi ki, hogy a szerző szemében ezek a városkép szempontjából nem voltak és ma sem fontosok, a recenzens véleménye szerint viszont a város jövője alakulásában meghatározóak. Érdeemes lett volna képeken is megjeleníteni néhány egykori látványos laktnyát (épületet és területet), mert ma már azok szinte mindegyike békés célokat, elsősorban az oktatást szolgálja, és ez Debrecen közelmúltja,

jelene és jövője szempontjából talán szimbolikusnak is tekinthető. (Az egyik Kassai úti épületről van két kép, de az ugyanott lévő impozáns Lovardáról nincs.)

Külön kell szólni a képekről. Rendkívül gazdag és változatos a képanyag. A hétköznapiakban a bárki által rögtön felismerhető felvételek mellett a különleges, olykor nehezen elérhető nézőpontból és látószögből megjelenített házak, épületegyüttesek és finom részletek egyaránt megtalálhatók és élvezhetők. Még egy „ős-debreceni” is talál olyanokat, amikre eddig aligha figyelt fel, s most talán elmegy és alaposabban megnézi. Ez persze még gépkocsival sem tehető meg egy nap alatt, gyalog meg egy bő hetet igényelne. Megérdemelték volna a fotósok (köztük van a szerző is), hogy nevük ne csak utolsó oldalon, hanem a belső címlapon is megjelenjen, hiszen a képanyag az oldalak felületének nagyobb felét teszi ki – látványosan és élvezetesen.

A Forrásjegyzék 73 tételt tartalmaz, aminek alapján mindennek részletesebben is utána lehet nézni, olvasni, tanulmányozni. Közülük 20 tétel a szerző sajátja, ami jól tükrözi, hogy egy negyed század során mennyit foglalkozott a témakörrel. Ehhez három konkrét észrevételem van. Nem említi az interneten is elérhető 2023-as debreceni *Településképi Arculati Kézikönyv*-et, pedig annak tíz oldalas történeti részét Ő maga írta: <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11279/->

[telepuleskepi-arculati-ke-zikonyv.pdf](#) Ugyancsak hiányolom Hámori Gábor: *Debrecen madártávlatból* c. művét. Alexandra, 2008. Végül nem értem, hogy miért „rövidíti” itt a Piac utca 18. alatti épület nevét *Tisza-palotára*, jöllehet az Ő könyvének a címe: *A MÁV Debreceni Igazgatóság székháza (A Bek-Degenfeld-Tisza palota*, MÁV Rt. <https://www.magiszter-konyv.hu/termek/muveszetek/epiteszet/papp-jozsef-a-mav-debreceni-igazgatosagi-szekhaza-a-bek-degenfeld-tisza-palota-detail> MÁV Zrt. 2001.

Két „apróság”: nincs angol nyelvű tartalomjegyzék, és a [28.] forrás egyik szerzőjének neve helyesen Mudrák József (nem Sándor).

Összességében azonban csak üdvözölni kell és ajánlani, népszerűsíteni érdemes ezt a kiváló kiadványt, elismerni és tisztelni a szerző ebben tükröződő gazdag várostörténeti munkásságát.

Bazsa György
professor emeritus
Debreceni Egyetem

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Ifj. Barta János	történész, professor emeritus, Debreceni Egyetem, bartaj40@gmail.com
Bazsa György	vegyész, professor emeritus, Debreceni Egyetem, TTK, Fizikai Kémiai Tanszék, bazsa@unideb.hu
Bényei Péter	irodalomtörténész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, benyei.peter@arts.unideb.hu
Bodrogi Ferenc Máté	irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, bodrogi.ferenc@arts.unideb.hu
Csató Péter	irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, csato.peter@arts.unideb.hu
Csernoch László	fiziológus, tudományos rektorhelyettes, egyetemi tanár, Élettani Intézet, Debreceni Egyetem, csernoch.laszlo@med.unideb.hu
D. Rác István	irodalomtörténész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, racz.istvan@arts.unideb.hu
Gáborjáni Szabó Botond	művelődéstörténész, a Tiszántúli Ref. Egyházkerület ny. gyűj- teményi igazgatója, Debreceni Református Kollégium, gszabo@silver.drk.hu
Hetei Adrienn	néderlandista, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, BTK, mikoly-hetei.adrienn@arts.unideb.hu
Horog Máté	szociálpedagógus, szociálpolitikus, Benita Gyermekvédelmi Szolgáltató, ifjúsági programvezető, a City-Legends.Com alapítója, alkotója, citylegends.com@gmail.com
Kovács Gergely	kultúrakutató, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Irodalom-és Kultúratudo- mányok Doktori Iskola, koge@drkg.hu
Papp Fruzsina	doktorjelölt, Debreceni Egyetem, Angol-Amerikai Intézet, papp.fruzsina.97@gmail.com
Pinczés István	ny. tanár, rendező, színházelméleti szakember, műfordító Debreceni Színház Stúdió Független Színház, pinczesistvan@gmail.com
Pusztai Gábor	néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, pusztai.gabor@arts.unideb.hu
Váró Kata Anna	film- és színházkritikus, egyetemi adjunktus Debrecen, DE-BTK Művészeti Központ, varokataanna@arts.unideb.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXXIII. NO.1

NEW ISSUE

2025. I

Contents

THEATRE

- I Hope I Managed to Stage a Tragicomedy. István D. Rácz in Conversation with István Szabó
K. about the New Performance of Waiting for Godot and Other Performances 3
- István Pinczés*: Tolerating the Absurdity of a Limited Time Period Existence:
An Unconventional Director's Approach to Understand the Text of the Tragic-comedy
Entitled *Waiting for Godot* by Samuel 9
- Kata Anna Váró*: A Survey of Motion Picture Based Performances at the Csokonai National
Theatre Debrecen in 2024-2025 23
- Péter Csató* A Conversation Between the Classic and the Contemporary: Two Opera
Performances in the Csokonai Theatre 35

STUDIES

- Botond Gáborjáni Szabó*: Széphalom, Debrecen and a "Licentious Revenge" – Why Did
Ferenc Kazinczy Render Sylvester's Grammar More "Saleable"? 42
- Máté Horog*: From Debrecen to Szántódpuszta 68

INTERVIEW

- I'm Up in the Air. Gábor Pusztai in Conversation with the Two Founding
Musicians of Első Lépés 84

NEWS FROM THE ACADEMIA

- László Csernoch*: Space Research and Training at the University of Debrecen 90
- Ferenc Máté Bodrogi*: The Autumn Semester of the Institute of Hungarian Literary and
Cultural Studies 97

BOOK REVIEWS

- The School That Always Has Something New To Say. Imre Aranyi: Fazekas 150. 1873-2023.
The History of Mihály Fazekas High School (*János Barta, Jr.*) 101
- When the Tradition of the Novel Becomes Talkative. Pál S. Varga: Chapters from the History of
the Hungarian Novel in the Second Half of the 19th Century (*Péter Bényei*) 105
- "I Know That Our Freedom Lies in the Books". Monika Gönczy: "the text split into stars".
Textual Approaches to Hungarian Literature in the Second Half of the 19th Century
(*Gergely Kovács*) 111
- Black Narratives of Mothers in a New Light. Zsuzsanna Lénárt-Muszka: Impossible Choices.
Contemporary African American Mothertexts and the Aftermath of Slavery
(*Fruzsina Papp*) 115
- The Flight from Kakania. Jan Mrázek (ed.): Escaping Kakania: Eastern European Travels in
Colonial Southeast (*Adrienn Hetei*) 119
- When Buildings Talk. József Papp: Debrecen, the City of the Future – Cityscape with a
Historical Background (*György Bazsa*) 123
- Authors of this Issue* 127
- Contents* 128